

**ІНСТИТУТ ПРАВА ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ВЕЛИКОГО
МІЖРЕГІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЛЬВІВСЬКА ПОЛІТЕХНІКА»**

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

БІЛЕНКОВА ЮЛІЯ СЕРГІЇВНА

УДК 341.1; 34(477)

**ДИСЕРТАЦІЯ
УЧАСТЬ ПОЛІТИКО-ПРАВОВИХ СУБ'ЄКТІВ УКРАЇНСЬКОЇ РСР В
РОЗРОБЦІ ТА УТВЕРДЖЕННІ ОСНОВНИХ ІНСТИТУТІВ НОВОГО
МІЖНАРОДНОГО ПРАВА (1944–1991 РР.):
ІСТОРИКО-ПРАВОВЕ ДОСЛІДЖЕННЯ**

12.00.01 «Теорія та історія держави і права;
історія політичних і правових учень»

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук.

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ **Ю.С. Біленкова**

Науковий керівник: **Макарчук Володимир Степанович**
доктор юридичних наук, професор

Львів – 2019

АНОТАЦІЯ

Біленкова Ю.С. Участь політико-правових суб'єктів Української РСР в розробці та утвердженні основних інститутів нового міжнародного права (1944–1991 рр.): історико-правове дослідження. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень». – Інститут права імені князя Володимира Великого Міжрегіональної Академії управління персоналом, Національний університет «Львівська політехніка» Міністерства освіти і науки України, Львів, 2019.

Дисертація присвячена дослідженню ролі і місця української радянської дипломатії у становленні інститутів нового міжнародного права, розробці та прийнятті основоположних документів ООН, ЮНЕСКО, МАГАТЕ та ін. міжнародних організацій, а також безпосередньої участі українських дипломатів у врегулюванні міжнародних конфліктів та створенні правових прецедентів у міжнародних відносинах другої пол. ХХ ст.

Статут ООН (1945 р.) сформулював звичні для сучасника норми міжнародного права, які – навіть при побіжному огляді – суттєво відрізняються від того права, що існувало у міжвоєнний (1918–1939 рр.) період, не кажучи уже про міжнародне право ХІХ століття. Зміни були настільки відчутними, що спеціалісти заговорили про «старе» і «нове» міжнародне право. школами – радянською (пострадянською) та англо-американською.

Нове міжнародне право суттєво змінило характер міжнародних відносин в усьому світі, створило правові підстави його докорінної перебудови, зокрема на основі беззастережного утвердження принципів мирного співіснування, заборони агресивної війни і застосування сили взагалі, відповідальності за агресивну війну та за інші злочини проти людства, визнання рівноправності та самовизначення народів, поваги прав людини тощо.

Роль Української РСР в цих процесах безумовно вимагає свого наукового

висвітлення. Тут спостерігаємо дві крайнощі. Західні наукові школи часто скочуються до заперечення самого існування Української РСР як суб'єкта міжнародного права. Нібито українська радянська дипломатія була у кращому випадку «додатковим стволем» в радянській «дипломатичній рушниці» (ми ще повернемося до цієї концепції пізніше. – Ю. Б.), або – як варіант – жодної окремішньої цінності не становила. Натомість радянська і пострадянська школи, визнаючи Українську союзну республіку самостійним суб'єктом міжнародного права, розглядають її роль спрощено. На нашу думку, ототожнювати радянський Київ і радянську Москву у питаннях ідентифікації засад зовнішньої політики та визначення акторів т.зв. нового міжнародного права є профанацією. Звісно, українські радянські дипломати не намагалися жодним чином фрондувати з Москвою.

Доведено, що питання ролі дипломатичних органів УРСР у становленні інститутів міжнародного права у другій половині ХХ ст. знайшло широке відображення у працях вітчизняних фахівців у галузі міжнародного права. Суттєвим недоліком вітчизняної наукової школи виступає її зосередження на успіхах та позитивних наслідках цієї діяльності, натомість негативи (як-от, «українська» підтримка неправомірних дій Союзу РСР під час угорської кризи 1956 р., чехословацьких подій 1968 р., радянського вторгнення в Афганістан 1979 р. тощо) не дістають належної міжнародно-правової та історико-правової оцінки. Зарубіжна історіографія питання розглядає українську радянську не як самостійний суб'єкт міжнародного життя, а у контексті загальної радянської зовнішньополітичної діяльності. Поза увагою залишаються питання розподілу ролей між загальносоюзним та республіканськими (УРСР та БРСР) дипломатичними відомствами; ігноруються намагання українського МЗС відігравати більш значущу роль у світовій політиці – особливо на ранньому етапі становлення ООН (1945 – поч. 1950-х рр.) та ін.

Доведено, що система міжнародного права протягом ХХ ст. зазнала суттєвої еволюції, що призвела до докорінної зміни окремих її інститутів.

Фундаментальними відмінностями нового міжнародного права

виступають: а) антивоєнне спрямування із закріпленням принципу незастосування сили чи погрози силою як засобу міжнародної політики держави; б) анти колоніалізм та визнання права народів на самовизначення як основоположного у питаннях державотворення; в) критичне переосмислення уже існуючих галузей та інститутів міжнародного права г) виникнення у зв'язку із поступом науково-технічного прогресу, нових галузей міжнародного права; д) просторове поширення дії міжнародного права, що здобуває характеристику універсальності.

До формування принципів та всезагального утвердження норм нового міжнародного права в міжнародно-правовій практиці тієї чи іншою мірою доклали зусиль не лише т.зв. Великі держави (як це було ще у ХІХ – сер. ХХ ст.), але й інші суб'єкти міжнародного права, передусім члени ООН. Важливою характерною рисою т.зв. нового міжнародного права виступає та обставина, що його творення і творчий розвиток перестали де-факто бути привілеєм відносно вузького кола т.зв. Великих держав. Свій посильний внесок у цю справу вносять й ті суб'єкти міжнародного права чії людські, економічні чи воєнні ресурси є відносно скромними. Власну лепту внесла й українська радянська дипломатія.

Доведено, що з утвердженням в ході громадянської війни на території України радянської влади, уряд УСРР (т.зв. Харківський) добивається зовнішнього суверенітету та міжнародної дієздатності. Протягом 1920–1922 рр. український радянський уряд володіє усіма ознаками повного міжнародного суверенітету, яким «добровільно» поступається на користь Союзного центру зі вступом до СРСР (30 грудня 1922 р.). Внаслідок конституційних змін, здійснених Верховною Радою Союзу РСР на єдиній за роки радянсько-німецької війни 1941–1945 рр. сесії, на початку лютого 1944 р. Українська РСР з формально-юридичного боку відновила свою міжнародну правоздатність, у добровільно-примусовому порядку передану до компетенції Союзу РСР в 1922–1924 рр. Така постановка питання полегшила сприйняття «нового» суб'єкта міжнародного права Об'єднаними Націями. З іншого боку, ті, формально суверенні, Республіки

Союзу РСР (станом на 1945 р. таких налічувалося 16), що не мали досвіду самостійної міжнародно-правової діяльності протягом 1917–1945 рр., не могли не відчувати свою меншовартнісність в системі міжнародних зв'язків.

Доведено, що створення системи нового міжнародного права відбувалося в складних умовах між блокового протистояння, а також активного виходу на міжнародну арену держав третього світу. В умовах біполярного світу зусилля світових центрів сили, уособлених Вашингтоном та Москвою, могли бути успішними лише за умови підтримки з боку цих нових акторів міжнародного життя. І навпаки, політична ізоляція, продиктована власними вузько клановими інтересами, загрожувала втратою позицій. У багатьох випадках саме такого роду міркування зумовили процеси демократизації міжнародно-правових відносин та утвердження інститутів нового міжнародного права. Прикладом продуктивної конкуренції першого та другого світів за симпатії третього світу може служити активна міжнародна кампанія проти режиму апартеїду в Південній Африці. На перший погляд, роль української радянської дипломатії і загальному процесі була мінімальною – його визначали міркування зовсім іншого порядку (конкуренція першого і другого світів). Насправді ж радянські республіканські (УРСР та БРСР) зовнішньополітичні відомства – в силу певних причин – відіграли важливу роль в загальних процесах демократизації міжнародного права. Викладені ними пропозиції не сприймалися, принаймні формально, як офіційна (і, відповідно, ультимативна) позиція Москви, залишали простір для дипломатичного торгу і продуктивного компромісу. Цю, дещо невдячну, «піонерську» роль МЗС УРСР та БРСР уперто не помічають не лише західні наукові школи, але й представники пострадянської науки.

Доведено, що в силу чисельних обставин, передусім політичного характеру, Київ не зумів повною мірою скористатися наданими історичними можливостями. Це сталося передусім внаслідок жорсткого диктату політичного Центру радянської імперії, але також внаслідок відсутності політичної волі українського радянського керівництва. Зокрема, українські радянські «вожді» прогнозовано проігнорували пропозиції окремих західних держав

(Великобританія) щодо встановлення двосторонніх дипломатичних відносин за Сталіна (у 1947 р.), і не наважилися повернутися до цього питання у часи хрущовської «відлиги», коли переконати союзний центр в певних перевагах такого кроку було простіше й безпечніше. Встановлення прямих двосторонніх зв'язків з зарубіжними країнами сприяло б не тільки активізації міжнародно-правової діяльності Української РСР, але й формуванню в республіці професійного дипломатичного корпусу.

Доведено, що найактивніший період міжнародної діяльності Української РСР припадає на перші повоєнні роки – час, коли Міністерство Закордонних Справ Радянської України очолював Д. З. Мануїльський. Згодом роль УРСР у процесах кодифікації міжнародного права стає другорядною, втрачаючи навіть зовнішні ознаки «самостійності». Разом з тим у певних випадках позиція республіки і надалі видається значущою для формування окремих інститутів міжнародного права: зокрема у галузях права безпеки, гуманітарного права і т.д.

Окрім того, делегація УРСР здійснювала наполегливу боротьбу за мирне урегулювання окремих міжнародних збройних конфліктів, чим створила ряд прецедентів, важливих для системи міжнародних відносин загалом.

Доведено, що при вирішенні деяких гостро конфліктних питань, як-от Індонезійська криза 1940-х–1950-х рр., Корейська криза поч. 1950-х рр., боротьба світової громадськості з режимом апартеїду в ПАР та ін., роль української радянської дипломатії була, хоч і не визначальною, але досить важливою. Не менше, якщо не більше значення, ніж чисто посередницькі послуги, мало створення відповідних міжнародно-правових прецедентів в практиці ООН – як у плані участі держав-посередників у врегулюванні внутрішніх та міжнародних конфліктів, так і в процесах пошуку форм міжнародно-правового тиску на порушників основ міжнародно-правового консенсусу, закладеного в процесі формування та ООН та її подальшої практичної діяльності

Доведено, що, окрім позитивних впливів на формування діючої у післявоєнний період (1945–1991 рр.) системи міжнародного права, українська радянська дипломатія як невід'ємна складова і активний учасник

загальносоюзної радянської зовнішньополітичної діяльності, здійснювала й деконструктивні кроки. Українські радянські дипломати повністю підтримали радянське збройне втручання (фактично – агресію) у внутрішні справи ряду незалежних держав: Угорщини (1956 р.), Чехословаччини (1968 р.), Афганістану (1979–1988 рр.) тощо. Т.зв. доктрина Брежньєва, яка «обґрунтовувала» втручання у внутрішні справи суверенних держав надуманими міркуваннями «інтернаціональної допомоги», «відсічі агресії США та НАТО» і т.п. перебувала в непримиренному антагонізмі з проголошуваними міжнародним співтовариством принципами невтручання, утримання від застосування сили у міжнародних відносинах тощо.

Сьогоднішня агресивна політика РФ у т.зв. близькому зарубіжжі (тобто на пострадянському просторі) сягає попередньої історичної епохи (1945–1991 рр.), коли декларовані принципи нового міжнародного права застосовувалися вибірково і не знайшли всезагального застосування. Опосередковано відповідальність за це лежить і на Українській державі та українській дипломатії (радянській та пострадянській) – приміром, офіційний Київ ніколи так і не надав належної правової оцінки вторгненню СРСР у Афганістан.

Доведено, що до безперечно позитивних здобутків діяльності української радянської дипломатії належить міжнародно-правове закріплення кордонів УРСР та її правонаступниці – незалежної Української держави. Це стало можливим в руслі загального дискурсу утвердження права націй на самовизначення як одного з основоположних принципів нового міжнародного права. Сьогоднішні спроби путінського режиму поставити під сумнів територіальну цілісність України з міжнародно-правової точки зору є безпідставними та безперспективними, вони можуть бути тимчасово реалізовані лише відверто протиправними засобами військової агресії та окупації території незалежної держави.

Ключові слова: нове міжнародне право, радянська дипломатія, республіки Союзу РСР на міжнародній арені, ООН та дочірні структури, прецеденти в міжнародному праві.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Біленкова Ю. С. Внесок дипломатичного відомства УРСР у питання міжнародно-правового регулювання ядерних озброєнь (1945–1991 рр.). *Право і Безпека*. 2014. № 3. С. 7–13.

2. Біленкова Ю. С. Дипломатичні зусилля УРСР у боротьбі із апартеїдом: аспекти міжнародного права. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. Серія юридична. 2014. Вип. 4. С. 10–19.

3. Біленкова Ю. С. Участь делегації Української РСР в ООН у мирному врегулюванні Індонезійського питання (1946–1950 рр.). *Науковий вісник Чернівецького університету*. Правознавство. 2014. Вип. 728. С. 50–52.

4. Біленкова Ю. С. Роль дипломатії УРСР у врегулюванні воєнного конфлікту між КНДР та Республікою Корея (1950–1953 рр.) засобами міжнародного права. *Порівняльно-правові дослідження*. 2014. № 2. С. 230–237.

5. Беленкова Ю. С. вопросу о сотрудничестве Украинской ССР с ЮНЕСКО в становлении институтов международного гуманитарного права. *Международный научно-практический правовой журнал «Закон и Жизнь» («Legea si Viata»)*. 2015. №2. С. 46–49.

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

6. Дудакова Ю. С. Діяльність Української РСР у міжнародній системі спеціалізованих установ ООН у 40-60-х рр. Матеріали звітної наукової конференції факультету з підготовки слідчих (20 лютого 2009 р.). Львів: ЛьвДУВС, 2009. С. 158–162.

7. Дудакова Ю. С. Виникнення міжнародної правосуб'єктності Української РСР. *Проблеми юридичної науки: філософський, теоретичний та історичний аспекти*: матеріали міжрегіонального круглого столу (Львів, 14 квітня 2011 р.). Львів: ЛьвДУВС, 2011. 244 с., С. 62–66.

8. Біленкова Ю. С. Версальська система договорів як форма організації міжнародних відносин в Європі у міжвоєнний період (1919 – 1939 рр.). *Інформаційні технології, економіка та право: стан та перспективи розвитку*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції молодих вчених та студентів, 28 – 31 березня 2012 р. Чернівці: Книги – XXI, 2012. 294 с., С. 165–166.

9. Макаруч В. С., Дудакова Ю.С. Наступність зовнішньополітичної доктрини Союзу РСР та пост-Єльцинської Росії: аспекти міжнародно-правового обґрунтування. *Держава в умовах надзвичайного, воєнного стану та/чи військової окупації: історія і сучасність (правові аспекти)*: матеріали Четвертої Всеукраїнської наукової Інтернет-конференції. Наук. Інтернет-конференції. Вип. 4. Терлюк І.Я. (укладач). ІНПП НУ «Львівська політехніка» (19 червня, 2015 р.). Львів: Ліга-Прес, 2015. 138 с., С. 19 – 26.

ANNOTATION

Bilenkova Yu.S. Participation of political and legal subjects of the Ukrainian SSR in the development and establishment of the main institutions of the new international law (1944-1991): historical and legal research. - Qualifying research paper on the rights of the manuscript.

Dissertation for the academic degree of Candidate of Juridical Sciences (PhD in Law) Degree in Law, speciality 12.00.01 “Theory and History of State and Law; History of Political and Legal Studies. - The Institute of Law named after Prince Volodymyr the Great of the Interregional Academy of Personnel Management, Lviv Polytechnic National University of the Ministry of Education and Science of Ukraine, Lviv, 2019.

The dissertation is devoted to the research of the role and place of the Ukrainian Soviet diplomacy in the establishment of institutes of new international law, development and adoption of fundamental documents of the UN, UNESCO, IAEA and other international organizations, as well as the direct participation of

Ukrainian diplomats in the settlement of international conflicts and the creation of legal precedents in international relations of the second half of XX century

The UN Charter (1945) formulated the rules of international law that are common to contemporary, which – after even a quick look - differ significantly from that which existed in the interwar period (1918-1939), not to mention the international law of the XIX century. The changes were so tangible that the specialists talked about the “old” and “new” international law, schools - Soviet (post-Soviet) and Anglo-American.

The new international law has substantially changed the nature of international relations around the world, created the legal basis for its radical restructuring, in particular on the basis of the unconditional approval of the principles of peaceful coexistence, the prohibition of aggressive war and the use of force in general, responsibility for aggressive war and other crimes against humanity, recognition of equality and self-determination of nations, respect for human rights, etc.

The role of the Ukrainian SSR in these processes undoubtedly requires its scientific coverage. Here we see two extremes. Western scientific schools often dwindle to deny the very existence of the Ukrainian SSR as a subject of international law. Allegedly, the Ukrainian Soviet diplomacy was, at best, “an additional barrel” in the Soviet “diplomatic rifle” (we will return to this concept later - Yu.B.), or - as an option – of no particular value. Instead, Soviet and post-Soviet schools, recognizing the Ukrainian Union Republic as an independent subject of international law, consider its role in a simplified way. In our opinion, equation of Soviet Kyiv and Soviet Moscow in foreign policy principles identifying and actors defining of the so-called new international law is a profanation. Of course, the Ukrainian Soviet diplomats did not try to express discontent with Moscow in any way.

It is proved that the question of the role of the diplomatic bodies of the Ukrainian SSR in the establishment of institutes of international law in the second half of the XX was widely reflected in the works of national experts in the field of international law. The essential disadvantage of the national scientific school is its concentration on the successes and positive effects of this activity, while negatives

(such as the “Ukrainian” support of the unlawful actions of the USSR during the Hungarian crisis of 1956, the Czechoslovakia events of 1968, the Soviet invasion in Afghanistan in 1979 etc.) do not get a proper international legal and historical legal assessment. The foreign historiography considers the Ukrainian SSR not as an independent subject of international life, but in the context of the general Soviet foreign policy activity. Apart remain The issues of roles distribution between the All-Union and Republican (USSR and BSSR) diplomatic departments go unnoticed; the attempts by the Ukrainian Foreign Ministry to play a more significant role in the world politics, especially at the early stage of the formation of the United Nations (1945 - early 1950s), and others are ignored.

It is verified that the system of the international law during the XX century has suffered a significant evolution, which has led to a radical change of its certain institutions.

The fundamental differences of the new international law are: a) anti-war orientation with the consolidation of the principle of non-use of force or threat of force as a means of the state international policy; b) anti-colonialism and the recognition of the right of nations to self-determination as fundamental in matters of state-building; c) a critical rethinking of existing branches and institutes of international law; d) emergence of the connection with the advancement of scientific and technological progress, new branches of international law; e) the spatial extension of international law, which is characterized by universality.

Not only the so-called Great powers (as it was in the XIX and XX centuries), but also other subjects of international law, especially the members of the United Nations made efforts to form the principles and universal adoption of the norms of the new international law in international legal practice to one degree or another. An important feature of the so-called new international law is the fact that its creation and creative development have ceased to be a de facto privilege for a so-called narrow circle of Great powers. But other subjects of international law, whose human, economic or military resources are relatively modest, also make their contribution to this activity. The Ukrainian Soviet diplomacy also made its own contribution.

It has been proved that after establishment of the Soviet power in the territory of Ukraine during the civil war the government of the Ukrainian SSR (so-called Kharkiv) endorses external sovereignty and international capacity. During 1920-1922 the Ukrainian Soviet government has all the signs of full international sovereignty, which “voluntarily” yields to the Union Center with the accession to the USSR (December 30, 1922). As a result of the constitutional changes carried out by the Supreme Soviet of the USSR at the only session during the years of the Soviet-German war of 1941-1945, at the beginning of February 1944, the Ukrainian SSR, formally and legally, restored its international legal capacity, which was voluntary-compulsory transferred to the USSR competence in 1922-1924. This formulation of the question facilitated the perception of the “new” subject of the international law by the United Nations. On the other hand, those formally sovereign, the Republics of the USSR (as of 1945, there were 16 of them), which had no experience of independent international legal activity during 1917-1945, could feel their inferiority in the system of international relations.

It has been proved that the creation of a new international law system took place in difficult conditions between the block confrontation and the active entry into the international arena of the third world powers. Under the conditions of the bipolar world, the efforts of the world’s centers of power, embodied in Washington and Moscow, could only succeed if supported by these new actors of international life. And vice versa, political isolation, dictated by its narrow clan interests, threatened the loss of positions. In many cases, this kind of thinking lead to the processes of democratization of international legal relations and the establishment of institutes of new international law. An example of a productive competition between the first and second worlds for the sympathy of the third world can be an active international campaign against the apartheid regime in South Africa. At first glance, the role of the Ukrainian Soviet diplomacy in the general process was minimal - it was determined by considerations of a completely different order (competition of the first and second worlds). In fact, the Soviet Republican (USSR and BSSR) foreign policy departments - for some reason - played an important role in the general processes of

democratization of international law. Their proposals were not perceived, at least formally, as the official (and, hence, ultimatum) position of Moscow, left room for diplomatic bargaining and a productive compromise. This, somewhat ungrateful, “pioneering” role of the Ministry of Foreign Affairs of the Ukrainian SSR and the BSSR is stubbornly ignored not only by Western scientific schools, but also by the representatives of the post-Soviet science.

It has been proved that due to numerous circumstances, primarily of a political nature, Kyiv has not been able to take full advantage of the historical opportunities provided. This was, first of all, due to the rigid dictation of the political center of the Soviet empire, but also because of the lack of political will of the Ukrainian Soviet leadership. In particular, the Ukrainian Soviet “leaders” predictably ignored the proposals of some Western powers (Great Britain) to establish bilateral diplomatic relations during Stalin’s time (in 1947), and did not dare to return to this issue at the time of Khrushchev’s Thaw when convincing the Union Center in certain benefits of this move was more simple and safe. Establishment of direct bilateral ties with foreign countries would contribute not only to the intensification of the international legal activity of the Ukrainian SSR, but also to the formation of a professional diplomatic corps in the republic.

It has been proved that the most active period of international activity of the Ukrainian SSR falls on the first post-war years, when the Ministry of Foreign Affairs of Soviet Ukraine was headed by D.Z.Manuilskii. Later the role of the Ukrainian SSR in the processes of codification of international law becomes secondary, losing even external signs of “independence”. At the same time, in certain cases, the republic’s position continues to be significant for the formation of individual institutes of international law: in particular, in the areas of the law of security, humanitarian law, etc.

In addition, the delegation of the USSR carried out a sustained struggle for the peaceful settlement of certain international armed conflicts, which created a number of precedents that are important for the system of international relations in general.

It has been proved that in resolving of some sharply conflictual issues, such as the Indonesian crisis of the 1940-1950, the Korean crisis at the beginning of the

1950s, the struggle of the world community with the apartheid regime in South Africa etc., the role of Ukrainian Soviet diplomacy was rather important, though not decisive. Even more important than purely intermediary services was the creation of relevant international legal precedents in the practice of the UN - both in terms of participation of state-intermediaries in the settlement of domestic and international conflicts and in the process of seeking forms of international legal pressure on violators of the foundations of international legal consensus laid down in the process of formation of the UN and its further practical activity.

It has been proved that besides the positive influences on the formation of the system of international law in the postwar period (1945-1991), the Ukrainian Soviet diplomacy as an integral part and active participant in the Soviet Union's foreign policy activities, also made deconstructive steps. The Ukrainian Soviet diplomats fully supported the Soviet armed intervention (in fact, aggression) in the internal affairs of a number of independent states: Hungary (1956), Czechoslovakia (1968), Afghanistan (1979-1988) etc. So called Brezhnev Doctrine, which "justified" the interference in the internal affairs of sovereign states by false considerations of "international assistance", "offset US and NATO aggression" etc. was in an irreconcilable antagonism with the proclaimed international community principles of non-interference, refraining from the use of force in international relations etc.

Today's aggressive Russian policy in the so-called near abroad countries (in the post-Soviet space) reaches the previous historical epoch (1945-1991) when the declared principles of the new international law were applied selectively and did not find universal application. The responsibility for this lies indirectly in the Ukrainian state and Ukrainian diplomacy (Soviet and post-Soviet), for example, the official Kyiv never provided a proper legal assessment of the invasion of the USSR in Afghanistan.

It has been proved that undoubtedly positive achievements of the activity of the Ukrainian Soviet diplomacy include the international legal consolidation of the borders of the USSR and its successor, an independent Ukrainian state. This became possible in the context of the general discourse of establishing the right of nations to

self-determination as one of the fundamental principles of the new international law. Today's attempts by the Putin regime to bring into challenge the territorial integrity of Ukraine are groundless and pointless from the international legal point of view; they can only be temporarily implemented only by frankly unlawful means of military aggression and occupation of the territory of an independent state.

Key words: new international law, Soviet diplomacy, Republics of the USSR on the international arena, UN and subsidiary structures, precedents in international law.

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

- ВООЗ – Всесвітня Організація охорони здоров'я
- ГА – Генеральна Асамблея
- Договір по РСМД – Договір по ракетах середньої і малої дальності
- ЗМУ – Зброя масового ураження
- МАГАТЕ – Міжнародне агентство з атомної енергії
- МЗС – Міністерство закордонних справ
- МКК – Міжнародний консультативний комітет, орган ООН
- НКДАР – Науковий комітет по дії атомної радіації, орган ООН
- РМЗС – Рада Міністрів Закордонних Справ
- НКЗС – Народний комісаріат закордонних справ
- ООН – Організація Об'єднаних Націй
- РМЗС – Рада Міністрів закордонних справ
- УРСР – Українська Радянська Соціалістична Республіка
- УСРР – Українська Соціалістична Радянська Республіка (офіційна назва Радянської України до прийняття Конституції УРСР 1937 р.)
- ЮНЕСКО (UNESCO – United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization) – Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури
- ФАО – Продовольча і сільськогосподарська організація ООН

ЗМІСТ

АНОТАЦІЯ	2
ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	16
ВСТУП	19
РОЗДІЛ 1 ІСТОРИОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА, МЕТОДОЛОГІЯ ТА ПОНЯТТЄВО-ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ АПАРАТ ДОСЛІДЖЕННЯ	29
1.1 Бібліографія та джерельна база дослідження	29
1.2 Методологія та поняттєво-термінологічний апарат дослідження	40
1.3 Розвиток міжнародного права ХХ століття. «Старе» та «нове» міжнародне право	51
Висновки до розділу 1	65
РОЗДІЛ 2 ЗОВНІШНЯ ЛЕГІТИМАЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ РСР ТА РЕАЛІЗАЦІЯ МІЖНАРОДНОЇ ДІЄЗДАТНОСТІ УКРАЇНСЬКИМ УРЯДОМ	67
2.1 Розширення прав союзних республік (1944 р.) і початок зовнішньо-політичної діяльності Української РСР в умовах Другої світової війни	67
2.2 Вступ Української РСР до Організації Об'єднаних Націй. Міжнародно-правове визнання нового суб'єкта міжнародного права ...	100
2.3 Розгортання міжнародної діяльності УРСР в умовах організації нової системи світового порядку	113
Висновки до розділу 2	130
РОЗДІЛ 3 ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКОЇ РСР З РОЗРОБКИ ТА ПРАКТИЧНОГО УТВЕРДЖЕННЯ ІНСТИТУТІВ НОВОГО МІЖНАРОДНОГО ПРАВА	133
3.1 Вклад дипломатичних органів УРСР у питання міжнародно-	

правового врегулювання обігу та скорочення озброєнь	133
3.2 Роль політико-правових суб'єктів Української РСР у становленні сучасної системи міжнародного гуманітарного права, боротьби з расовою дискримінацією та закріплення права самовизначення народів	156
3.3 Дипломатія УРСР у врегулюванні локальних конфліктів у повоєнному світі	177
3.4 Українська радянська дипломатія у політиці СРСР щодо держав соціалістичного блоку. «Доктрина Брежнєва»	200
Висновки до розділу 3	210
ВИСНОВКИ	212
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	219
ДОДАТКИ	247

ВСТУП

Актуальність теми. Перша половина ХХ ст. і особливо роки Другої світової війни – період особливий не лише в плані суспільно-політичних змін в Європі та світі, але й в царині міжнародного права. Будь-яка система права, включаючи й право міжнародне, не становить собою щось застигле, раз і навіки дане. «Всі норми позитивного права, – вказував А. Фердросс, – виникають, змінюються переставляють діяти у визначений час. Процес виникнення, зміни і припинення дії цих норм регулюються самим міжнародним правом»¹.

Статут ООН (1945 р.) сформулював звичні для сучасника норми міжнародного права, які – навіть при побіжному огляді – суттєво відрізняються від того права, що існувало у міжвоєнний (1918–1939 рр.) період, не кажучи уже про міжнародне право ХІХ століття.

Зміни були настільки відчутними, що спеціалісти заговорили про «старе» і «нове» міжнародне право. У працях юристів-міжнародників радянської школи, на нашу думку, найбільш повно цю концепцію розвинув Г. І. Тункін. З ідеологічних міркувань пріоритет у розробці концептуальних засад нового міжнародного права радянська наука віддала «ідеям Жовтня» та особисто В. І. Леніну, засновнику не лише Країни Рад, але й нібито творцю нових принципів «міжнародних відносин». При цьому абсолютно ігнорувалися певні незручні для радянської науки моменти, як-от відверто безглузда ленінська ініціатива «відмінити» таємну дипломатію, тобто практику конфіденційних угод.

Наявності кардинальних змін у праві не заперечують й представники західних наукових шкіл. Різниця полягає передусім у тому, кого слід вважати їхнім ініціаторами та адептами. На противагу В. І. Леніну, західна наукова традиція пропонує В. Вільсона чи інтелектуальне оточення Ф. Д. Рузвельта, яке ще у роки Другої світової війни пропонувало концепцію «прав людини» як ідеологічну основу для т.зв. нового міжнародного права.

¹ *Фердросс А.* Международное право. Перевод с немецкого / Фердросс А.; Под ред.: Тункин Г. И. (Предисл.); Пер.: Кублицкий Ф. А., Нарышкина Р. Л. М.: Иностран. лит., 1959. 652 с.

Загалом у оцінках прослідковуються дві тенденції, два основні підходи уособлені двома науковими школами – радянською (пострадянською) та англо-американською.

Радянська концепція виходила з того, що творцями нових норм міжнародного права, починаючи від Жовтневого перевороту 1917 р., виступали політичні діячі СРСР, і передусім В. І. Ленін. Саме ж т.зв. нове міжнародне право стало реальністю лише внаслідок ініціатив світового соціалістичного табору, підтриманих у відповідний момент державами Третього світу. Стара, вигідна колоніальним (Великобританія, Франція, Голландія тощо) та неокolonіальним (США), система міжнародних відносин відійшла у минуле всупереч «колоніалістам», «противникам прогресу» та ін. з Лондона, Парижа, Вашингтона тощо.

Відповідно до цієї концепції, «країни капіталу» протягом ХХ ст. продовжували провадити «стару» агресивну, імперіалістичну політику, спрямовану на перерозподіл світу Великими Державами, при збереженні ними основ колоніального панування. Нове міжнародне право, згідно працям радянських юристів-міжнародників, стало переконливим свідченням перемоги принципів ленінської зовнішньої політики.

У свою чергу спеціалісти з питань міжнародного права та міжнародних відносин буржуазно-демократичних країн давали принципово іншу оцінку рушійним силам процесу розвитку норм міжнародного права та практичного застосування цих норм у ХХ ст.

Спроба присвоїти авторство «нового» міжнародного права була здійснена Заходом навіть швидше, ніж це нове міжнародне право встигло отримати своє оформлення у Статуті ООН. Зокрема, ще у роки Другої світової війни фонд Карнегі створив під своєю егідою колегію з близько 200 юристів США і Канади, плодом діяльності якої стала опублікована у 1944 р. праця «Міжнародне право майбутнього: постулати, засади, пропозиції»².

² The International Law of the Future, Postulates, Principles, Proposals: International Conciliation, No. 399, April, 1944 / by Carnegie Endowment International Peace, Nicholas Murray Butler (Foreword by). Literary Licensing, LLC, 06/2013, 136 pages.

Відсторонимось від цього теоретичного спору, передусім, виходячи з того, що однозначної відповіді не існує в принципі. Утім, незаперечно, що нове міжнародне право суттєво змінило характер міжнародних відносин в усьому світі, створило правові підстави його докорінної перебудови, зокрема на основі беззастережного утвердження принципів мирного співіснування, заборони агресивної війни і застосування сили взагалі, відповідальності за агресивну війну та за інші злочини проти людства, визнання рівноправності та самовизначення народів, поваги прав людини тощо.

Разом з тим, тлумачення цих інститутів нового міжнародного права різними країнами, передусім з різними суспільним устроєм, а також реальна практика імплементації цих принципів та міжнародно-правових норм, завжди відзначалися складностями і протиріччями. Тим не менше, т.зв. нове міжнародне право виконало своє історичне призначення, забезпечивши злом колоніальної системи та утворення нових незалежних держав. Воно не допустило виникнення війни між двома суспільно-політичними устроями, створило правове поле для демократизації національних правових систем у широкому діапазоні від учорашніх колоній до традиційних демократій – на основі утвердження і поваги прав людини тощо.

Роль Української РСР в цих процесах безумовно вимагає свого наукового висвітлення. Тут спостерігаємо дві крайнощі. Західні наукові школи часто скочуються до заперечення самого існування Української РСР як суб'єкта міжнародного права. Нібито українська радянська дипломатія була у кращому випадку «додатковим стволем» в радянській «дипломатичній рушниці» (ми ще повернемося до цієї концепції пізніше. – Ю. Б.), або – як варіант – жодної окремішньої цінності не становила.

Натомість радянська і пострадянська школи, визнаючи Українську союзну республіку самостійним суб'єктом міжнародного права, розглядають її роль, як на нашу думку, дещо спрощено. На нашу думку, ототожнювати радянський Київ і радянську Москву у питаннях ідентифікації засад зовнішньої політики та визначення акторів т.зв. нового міжнародного права є профанацією.

Звісно, українські радянські дипломати не намагалися жодним чином фрондувати з Москвою. Разом з тим апріорі не могли беззастережно погодитися на роль несаможитливих служок Москви. Уже – з огляду на історичну перспективу, яка, погодимося, до зламу 90-х рр. минулого століття виглядала швидше теоретичною.

У цьому контексті бачиться цікавим дослідити і проаналізувати такі аспекти питання становлення т.зв. нового міжнародного права, як спір про пріоритети у його авторстві, розбіжності в підходах до тлумачення його основних інститутів країнами з різними суспільно-політичними системами, а також питання про ролі дипломатичних інституцій Української РСР в створенні основних інститутів міжнародного права, наповненні цих концептуальних дискурсів реальним змістом, зокрема, в практиці імплементації норм нового міжнародного права.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дослідження виконане згідно з Указом Президента України від 08.11.2012 р. № 631/2012 «Про затвердження Концепції державної політики у сфері реформування Державної кримінально-виконавчої служби України», положенням «Про затвердження Переліку пріоритетних напрямів наукового забезпечення діяльності органів внутрішніх справ України на період 2010–2014 років», затвердженим наказом МВС України від 29.07.2010 р. № 347, а також безпосередньо пов'язана з правовими аспектами науково-дослідної роботи на тему: «Держава і право: філософсько-правовий та теоретико-історичний виміри» (державний реєстраційний номер 0113U002433) Львівського державного університету внутрішніх справ.

Мета і завдання дослідження. Мета дослідження полягає в тому, щоб на підставі системного аналізу правових документів, архівних джерел, історико-правової та історичної літератури з'ясувати ті об'єктивні та суб'єктивні фактори, що зумовили виникнення так званого нового міжнародного права та подальший поступальний розвиток його основних інститутів. Безпосередньою метою дисертаційного дослідження виступає з'ясування ролі й місця

української радянської дипломатії у вказаних процесах становлення і розвитку нового міжнародного права.

Для досягнення поставленої мети дисертантом сформульовано наступні завдання:

– визначити ступінь наукового опрацювання проблеми, сформувати теоретичне підґрунтя та окреслити джерельну базу дослідження;

– розкрити зміст і значення міжнародно-правових актів та природу міжнародно-правових звичаїв, які у підсумку визначили кардинальну зміну характеру міжнародних відносин в ХХ ст., створивши тим самим правову базу т.зв. нового міжнародного права;

– встановити історичні передумови надання Українській УРСР міжнародної правосуб'єктності внаслідок конституційної реформи Союзу РСР в лютому 1944 р.;

– окреслити розбіжності в підходах держав з різним суспільним устроєм до питання еventуальних змін у міжнародному праві на етапі Другої світової війни та у післявоєнний період, визначити конкретний внесок кожної з т.зв. Великих Держав в справі створення та подальшого розвитку норм нового міжнародного права в тому числі й міжнародно-правову легітимацію міжнародної правосуб'єктності Української РСР;

– з'ясувати, якою мірою українська дипломатія змогла скористатися новими історичними можливостями, наданими їй шляхом включення до числа держав-засновниць ООН.

– виокремити періоди більшої чи меншої активності української радянської дипломатії протягом 1945 – 1991 рр., визначити об'єктивні та суб'єктивні причини коливань цієї активності;

– розглянути конкретну історичну практику імплементації норм нового міжнародного права за участі української радянської дипломатії – на прикладі типових прецедентів;

– визначити та охарактеризувати не лише успішні проекти українського радянського зовнішньополітичного відомства, але й його невдачі та

прорахунки, виявити об'єктивні та суб'єктивні причини цих невдач;

– дати правову оцінку ефективності застосування можливостей, наданих т.зв. новим міжнародним правом, для кардинальної перебудови характеру міжнародних відносин в ХХ ст. та для збереження існуючих міжнародно-правових реальностей на сучасному етапі.

Об'єктом дослідження є т.зв. нове міжнародне право – найбільш загальні принципи теорії та практики міжнародно-правових відносин в другій пол. ХХ ст., їхня відмінність від міжнародного права минулого.

Предметом дослідження є найважливіші міжнародно-правові акти другої пол. ХХ ст. й конкретна практика міждержавних відносин цього періоду, що у підсумку визначили кардинальну зміну характеру міжнародного життя в хронологічних рамках досліджуваного періоду, а також безпосередня участь української радянської дипломатії в процесах розробки та імплементації норм т.зв. нового міжнародного права.

Нижньою часовою межею дослідження встановлено 1 лютого 1944 р – дату прийняття Х сесією Верховної Ради СРСР рішення про реформування союзного НКЗС у союзно-республіканський, що стало початком процедури відновлення міжнародної репрезентації УРСР. Верхньою часовою межею визначено останню декаду грудня 1991 р. як початок міжнародного визнання незалежності України за наслідками референдуму 1 грудня 1991 р. Одночасно проведення комплексного дослідження питання вимагає певного звернення до історичних подій першої пол. ХХ століття, які мали значення для міжнародної легітимації УРСР на заключному етапі Другої світової війни.

Методи дослідження. Методологічний інструментарій дослідження ґрунтується на універсальному методі філософської діалектики. Цей інструмент, у поєднанні з принципами об'єктивності, всебічності, комплексності та історизму наукового пізнання, а також ціннісного підходу, дозволяють відтворити систему методів, застосування яких дозволить забезпечити належний рівень результатів наукового дослідження. Знайшли своє застосування класичні методи історико-правової науки: догматичний,

порівняльно-правовий та історико-юридичний. Також важливим для здійснення правової кваліфікації досліджуваних відносин було правильне застосування спеціально-юридичного методу, за допомогою якого оцінювалися юридичний зміст внутрішньосоюзних та міжнародних актів, що мали юридичну силу та призводили до створення, видозміни чи припинення юридичних відносин. З огляду на лінгвістичні особливості спілкування учасників міжнародних відносин (із зверненням до послуг перекладачів), та припускаючи застосування ними відмінного термінологічного апарату, виникає потреба застосування юридичної герменевтики. Окрім того, широке застосування мали загально-філософські та загальнонаукові методи пізнання: феноменологічний, синергетичний, антропологічний, комунікативний, методи сходження від загального до конкретного та від конкретного до загального, та деякі інші, що забезпечують досягнення поставлених перед науковим дослідженням завдань.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що у науковий оборот вітчизняної історико-правової науки вводяться чисельні джерела іноземного та вітчизняного походження, здійснено історико-правовий аналіз процесу виникнення та становлення т.зв. нового міжнародного права, пропонується наукова, політично незаангажована концепція оцінки ролі і місця держав з різним суспільним устроєм та історичним минулим у створенні норм т.зв. нового міжнародного права, а також проаналізовано участь Української РСР у цих процесах.

Внесок здобувача у розроблення зазначеної проблематики визначають такі основні положення та висновки дослідження:

уперше:

– визначено не лише позитивні впливи безпосередньої діяльності української дипломатії, спрямовані на утвердження норм нового міжнародного права, а й дії об'єктивно деконструктивного характеру; надана їм політико-правова оцінка;

– охарактеризовано ступінь зовнішньополітичної самостійності Києва в загальному тренді радянської міжнародно-правової доктрини і практики її

реалізації;

– проведено історико-правові паралелі між радянською доктриною обмеженого суверенітету союзних республік та держав т.зв. соціалістичної співдружності і сучасними політичними претензіями РФ на глобальне домінування на пострадянському просторі;

уточнено:

– роль дипломатії Української РСР у становленні системи міжнародного гуманітарного права;

– вклад, здійснений дипломатичними органами Радянської України в справу становлення та розвитку права міжнародної безпеки, зокрема щодо інститутів контролю за обігом ядерного озброєння, а також заборони інших видів зброї масового знищення (хімічної та бактеріологічної);

– роль дипломатичних структур УРСР у закріпленні в практиці міжнародних відносин ХХ ст. «доктрини обмеженого суверенітету»;

набули подальшого розвитку:

– проблеми оцінки внеску Української РСР у справу боротьби із режимом апартеїду та расової дискримінації в Південній Африці;

– роль дипломатичних представників Радянського України в питаннях врегулювання регіональних військових конфліктів засобами міжнародного права та гуманітарної інтервенції ООН.

Практичне значення одержаних результатів перебуває у зв'язку з актуальністю наукової теми.

У правотворчій діяльності Верховної Ради України окремі результати дослідження можуть бути використані при підготовці нормативних актів, що регулюють міжнародно-правові відносини держави, зокрема визначають політику нашої країни щодо визнання національно-визвольних рухів (проблема Нагірного Карабаху, Косово, Курдистану, Країни басків тощо) та актів проголошення нових національних держав, визначають ставлення нашої країни до т.зв. гуманітарних інтервенцій, здійснюваних під егідою ООН й поза нею, регулюють порядок залучення українських військових контингентів до

миротворчої діяльності ООН, тощо.

Отримані результати можуть бути використані при написанні як наукової і навчальної літератури з історії права, історії держави і права України, так і праць із загальної історії України, політології та ін. Бачиться доцільним застосування окремих положень і висновків майбутнього дисертаційного дослідження при викладанні курсу історії держави і права зарубіжних країн, історії держави і права України, а також спецкурсів у навчальних закладах з підготовки спеціалістів у галузі юриспруденції, включаючи й відомчі навчальні заклади та курси підвищення кваліфікації в системах Міністерства закордонних справ України, Міністерства внутрішніх справ України та Служби Безпеки України.

Їхнє поширення сприятиме формуванню загальнолюдських цінностей в ментальності українського народу, його самоусвідомленні себе як повноцінного суб'єкта світового і загальноєвропейського процесів демократизації норм міжнародного права. З іншого боку, результати дисертаційного дослідження сприятимуть розумінню власної ідентифікації українців як самодостатнього європейського народу, самостійного актора світової та європейської політики.

Особистий внесок здобувача. Дисертація виконана самостійно на основі особистих досліджень здобувача; не містить текстових запозичень і результатів досліджень інших авторів без посилань на їхні праці.

Апробація результатів дослідження. Матеріали роботи обговорювалися на засіданнях кафедри теорії та історії держави і права Львівського державного університету внутрішніх справ, а також кафедри історії держави і права ІНПП Національного університету «Львівська політехніка».

Окремі теоретичні положення та висновки дисертаційного дослідження викладено в публікаціях, виступах і повідомленнях на науково-практичних заходах: XIX Міжнародній історико-правовій конференції «Інтеграційні процеси в історії права, держави, юридичної думки та правоохоронної діяльності» (с. Гута, резиденція «Синьогора», 15–18 травня 2008 р.); Звітній науковій конференції факультету з підготовки слідчих., Львів: ЛьвДУВС, 2009; у Матеріалах міжрегіонального круглого столу «Проблеми юридичної науки:

філософський, теоретичний та історичний аспекти: (Львів, 14 квітня 2011 р.). – Львів: ЛьвДУВС, 2011; Міжнародній науково-практичній конференції молодих вчених та студентів «Інформаційні технології, економіка та право: стан та перспективи розвитку», 28 – 31 березня 2012 р. Чернівці, 2012.

Публікації. Основні результати дослідження відображені у п'яти наукових статтях. Чотири із них – у фахових наукових виданнях України, одна – у науковому періодичному виданні іншої держави (Республіки Молдова). Положення дисертаційної роботи додатково викладені у трьох тезах виступів на науково-практичних заходах.

Структура і обсяг дисертації. Дисертація складається із вступу, трьох розділів, із внутрішнім поділом на десять підрозділів, висновків та списку використаних джерел. Загальний обсяг дисертації становить 248 сторінок, з них 200 сторінок – основний текст та 28 сторінок (275 позицій) – список використаних джерел.

РОЗДІЛ 1

ІСТОРИОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА, МЕТОДОЛОГІЯ ТА ПОНЯТТЄВО-ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ АПАРАТ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1 Бібліографія та джерельна база дослідження

В історії міжнародного права ХХ століття стало періодом не лише його бурхливого еволюційного розвитку, а й докорінної якісної перебудови, з зародженням комплексу нових та ґрунтовного переосмислення сформованих раніше інститутів міжнародного права. Створена за останні 70 років система договірних норм є унікальним явищем для права міжнародних зносин з часів появи людської цивілізації.

Відображення впливу окремих учасників міжнародних відносин на формування системи міжнародного права, а також глибинний аналіз сформованої моделі регулювання міжнародного спілкування були об'єктами детального дослідження широкого кола вчених – спеціалістів у галузі міжнародного права, як зарубіжних, так і вітчизняних.

Характерно, що майже синхронно із зародженням системи нового міжнародного права наприкінці Другої світової війни відбувся вихід республік Радянського Союзу на міжнародну арену. Цей акт був непересічною подією як з внутрішньополітичної, так і з міжнародно-правової точки зору, не в останню чергу через те, що мав значний вплив на міжнародну розстановку сил між соціалістичним та буржуазно-демократичним таборами, що перебували в стадії активного формування та консолідації. Як наслідок, ці події вплинули на усе подальше становлення та розвиток системи т.зв. нового міжнародного права. Дипломатичний потенціал не лише східноєвропейських сателітів Союзу РСР, але й двох союзних республік (Української РСР та Білоруської РСР) активно

використовувався Москвою для досягнення широкомасштабних зовнішньополітичних цілей. Ця тематика знайшла належне відображення у працях вітчизняних і зарубіжних істориків права та спеціалістів у галузі міжнародного права.

Умовно можемо поділити увесь бібліографічний масив з питань міжнародно-правової ролі Української РСР та її вкладу у справу формування інститутів міжнародного права другої пол. ХХ сторіччя на три групи – праці вітчизняних вчених радянського періоду; праці закордонних вчених, в тому числі й представників української діаспори, видані в період блокового протистояння; а також праці українських дослідників періоду незалежності України. Поза цією класифікацією опинилися відносно не чисельні наукові публікації, переважно російської міжнародно-правової школи.

Міжнародна діяльність Української РСР вивчалася вченими нашої, Української Радянської, республіки та ін. республік колишнього Союзу РСР, праці яких потрапляють до першої групи бібліографічних джерел. Відзначимо, загальну для цих праць тенденцію осмислення ролі української радянської дипломатії з огляду на існуючу політичну кон'юнктуру – іноді з обминанням фактів, що не вписувались в продиктовану згори теоретичну модель, та гіперболізацією фактів, що її підтверджували. Працям цим характерне використання формально-юридичної методики. Разом із тим, слід відзначити загальний високий професійний рівень досліджень радянської доби, що спирався передусім на широку джерельну базу. Інша річ, що питання інтерпретації тих чи інших фактів часом було далеким від об'єктивного (Зрештою, щось подібне можемо спостерігати сьогодні в діях російської дипломатії, яка намагається «обґрунтувати» своє втручання у внутрішні справи України ... дотриманням принципів міжнародного права).

Насамперед, предметом наукового дослідження радянських юристів-міжнародників стала проблема відновлення республіками міжнародної правосуб'єктності, втраченої зі вступом до СРСР. Цій темі присвячено дослідження М. М. Білоусова [1], В. І. Василенка [2], М. В. Ковалю [3],

В. М. Корецького [4], Я. Н. Уманського [5], Б. Л. Манеліса [6] та ін. В наведених працях прослідковується загальна тенденція до обґрунтування нібито збереження радянськими республіками міжнародної правосуб'єктності на період уповноваження союзного центру до представництва республіканських інтересів на міжнародній арені (1923–1944 рр.). Окремо відзначимо праці українського вченого, яскравого представника Харківської школи прав М. В. Яновського, у яких вчений обґрунтовує повну внутрішню легітимність та достатню міжнародну легальність діяльності республік Союзу РСР на міжнародній арені як самостійних суб'єктів права [7; 8].

Вченими радянської юридичної школи активно досліджувалась і безпосередня діяльність дипломатичних представників УРСР на міжнародній арені. Комплекс міжнародних зусиль зовнішньополітичних органів УРСР знайшов відображення у працях уже згаданого нами М.М. Білоусова [9], а також Б.А. Афанасьєва [10], В.О. Кравця [11], М.С. Тараненко [12], Ю.М. Мацейко [13], О. І. Воробйова [14].

Досліджувалися передусім ключові напрями активності представників Української РСР на міжнародній арені. Наріжний камінь радянської зовнішньої політики – питання боротьби за мир, розрядки міжнародної напруженості та роззброєння провідних у воєнному відношенні держав світу, а також роль України у розв'язанні цих проблем висвітлено у публікаціях В. Д. Хандогія [15], Г. Й. Удовенка [16], І. М. Хворостяного [17].

Вклад делегацій УРСР в ООН у справу становлення інститутів сучасного міжнародного гуманітарного права став темою наукової розвідки Ю. К. Качуренка [18].

Відмітимо, що значна частина праць з історії діяльності українських дипломатичних органів на міжнародній арені належить перу дипломатів-практиків, нерідко – безпосередніх учасників описуваних подій. Таким чином спостерігаємо своєрідну комбінацію джерел – історіографічних та мемуарних.

Найпомітніші представники дипломатичної професії, які залишили у творчому доробку праці з практики міжнародних зносин Української РСР, – це

В. Г. Батюк, В. С. Бруз, Г. Й. Удовенко та ін.

Так, В. Г. Батюк – постійний представник УРСР при відділенні ООН у Женеві, згодом – начальник Відділу міжнародних організацій Міністерства закордонних справ Української РСР, є автором монографічного дослідження про діяльність та роль УРСР у Міжнародній організації праці [19].

Іншим історіографом питання із дипломатичним минулим є В. С. Бруз, який протягом 1980-х рр. працював у Секретаріаті ООН та очолював Центр боротьби проти апартеїду. В доробку автора ряд праць з проблем організації та діяльності ООН, її органів та агенцій, а також, надзвичайно цікаві для нашого дослідження праці з питань права міжнародної безпеки, зокрема щодо врегулювання міжнародних конфліктів засобами ООН [20] та співвідношенню національної та міжнародної безпеки в системі координат «Україна – ООН» [21].

Допомагають провести реконструкцію ролі української радянської дипломатії у міжнародному житті й праці багаторічного представника України при ООН, заступника Міністра закордонних справ УРСР Г. Й. Удовенка. Майбутній голова зовнішньополітичного відомства незалежної України є, зокрема, автором уже згаданої праці про співробітництво УРСР і ООН з питань збереження миру в усьому світі.

В радянські часи розпочав дипломатичну кар'єру знаний державний діяч В. Д. Хандогій. Саме тоді ним написана згадана вище праця з питань контролю за обігом ядерної зброї, використана дисертантом для дослідження впливів УРСР у становленні системи права міжнародної безпеки.

За усієї широти фактологічного матеріалу, пропонованого радянською науковою школою, суттєвим недоліком цього блоку бібліографічних джерел виступає їх ангажованість. Повна упевненість в єдино правильності «ленінської» зовнішньої політики Союзу РСР та країн соціалістичного табору (уособлених державами РЕВ та Варшавського договору), нищівна критика «підпалювачів війни» з НАТО, СЕАТО, АНЗЮСу, а також китайських «великодержавних гегемоністів», замовчування, а подекуди й відверте

небажання визнавати конструктивний внесок буржуазно-демократичного світу і особливо його флагмана – США – у питання розробки та утвердження норм т.зв. нового міжнародного права – ось лише найбільш загальний перелік вад радянської наукової школи.

Другу групу бібліографічних джерел з дисертаційної проблематики становлять праці зарубіжних вчених. Ці науковці, на відміну від попередньої групи, розглядали радянські республіки – учасники міжнародних відносин досить скептично. Так, застосування в міжнародному спілкуванні ресурсів Української та Білоруської республік розглядалось передусім як дипломатичний маневр Москви. Їхня абсолютна несамостійність, а відтак залежність від політики союзного центру подавалися як аксіоми. Зазначимо, що, на відміну від радянських правників, закордонні дослідники не послуговувались формально-юридичним методом, визначаючи статус суб'єктів не через букву закону, а крізь призму безпосередньої оцінки діяльності республік на міжнародній арені. Виходячи з цього, більшість закордонних авторів розглядали радянську зовнішню політику в цілому, не відводячи скільки-небудь помітної уваги ролі республік у міжнародних відносинах. Такі підходи видаються, на перший погляд, цілком логічними, оскільки у своїй безпосередній діяльності радянські республіки послідовно дотримувались загального вектора, визначеного Кремлем, незмінно виступали «єдиним фронтом».

Тим не менше, роль УРСР у міжнародних відносинах та становленні міжнародних правових норм таки отримала певне відображення у спеціалізованих працях, насамперед тих, що належали перу представників української діаспори. Ньюансам української радянської дипломатії, її малопомітним відмінностям від загальносоюзної радянської дипломатії присвячені монографічні праці за авторством В. Аспатуріяна [22] (не українця), Ю. Білінського [23], В. Голуба [24], С. Олійника [25], К. Савчука [26], М. І. Сосновського [27], В. Шандора [28], що побачили світ у період «холодної війни». Втім, навіть ці наукові розвідки загалом стоять на позиції спростування

радянської тези про нібито повний зовнішній суверенітет республік Союзу.

Показовою в цьому контексті є праця знаного публіциста та громадського діяча М. І. Сосновського «Україна на міжнародній арені 1945–1965: проблеми і перспективи української зовнішньої політики», що побачила світ в Канаді у 1966 р. Автор скептично оцінює факт розширення прав радянських республік у галузі зовнішніх зносин. Не вдаючись до детального аналізу інших аспектів суспільно-політичного устрою Української РСР та її зв'язків із союзним центром, натомість описуючи конкретні приклади роботи зовнішньополітичного відомства республіки, вчений послідовно доводить відсутність суверенітету в діяльності українського МЗС. Завдяки загальному критичному ставленню до предмету, ця наукова розвідка безперечно має важливе значення для нашого дослідження, оскільки дозволяє бачити дійсне значення української дипломатії в перші повоєнні десятиріччя очима зарубіжних партнерів.

Погоджуючись у цілому з концепцією майже повної «несамостійності» зовнішньополітичних інституцій Української РСР, рівно як і Білоруської РСР, в загальному векторі радянської зовнішньополітичної діяльності, усе ж зазначимо, що повне нігілістичне заперечення найменших відмінностей, є невиправданим. Так, делегація Української РСР в ООН неодноразово пропагувала історичний досвід союзної республіки в справі вирішення багатьох питань гуманітарного характеру (зокрема, розвитку народної освіти й культури), пропонуючи «поділитися» цим власним (а не загально радянським) досвідом з країнами т.зв. третього світу. Інший приклад – діяльність делегацій союзних республік в чисельних профільних комітетах ООН та ЮНЕСКО, де союзна радянська делегація могла й не бути представленою. Відтак саме союзні республіки формально виступали основними креативними творцями загальної «радянської» концепції.

Із здобуттям Україною незалежності, держава успадкувала місце УРСР у системі міжнародних відносин, ставши правонаступником радянської республіки у міжнародних договорах та зберігши неперервне членство у

міжнародних організаціях. Стабільно високим зберігається інтерес до дослідження радянського періоду міжнародної діяльності України. Так, побачили світ нові дослідження з проблеми здобуття міжнародної правосуб'єктності Української РСР. Найцікавішими з них вважаємо монографії О. О. Мережка [29], І. Н. Грозовського [30], О. В. Шкуратенко [31].

За часів незалежності здобула ширше висвітлення й проблематика діяльності УРСР у міжнародних організаціях – цій темі присвячені праці О. Г. Івченка [32], В. В. Хімея [33]

Одним із перших дослідників діяльності української дипломатії в радянській період часів державної незалежності України став О. Г. Івченко. Праця науковця «Україна в міжнародних відносинах: історична ретроспектива та сучасній стан», спирається на наукові здобутки як радянської правової науки, так і закордонних учених, тяжіючи, втім, до останніх. Автор намагається об'єктивно описати реальний вклад МЗС УРСР у розвиток міжнародних відносин другої пол. ХХ сторіччя, ламає усталені радянські стереотипи. Завдяки такому підходу аналізована праця має високий індекс цитування, подекуди вона береться за основу подальшими дослідниками проблематики, які будують свої пошуки на підвалинах, закладених Олексієм Григоровичем [34].

На сьогодні провідна роль у історичних, політичних та юридичних дослідженнях тематики міжнародної активності дипломатії УРСР по праву належить вченим наукових інститутів Національної академії наук. Так, варто згадати об'ємний персональний доробок головного наукового співробітника Інституту політичних та етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса В. І. Головченка. Особливо цікавим для нас був цикл розвідок вченого, що стосуються політико-юридичного обґрунтування виходу України на міжнародну арену в другій половині 40-х років ХХ століття [35; 36].

Безперечно вартими уваги є праці завідувача відділу всесвітньої історії і міжнародних відносин Інституту історії С. В. Віднянського. Зокрема, нашу увагу привернула наукова розвідка «Зовнішня політика України як предмет історичного аналізу» [37]. Окрім того, відмітимо велику кількість

різноманітних наукових збірок та компіляцій енциклопедичного характеру, що вийшли під загальною редакцією автора [38].

Назвемо також працю авторського колективу Інституту історії України НАН, за редакцією В. А. Смоля – «Нариси з історії дипломатії України» [39]. Авторський колектив розглядає організацію міжнародних відносин України на усіх етапах її державності. Вчені докладно зупиняються на проблемі відновлення міжнародної правосуб'єктності Української РСР наприкінці Другої світової війни, а також на подальшому розвитку української радянської дипломатії.

Цікавим вважаємо дослідження колишнього міністра освіти та науки України Д. В. Табачника «Історія становлення і розвитку української дипломатії» [40]. Автор застосовує біографічний підхід, який полягає у ілюстрації діяльності дипломатичних органів українських державних утворень (включаючи режими, що існували на території України в період державотворчих пошуків українського народу 1917–1923 рр.) через висвітлення життєписів керівників зовнішньополітичних відомств. Ці біографічні пошуки Д. В. Табачника підкріплюються першоджерелами – виступами, нотами, листами, які самі по собі становлять інтерес для нашого дисертаційного дослідження.

В аналізі зовнішньополітичної активності УРСР (УСРР) у довоєнний період – тобто від створення Радянської республіки до підписання Союзного договору, а також від заснування Радянського Союзу до початку Другої світової війни, нам допомогли праці І. Ю. Стрельникової. Зокрема, дослідниця зачепила питання представництва республіканського уряду в закордонних органах СРСР [41], а також розглянула правовий режим та історію функціонування інституту Уповноважених союзних народних комісаріатів при уряді УРСР [42].

Існують чисельні, дотичні до проблематики нашого дослідження, публікації О. В. Шкуратенко. Науковець вивчає питання відновлення міжнародної правосуб'єктності Української РСР в 1944 – 1945 рр., а також

перший період діяльності української дипломатії на міжнародній арені (період Д. З. Мануїльського). До речі, з цієї ж тематики вчена захистила дисертаційне дослідження, предметом якого стали правові засади зовнішньополітичної діяльності УРСР як члена ООН в 40-вих – на початку 60-тих років ХХ століття [43].

Відзначимо й творчий доробок О. В. Кульчицької, за авторством якої вийшло друком декілька праць з окремих проблем діяльності УРСР в рамках Організації Об'єднаних Націй та її спеціалізованих установ. Зокрема, автор досліджувала загальні пріоритети діяльності УРСР в рамках ООН [44], фокусуючись окремо на внеску Радянської України в становлення правового регулювання обігу ядерної зброї [45], а також на питаннях історії та перспектив співпраці України із ЮНЕСКО [46].

Відображена тема дисертаційного дослідження і в навчальних виданнях – за період незалежності побачила світ значна кількість підручників та посібників, призначених не лише для здобувачів гуманітарної вищої освіти загалом, але й студентів спеціалізованих напрямків – міжнародних відносин. За останнє двадцятиріччя випущено підручники та посібники за авторством І. О. Овсій [47], Л. Д. Чекаленко [48; 49], М. Й. Марущака [50], О. С. Кучика [51], О. А. Коппель та О. С. Пархомчук [52], О. Д. Бойко [53].

Питанням, близьким до теми нашої роботи, присвячено ряд дисертаційних досліджень. Зокрема, як в радянський період, так і після проголошення Україною незалежності, побачили світ праці В. О. Бойка [54], К. С. Забігайла [55], О. Ю. Костенка [56], С. І. Шевченка [57].

Окрему групу джерел становлять різного роду довідники і енциклопедії. Сучасний дослідник має у своєму розпорядженні низку видань такого характеру, серед яких згадаємо довідник «Дипломатичний корпус» МЗС України [58], Двотомник «Українська дипломатична енциклопедія» [59;60], «Український дипломатичний словник» [61], чотиритомний енциклопедичний словник «Україна в міжнародних відносинах» [62;63;64;65]. До написання статей та приміток цих довідкових видань залучалися видатні спеціалісти-

міжнародники, як практики, так й співробітники наукових установ Національної академії наук України.

Відзначимо й певну увагу науковців до питань ролі дипломатичних представництв Білоруської РСР у формуванні сучасного міжнародного права. Оскільки білоруська радянська дипломатія ґрунтувалася на подібних до української радянської дипломатії засадах, спільними були й проблеми. У науковому доробку представниці мінського БДУ С. Ф. Свілас розглядаються питання організації та розвитку дипломатичної репрезентації БРСР при ООН [66; 67]. Дослідження її колеги О. В. Сягровец [68] розглядають внесок БРСР у становлення правового захисту жінок як важливого напрямку розвитку міжнародного гуманітарного права другої пол. XX століття.

Ці праці становлять інтерес для нашого дослідження, оскільки дії БРСР та УРСР у міжнародній політиці часто перекликались. Зазвичай республіки виступали «спільним фронтом». Вбачаємо у дослідженнях білоруських колег й певний компаративістський інтерес.

Другою великою групою матеріалів, використаною нами при здійсненні дослідження, є безпосередні джерела, тобто документи, що засвідчують певні юридичні факти, які мали вплив на творення нових інститутів міжнародного права. До цього переліку відносимо: по-перше різноманітні акти, прийняті міжнародними колегіальними органами, – конвенції, резолюції, протоколи, угоди і т.д.; по-друге, документи, що не здобули міжнародно-правового закріплення, втім мали певний юридичний характер, – листи, ноти, проекти актів різного ступеня деталізації і т.д.; третьою підгрупою джерел вважаємо матеріали, що мають неюридичний характер, втім, дають змогу скласти певні оцінки діяльності суб'єктів, спрямованої на розвиток окремих інститутів міжнародного права, – інформаційні повідомлення, звітні публікації в засобах масової інформації і т.п.

Зауважимо, що з огляду на публічний характер досліджуваних відносин та їх всебічне широке висвітлення, учасниками та спостерігачами, масив опублікованих джерел є об'ємним і доволі повним. Натомість залишаються

важкодоступними джерела з закритих відомчих архівів, причому не лише зовнішньополітичних відомств СРСР та УРСР, але й партійних структур, органів держбезпеки, які курували діяльність дипломатів, тощо. Не поспішають розкривати відомчі архіви й відповідні служби зарубіжних держав, передусім політичних опонентів Москви в протистоянні часів біполярного світу.

Оприлюднення результатів міжнародної діяльності Української РСР розпочалось практично одразу після виходу республіки на міжнародну арену. Приміром, у Держполітвидаві УРСР регулярно публікувалися збірки «Українська РСР на міжнародній арені. Збірник документів і матеріалів» (фактично, періодичне видання, що виходило щоп'ять років) [69;70;71;72;73;74] та «УРСР у міжнародних договірних відносинах: збірник документів» (1986) [75; 76].

Окремо в цьому контексті відзначимо творчий доробок К. С. Забігайла, який, окрім великої кількості власних монографічних праць, виступив й упорядником низки унікальних добірок матеріалів, що стосуються дипломатії УРСР. Серед них назвемо збірку міжнародних договорів, конвенцій та угод складених за участю Української РСР або до яких вона приєдналась протягом 1945–1957 рр. [77], працю «В інтересах миру та дружби між народами» [78], що включала документи та матеріали з питань роззброєння та деколонізації, обстоюваних УРСР з 1945 по 1972 роки.

Неможливо оминати увагою опубліковані добірки джерел із міжнародної діяльності загальносоюзного МЗС, що виходили у радянський період. Під час праці над дослідженням нами опрацьовано джерела, опубліковані у двотомнику «Внешняя политика Советского Союза в период Отечественной войны» [79; 80]. Цікавою вважаємо добірку документів «Сборник Действующих договоров, соглашений и конвенций, заключенных СССР и иностранными государствами» [81].

Специфічність досліджуваної проблематики полягає у універсальності середовища переважної діяльності дипломатів УРСР – глобальних міжнародних організацій, що продовжують своє існування на сучасному етапі

розвитку інформаційних технологій. Це, у свою чергу, відкриває дослідникам широкий пласт першоджерел, доступних засобам мережі Інтернет. Зокрема, на мережевій сторінці Організації Об'єднаних Націй створено т.зв. Систему Офіційної Документації ООН [82], що вміщує доступні (в електронному вигляді) Резолюції Генеральної Асамблеї та деяких комітетів ООН, починаючи з I сесії ГА 1946 р. та до наших днів.

Вартим особливої уваги є ресурс Інформаційно-бібліографічної системи ООН UNBISNET [83]. Це електронне сховище даних, створене на базі бібліотеки ім. Дага Гаммаршельда у Нью-Йорку, вміщує в індексі окрім власне даних щодо бібліографічних записів стосовно ООН, й протоколи голосувань Генеральної Асамблеї та Ради Безпеки ООН, а також перелік промов, що виголошувались представниками держав-членів на сесіях ГА та засіданнях Ради Безпеки.

Підсумовуючи, констатуємо, що безпосередня бібліографія предмету нашого дослідження є відносно незначною. Разом із тим, ця недостатність бібліографічного матеріалу компенсується доволі потужним науковим доробком з дотичної проблематики, наприклад з питань діяльності представників соціалістичного табору у міжнародних організаціях. У вільному доступі перебувають чисельні документи несекретного характеру – як на паперових носіях, так і в електронному варіанті – що хронологічно охоплюють увесь досліджуваний період 1945 – 1991 рр. Натомість недоступними залишаються засекречені документи дипломатичних відомств та спецслужб – як вітчизняних, так і зарубіжних.

1.2 Методологія та поняттєво-термінологічний апарат дослідження

Для ефективного здійснення наукового пошуку та досягнення результатів на виконання поставлених завдань важливо звернутись до коректного методологічного обґрунтування наукової роботи.

При оцінці наявного в сучасній юридичній методології інструментарію,

що може бути взятим на озброєння для нашого дослідження, важливим є коректне розуміння його системи. Фундаментальним, втім, на жаль, часто ігнорованим, завданням є відтворення ієрархії методологічних одиниць, на кожному щаблі якої стоїть відмінний за масштабністю інструмент пізнання – від світогляду загалом до процедур окремих методів [84, с. 67–68]. Нам непідвладні декілька базових шаблів такої методологічної ієрархії, які заздалегідь визначені епохою, етапом розвитку юридичної науки та наукової школи – це категорії світогляду, типу наукового мислення та парадигми. Тому конструювання методологічного інструментарію почнемо з підбору методів дослідження.

Первинним методом пізнання, обрання якого не викликає ані найменшого сумніву, стала філософська діалектика. Як слушно зазначає В. О. Антонов, саме діалектика є основою усієї системи методів наук, пізнання, оскільки вимагає від юридичної науки розглядати державно-правові явища об'єктивно, всебічно і конкретно, виявляти притаманні їм зв'язки та характер розвитку, наявні в них суперечності, оцінювати їх з якісного та кількісного боку, бачити залежність явища від його сутності. Діалектика виступає і як теорія методу, діалектична логіка, яка забезпечує науковий підхід до вивчення питань історичного розвитку держави та права [85].

Завдяки останній властивості діалектики цей метод є незамінним для систематизації методології із виокремленням пріоритетних у надзвичайно широкому виборі інструментів, що їх видає досліднику сучасна юридична наука. Таким чином ми виділили базові принципи, на яких побудували наш пошук. До цього переліку віднесено принципи об'єктивності, всебічності, комплексності та історизму наукового пізнання, що поєднались із ціннісним підходом, важливість якого наголошує В. Д. Бабкін [86].

Беззаперечним базовим інструментарієм, на якому ґрунтується сучасне історико-правове дослідження, є тріада класичних універсальних методів – догматичний, порівняльно-правовий та історико-юридичний [87, с. 240].

Здійсненню правової кваліфікації актів суб'єктів відносин, що

досліджуються, допомагає спеціально-юридичний метод. За допомогою цього інструменту оцінюється юридичний зміст законодавчих та підзаконних актів, якими свого часу регулювалася діяльність дипломатичних суб'єктів Української РСР, а також численних проектів документів, нот, листів, в яких така діяльність знаходила своє вираження.

Важливим фактором, що безумовно задає вектор дисертаційному дослідженню, є факт існування, внаслідок політичних розбіжностей, що назріли у стані союзників по антигітлерівській коаліції на кінець Другої світової війни, двох військово-політичних блоків. Біполярність світу стала визначальним елементом міжнародної організації другої пол. ХХ століття, що мав вплив на творення сучасної нам системи міжнародного права.

Побіжно відзначимо, що в справі застосування можливостей міжнародного права в практиці ООН в певні періоди спостерігалось переважання політичних міркувань над суто правовими. Для прикладу, ООН фактично залишалася осторонь угорських подій 1956 р., чехословацьких – 1968 р., гренадських – 1983 р. тощо, обмежуючись говорильнею. Намагання міжнародної спільноти підтримувати робочі стосунки з т.зв. Великими державами подекуди межує з політикою фактичного заохочення агресора.

З огляду на широке коло особливостей міжнародних правовідносин другої пол. ХХ століття, важливим елементом застосованого нами методологічного інструментарію вважаємо уже згаданий принцип історизму. Завдяки цьому інструменту маємо змогу проводити розмежування міжнародно-правових режимів, в яких існували суб'єкти міжнародного права на різних етапах своєї діяльності, а також сам вплив історичного оточення на міжнародно-правові реалії.

У вивченні складного комплексу міжнародних взаємин, суб'єктами яких виступали дипломатичні структури УРСР, широкого застосування набув порівняльно-правовий метод. Цей інструмент, що припускає зіставлення юридичних понять, явищ і процесів та виявлення між ними схожостей та відмінностей, зручно застосовувати для співставлення ініціатив, що

формувались дипломатією Української РСР із кінцевим вираженням правового режиму щодо об'єктів регулювання міжнародного права у формі інститутів.

Разом із тим, проблематика дослідження міжнародних відносин, поєднуючи в собі комплекс системних складових всесвітньої та національної історії, вимагає застосування методологічних підходів порівняльного (компаративного) дослідження, системного й структурно-функціонального аналізу зовнішньої політики загалом та дипломатичних відносин зокрема.

Через абсолютну необхідність вивчення першоджерел для досягнення поставлених дисертантом завдань, а також з огляду на широку доступність документів історичного періоду, що досліджується, неабиякого значення для набуває професійне застосування юридичної герменевтики як мистецтва опрацювання юридичних текстів. Цей інструмент є необхідним з огляду на надзвичайно активне збагачення юридичної термінології, що відбувалось у досліджуваній період через виникнення внаслідок бурхливого суспільного (і наукового прогресу) значного комплексу досі невідомих людству об'єктів нормативного регулювання. До остаточного утвердження тих чи інших юридичних категорій, допускалась значна відмінність у найменуванні по суті ідентичних, або навіть одних і тих же об'єктів різними суб'єктами міжнародних відносин. Приміром, навіть таке засадниче поняття як «право націй на самовизначення» тлумачилося заінтересованими суб'єктами міжнародно-правових відносин з відмінних позицій.

Цілком прогнозованим в контексті опрацювання першоджерел є використання нами деяких загально філософських методів як от сходження від конкретного до загального та від загального до конкретного, логічного і т.д.

Поряд із відповідним методологічним інструментарієм, успіх нашого дисертаційного дослідження потребує встановлення однозначного та вичерпного поняттєво-термінологічного апарату. З огляду на специфіку досліджуваної проблематики, використовуватимемо не лише суто юридичні терміни, але й застосовуватимемо деякі політичні, економічні, військові категорії. Більшість з них має чітко окреслене та усталене значення, що не

потребуватиме уточнення. До таких термінів ми звертатимемось безпосередньо. Втім, деякі категорії не набули однозначного формулювання у сучасній науці або потребують особливого встановлення значення, у якому вони застосовуються дослідником.

Наповнення понятійно-категоріального апарату дисертаційного дослідження почнемо із окреслення підходу до визначення структури системи права, яким ми будемо оперувати надалі. Для опису ієрархічного зв'язку між об'єктами всередині системи міжнародного права ми послуговуватимемось характерною для романо-германської правової сім'ї триступеневою моделлю: норма права – інститут права – галузь права. Втім, з огляду на деякі особливості, характерні для міжнародного права, зокрема відносно широке коло суб'єктів правотворення та неоднозначність у встановленні суб'єктів правозастосування, відмінні (порівняно із внутрішньодержавним правом) механізми забезпечення дотримання права та широке застосування поряд із нормами позитивного права також звичаєвого та в окремих випадках природного права, накладення на міжнародне право вказаної триступеневої моделі потребує певного доповнення та уточнення кожного із елементів ієрархії.

Базовим елементом у пропонованій ієрархії є норма права. В загальноприйнятому визначенні – це обов'язкове правило поведінки, яке має загальний характер і встановлюється або санкціонується державою з метою регулювання суспільних відносин, та забезпечується відповідними державними гарантіями його реалізації [88]. Приймаючи до уваги названі нами особливості міжнародно-правового регулювання, ключовою з яких є відсутність універсального арбітра, здатного санкціонувати певне правило, визнаємо, що доцільним є звернення до спеціального визначення. Таким чином, норма міжнародного права є правилом поведінки держав та інших суб'єктів міжнародного права, що визнається ними юридично обов'язковим у відносинах між собою [89].

Втім, відсутність універсального арбітра не означає відсутності механізму

санкціонування правил поведінки в міжнародному праві. Характеризуючи форму існування, а одночасно й спосіб правотворення для норм міжнародного права, звернемось до переліку джерел, встановлених Статутом Міжнародного суду ООН як таких, які суд приймає до уваги при розгляді справ. Отже, ст. 38 документу називаються: а) міжнародні конвенції і договори, як загальні, так і окремі, що встановлюють норми визнані державами-учасниками; б) міжнародний звичай, як свідчення загальної практики, що визнається нарівні із законом; в) загальні принципи права, визнані цивілізованими народами; г) судові рішення та доктрини провідних спеціалістів у галузі міжнародного права різних націй як допоміжні засоби для визначення норм права [90].

Наступним елементом ієрархії системи міжнародного права є інститут міжнародного права. Дещо відмінно від попереднього терміну, для нашого дослідження ми не застосовуватимемо спеціальне визначення для цієї категорії, натомість, послуговуватимемось загальним підходом до визначення інституту права, із необхідним уточненням, що враховуватиме особливості міжнародного. Таким чином, інститут міжнародного права – це відносно стабільна, тривала в часі група взаємопов'язаних юридичних норм міжнародного права, що регулює окремий вид відносин у практиці міжнародного спілкування. Інститут міжнародного права здійснює комплексний вплив на поведінку суб'єктів міжнародного права. Характерним для нього є функціонування на основі певних, властивих лише даному інституту принципів. Інститути міжнародного права поділяються на галузеві, міжгалузеві та комплексні.

Довершуючим елементом ієрархії системи міжнародного права є галузь міжнародного права. Галузь міжнародного права – сукупність юридичних інститутів, окремих норм і принципів, що регулюють відносини між суб'єктами міжнародного права в певній області, що становить специфічний предмет міжнародного права та зв'язана зі специфічною групою об'єктів міжнародного права.

Учені правознавці виділяють основні, профільні, традиційні та комплексні галузі.

Профільні галузі включають всеосяжний масив норм регулювання конкретного виду міжнародних відносин. До профільних галузей належать, наприклад, міжнародне космічне право, що поєднує ряд окремих характерних йому інститутів. Окремою групою галузей є традиційні – умовна сукупність галузей, що сформувались у класичному («старому») міжнародному праві: право міжнародних договорів, міжнародне морське право. Комплексні галузі міжнародного права характерні інтегральним регулюванням, що може поєднувати інститути різних профільних галузей.

Окрім того, міжнародному праву більшою мірою, ніж національному, характерна «донормова» форма буття права – принципи. Фундаментальними принципами міжнародного права є система основоположних правил міжнародного права, які регулюють відносини між суб'єктами та є критеріями правомірності міжнародного правотворчого та правозастосовного процесів, дійсності міжнародно-правових норм. Ознаками, що характерні принципам міжнародного права, є загальна визнанність, універсальність, застосовність в якості критеріїв законності, фундаментальне значення для міжнародного правопорядку, тісна внутрішня взаємодія. Принципи міжнародного права виступають свого роду ідеалами взаємин між суб'єктами, що покликані забезпечити всезагальну справедливість у міжнародних відносинах. На загальній повазі суб'єктів до принципів ґрунтується уся стійкість системи міжнародного права. Тому вироблення, закріплення та впровадження в практику міжнародних відносин принципів є безсумнівно найціннішим здобутком багатовікової історії розвитку міжнародного права.

Принципи міжнародного права є імперативними нормами (*jus cogens*) Доктрина сучасного міжнародного права виділяє десять універсальних принципів:

- незастосування сили та погрози силою;
- вирішення міжнародних спорів мирними засобами;
- невтручання у справи, що входять до внутрішньої компетенції держав;
- принцип обов'язку держав до співпраці одна з одною;

- рівноправ'я та самовизначення народів;
- суверенної рівності держав;
- добросовісного виконання зобов'язань за міжнародним правом;
- непорушності державних кордонів;
- територіальної цілісності держав;
- поваги до прав людини та основних свобод [91, с. 45–62].

Ці принципи закріплені численними міжнародними актами, включаючи Статут Організації Об'єднаних Націй.

Важливим для нашого дослідження вважаємо визначення понять «легальність» та «легітимність», а також принципово чітке розмежування цих, на жаль, нерідко помилково ототожнюваних категорій.

Легальність є суто юридичною характеристикою явища чи об'єкту (від окремого діяння до державного режиму як того), що означає його відповідність нормам позитивного права, тобто фактично ототожнюється з категорією законність. Таким чином характеристика легальності допускає лише однозначне відношення («легальний» або «нелегальний») в залежності від способу вчинення або діяльності об'єкта, щодо якого її застосовують. По відношенню до держави легальність – правовий режим, за якого діяльність державних органів, а також юридичних та фізичних осіб здійснюється відповідно до вимог закону.

Поняття легітимність є складною політико-правовою категорією, що не має чіткого однозначного регулювання. Під цим поняттям розуміють обов'язкову ознаку законної влади держави, що означає її визнання як всередині країни, так і на міжнародній арені [92]. Відповідно, для володіння характеристикою легітимності уряд повинен визнаватись в якості влади населенням території, на яку він оголошує поширення свого суверенітету (т.зв. внутрішня легітимність), а також суб'єктами міжнародного права, що визнають його повноправним учасником міжнародного спілкування (зовнішня легітимність). Вважається, що поняття легітимізму до наукового обігу було введено французьким дипломатом Ш. М. Талейраном, який на Віденському

конгресі 1814–1815 рр. висунув таку концепцію для обґрунтування прав на французький престол скинутої у 1792 р. династії Бурбонів [93]. Відкинута на Віденському конгресі концепція, знайшла подальший розвиток в юридичних доктринах та набула широкого визнання у практиці міжнародного спілкування.

Зауважимо, що поряд із концепцією обмеженого суверенітету, сьогодні точаться наукові дискусії щодо концепції обмеженої легітимності як компромісної характеристики політико-правових суб'єктів. Такі міркування видаються нам необґрунтованими. Як жінці неможливо бути «трошки вагітною», так і уряду держави неможливо користуватись «частковим визнанням».

Таким чином приходимо до необхідності чіткого встановлення категорії легітимація. Ми відштовхуємось від загального визначення цього поняття як процедури юридичного визнання певного суб'єкта чи факту [94]. Таким чином, з огляду на специфіку зовнішньої легітимності, її встановлення (зовнішня легітимація) здійснюється через міжнародно-правове визнання суб'єкта міжнародного права – акт, за допомогою якого держава, група держав чи міжнародна організація констатують наявність фактів, що є основою для правовідносин, різних за обсягом та формами [95].

Сучасній теорії права характерні дві доктрини міжнародно-правового визнання. За першою – декларативною – статус суб'єкта міжнародного права властивий державі з моменту виникнення, а визнання лише підтверджує цей факт. З погляду іншої – конститутивної – нововиникла держава стає суб'єктом міжнародного права лише з моменту визнання її іншими членами міжнародного співтовариства. Практиці міжнародних відносин характерні певною мірою обидві доктрини, ми ж вважаємо їх взаємодоповнюючими. На нашу думку, має певний сенс порівняти ці доктрини із концепціями цивільної право- та дієздатності відповідно.

Разом із тим, з огляду на практику міжнародних відносин, саме другий – конститутивний підхід – має вирішальне значення, оскільки міжнародна суб'єктність державного формування виражається через участь її у дво- або

багатосторонніх відносинах, яким *de jure* або *de facto* передують або з якими пов'язано міжнародно-правове визнання з боку інших учасників відносин. Включення Української РСР до числа держав-засновниць ООН в цьому контексті має кваліфікуватися як міжнародне визнання правосуб'єктності УРСР членами світової спільноти.

Ми також цілковито поділяємо концепцію невідкличності акту державного визнання.

Істотне значення для зовнішньої легітимації держав або недержавних (додержавних) формувань має позиція міжнародних універсальних та регіональних організацій. Разом з тим, не варто ототожнювати акт вступу до міжнародної організації із актом визнання держави з боку держав-учасниць, в тому сенсі, що перше завжди розуміє під собою й друге, але друге може відбуватись й незалежно від першого. Визнання держави означає й визнання уряду цієї держави, необхідність окремої зовнішньої легітимації уряду може підніматись лише у випадку зміни уряду неконституційним шляхом. В той же час, уряди, що прийшли до влади внаслідок збройного перевороту в системі сучасного міжнародного права, зазвичай, стикаються з труднощами у легітимації. Для того, щодо розраховувати на визнання з боку суб'єктів міжнародного права, такі уряди мають не лише ефективно здійснювати владні повноваження на території, щодо якої такі декларуються. Також «революційні» (чи «узурпаторські») уряди мають повною мірою визнати усі попередні міжнародно-правові зобов'язання держави.

Лише після відповідної легітимації може йти про встановлення дипломатичних відносин із державою.

Окрім загальних термінів та категорій в нашому дослідженні ми звертатимемось до деяких індивідуальних визначень, що утвердились у науковій доктрині або практиці міжнародного спілкування. Такі спеціальні визначення чи терміни вживаються для позначення певних об'єктів та явищ, що мали місце в історії становлення міжнародного права.

Великі держави – неформальний неюридичний термін, що вживається у

практиці міжнародних відносин для позначення держав, що здатні завдяки власному політичному, економічному, військовому впливові відігравати значну роль у системі міжнародно-правових відносин [96].

Концепція великих держав почала формуватись із початку XIX ст., умовною точкою відліку вважається Віденський конгрес, на якому представники Росії, Великобританії, Австрії, Пруссії та Франції обговорили ряд питань стосовно устрою Європи після завершення наполеонівських війн. Надалі до Великих держав у різний час належали, окрім згаданих, також Італія, Японська імперія, та США. Членство в клубі Великих держав піддавалося ревізії за результатами значних геополітичних потрясінь – переможені вибували, а вакантні місця займали переможці.

У міжвоєнний період (1918 – 1939 рр.) остаточно сформувалася концепція нібито особливої відповідальності Великих держав за долю світу, що, в свою чергу, використовувалося для обґрунтування диктату узгодженої їхніми урядами позиції слабшим учасникам міжнародного процесу. Прикладами такого диктату можуть служити Мюнхенська конференція 1938 р. чи Віденські арбітражі – коли питання зміни кордонів суверенних держав вирішувалися шляхом своєрідної змови Великих держав, балансу їхніх інтересів, а не формальних норм міжнародного права.

На кінець Другої світової війни до Великих держав належали найзначніші учасники антигітлерівської коаліції, які й постали біля витоків сучасної системи міжнародного права. Цими державами були СРСР, США, Франція, Великобританія та Китай. Усі Великі держави отримали постійне членство та право накладати вето на будь-які рішення Ради Безпеки ООН. Саме для позначення цього переліку держав ми й використовуватимемо термін у нашій роботі.

Зауважимо, що з моменту заснування Організації Об'єднаних Націй розклад сил на світовій шахівниці дещо змінився, і держави, ослаблені Другою світовою, знову займають провідні ролі у системі міжнародних відносин. Тому вчені-міжнародники умовно зараховують до Великих держав ще щонайменше

Німеччину та Японію, а також декілька держав, що розвиваються. Побіжно відзначимо, що з початку XXI століття в ООН ведеться дискусія про розширення кількості постійних членів Ради Безпеки, серед вірогідних кандидатів називають Бразилію, Німеччину, Японію, Індію та Італію.

Після Другої світової війни попередня практика грубого диктату Великих держав, маскованого турботою про всезагальний мир та загальнолюдські цінності, була засуджена; в Статуті ООН де-юре знайшли затвердження принципи суверенної рівності держав, невтручання у внутрішні справи, непорушності кордонів тощо. Де-факто Великі держави зберігають інструменти впливу на «неслухняних» суб'єктів міжнародного співтовариства, як-от режим апартеїду 1948–1994 рр. в ПАР. У окремих випадках Великі держави грубо порушують загальновизнані міжнародні правові норми під надуманими приводами або й без таких. Приміром, Президент РФ В. Путін публічно (на прес-конференціях) пояснював російське втручання у справи суверенної України т. зв. косівським прецедентом (березень 2014 р.) та тим, що «... Медведь ни у кого разрешения спрашивать не будет. И тайги он своей никому не отдаст» (жовтень 2014 р.).

Під політико-правовими суб'єктами УРСР ми розуміємо широкий комплекс державних органів республіки. Разом із тим зазначимо, що політико-правовими суб'єктами, які здатні здійснювати міжнародну діяльність, тобто ефективно впливати на творення чи зміну окремих інститутів міжнародного права, виступає комплекс органів в системі Міністерства Закордонних Справ (до 1946 р. – Народного Комісаріату Закордонних Справ) Української РСР.

1.3 Розвиток міжнародного права XX століття. «Старе» та «нове» міжнародне право

Оформлення сучасної системи міжнародного права почалось із завершенням Першої світової війни та заснуванням т.зв. Версальської системи міжнародних зносин. Втім, Версальська система виявилась недосконалою,

оскільки мала усі ознаки засобу консервації міжнародного порядку (вигідного державам-переможцям з антантського табору і оспорюваного переможеними державами Четверного союзу), та не була готовою запобігти значним геополітичним потрясінням, яким стала Друга світова війна. Урахування недоліків Версальського світового порядку зробило можливим організацію більш ефективної системи міжнародного права, що існує донині.

Глибина та якість змін, що відбулися, є достатньою підставою для того, щоб протиставляти цей етап розвитку міжнародного права попереднім. Серед сучасних вчених-міжнародників прийнято декілька підходів до періодизації історії розвитку міжнародного права. Наприклад Л. Д. Тимченко виділяє чотири періоди: 1) античне міжнародне право (стародавні часи – V ст.); 2) феодальне (середньовічне) міжнародне право (V – XVII ст.); 3) буржуазне (класичне) міжнародне право (XVII ст. – 1945 р.); 4) сучасне міжнародне право (з 1945 р. по теперішній час) [97, с. 16].

М. В. Буроменський подає дещо відмінну періодизацію етапів розвитку права міжнародних відносин: 1) від найдавніших часів до Вестфальського конгресу (1648); 2) від Вестфальського конгресу до епохи Великої французької революції (межа XVIII–XIX століть); 3) від епохи Великої французької революції до створення Версальської системи (1789–1918); 4) від створення Версальської системи до наших днів (сучасна епоха). Всередині останнього періоду М. В. Буроменський виділяє декілька етапів: а) Версальська система (1919–1939); б) міжнародне право періоду протистояння тоталітаризму та демократії (1945 – кінець 80-х років); в) міжнародне право часів переходу до поліцентризму (з кінця 80-х років XX ст. до наших днів) [98].

Подібними є й періодизації, наведені в інших авторитетних дослідженнях з історії міжнародного права. Примітно, що практично усі вчені виділяють період із 1945 р. у окремий етап історії міжнародного права. Це пов'язано із рядом якісних особливостей розвитку права міжнародних зносин, що були реалізовані саме в цьому історичному проміжку. Звісно ж, передусім йдеться про становлення нового за змістом міжнародного форуму – Організації

Об'єднаних Націй, що стало поворотним моментом улаштування світового порядку, який деякі історики міжнародного права називають Ялтинською (або Ялтинсько-Потсдамською) системою міжнародних відносин (за назвами населених пунктів, у яких в 1945 р. було вироблено принципові рішення щодо організації післявоєнних міжнародних відносин). Слід одразу ж зазначити, що діяльність Організації Об'єднаних Націй, включаючи активність системи органів, що діють у рамках цієї Організації або, маючи відповідні угоди про співпрацю, є асоційованими із ООН, має всеохоплюючий характер впливу на уся світову систему міжнародного права. Таким чином, вважаємо справедливим розвиток міжнародного права в системі ООН, узагальнювати із універсальним розвитком міжнародного права другої половини ХХ сторіччя.

Побіжно відмітимо, що навіть ті не чисельні суб'єкти міжнародного права, які з тих чи інших причин дистанціювалися від ООН (Ватикан, Тайвань, Косово, Швейцарія – до 2002 р. та ін.), визнають норми та принципи т.зв. нового міжнародного права.

Характерні особливості, що якісно відрізняють міжнародне право після завершення Другої світової війни від попередніх етапів розвитку системи міжнародних відносин, можна умовно звести до п'яти основних пунктів [99, с. 48].

Першою характерною особливістю міжнародного права другої половини ХХ століття є його антивоєнна спрямованість. Протягом усієї історії людства війна була основним засобом зовнішньої політики держави, а одночасно і рушійною силою розвитку права міжнародного спілкування. Перші пам'ятки міжнародного права, що збереглися із найдавніших часів, так чи інакше пов'язані із врегулюванням поведінки сторін у сфері воєнних та мирних зносин.

Так, одним із перших джерел міжнародного права, про яке маємо відомості, є договір між хетським царем Хаттусілі III та єгипетським фараоном Рамзесом II. Укладений близько 1270 р. до н.е. акт, обумовлював мир між двома царствами «наперед і до кінця вічності». Інший договір стародавнього світу, укладений близько 577 р. до н.е. між китайськими династіями Чу і Цзінь,

погоджував союз між сторонами та спільне ведення воєн із третіми сторонами.

Історія грецької цивілізації пронизана перманентними конфліктами полісів (міст-держав), що нерідко об'єднувалися в військові союзи (Троянська війна). Широкого поширення воєнні відносини набули в добу Римської імперії (Союзницька або Марсійська війна 90 – 88 (87) рр. до н.е.).

Середньовічна Європа була територією перманентних військових дій., Сотні конфліктів різного ступеню масштабності між дрібними та великими державами залишили по собі десятки пам'яток, які можемо віднести до джерел міжнародного права цього історичного періоду.

Не дивно, що класичне міжнародне право бере свій початок із укладення Вестфальського миру – низки договорів, що підвели підсумок Тридцятирічної війни. Підписана 15 травня 1648 р. Оснабрюкська та 24 жовтня 1648 р. Мюнстерська угоди, учасниками яких виступили Священна Римська імперія, Іспанія, Франція, Швеція, Нідерланди та їхні сателіти, заклали основи нового порядку відносин у Європі, що базувався на концепції державного суверенітету. Втім носіями суверенітету виступали не народи, а монархи.

Два найбільших довоєнних форуми – Гаазькі конференції 1899 р. та 1907 р., були покликані кодифікувати міжнародне право збройних конфліктів. Результатом цих конференцій стало вироблення ряду конвенцій, що закріпили на міжнародному рівні правила ведення війни, зокрема конвенції про мирне вирішення міжнародних спорів, закони та звичаї сухопутної війни, про початок воєнних дій, про права та обов'язки нейтральних держав та осіб у випадку сухопутної війни, про бомбардування морськими силами під час війни і т.д [100].

Міжнародним товариством була запланована й третя Гаазька конференція, провести яку не судилось через початок у Європі першої з двох найкривавіших воєн в історії XX ст. (найкривавішою, з 40 млн людських жертв вважається маловідома громадянська війна у Китаї у VIII ст. н.е.). Перша світова війна стала серйозним потрясінням для усієї системи міжнародного правопорядку. Характерно, що завдяки найспустошливішому конфлікту в

світовій історії, стали можливими позитивні зрушення у міжнародних відносинах.

Будучи найширшим за масштабом збройним конфліктом, Перша світова призвела до загибелі чотирьох імперій – Російської, Німецької, Австро-Угорської та Османської. На уламках першої з них утворилась нова держава, що декларувала якісно відмінний від попереднього суспільний стрій – соціалізм.

Одним з перших актів більшовицького уряду, що прийшов до влади внаслідок Жовтневого перевороту 7 листопада 1917 р., став виголошений В. І. Леніном на II Всеросійському з'їзді рад робітничих, селянських і солдатських депутатів Декрет про мир. Документ, що уже звично високо оцінюється вітчизняними історіографами, серед іншого визнав війну – «найвищим злочином проти людства» [101].

Підхід до мирного врегулювання, що врешті ліг в основу міжвоєнного міжнародного права, був представлений американським президентом Вудро Вільсоном, увійшовши в історію під назвою 14 Пунктів (пізніше розширених до 27). Представлений 8 січня 1918 р. Конгресу США проект передбачав поєднання тактичних та стратегічних кроків, спрямованих на вирішення суперечностей, що лежали в основі триваючої війни та недопущення подібної війни в майбутньому. Зокрема, в основу майбутніх європейських кордонів мав бути закладений етнографічний принцип, територіальні суперечки між державами мали вирішуватися засобом плебісциту тощо.

Останнім із пунктів, викладених у програмі президента, стала пропозиція створити союз націй з метою взаємної гарантії незалежності держав. Примітно, що основу такої організації – Ліги Націй – було закладено Версальським мирним договором між Німеччиною та Антантою.

Ліга Націй була покликана стати першою загальною політичною організацією, що мала лягти в основу світового міжнародного правопорядку. Пріоритетом діяльності організації встановлювалось врегулювання міжнародного права, гарантом дотримання якого вона й мала виступити. Так,

статут Ліги вказував: «для розвитку співробітництва між народами й для гарантії миру та безпеки важливо прийняти деякі зобов'язання не вдаватися до війни, підтримувати в повній гласності міжнародні відносини, засновані на справедливості й честі, суворо додержуватися приписів міжнародного права, визнаних відтепер чинним правилом поведінки урядів, установити панування справедливості й сумлінно дотримуватися всіх зобов'язань, які накладаються Договорами, у взаємних відносинах організованих народів...» [102].

Іншою примітною новелою міжнародного права, впровадженою Статутом Ліги Націй, було заснування Постійної палати міжнародного правосуддя, до компетенції якої віднесено судову та третейську юрисдикцію щодо всіх видів міжнародних спорів.

Особливо відзначимо, що Статутом Ліги Націй не встановлювалось імперативної заборони на застосування війни у якості засобу зовнішньої політики держави, натомість передбачалась лише обов'язкова примирлива процедура [100]. Цілком прогнозовано, такий підхід зустрів рішучу критику певних кіл, під впливом яких Лігою Націй було розроблено Протокол про мирне врегулювання суперечок (т.зв. Женевський протокол 2 жовтня 1924 р.), яким пропонувалось увести у міжнародну практику визначення агресії, а також визнавати агресивну війну міжнародним злочином. Втім, провідні світові держави не були зацікавлені у обмеженні свого права вживати агресію щодо більш слабких учасників міжнародних відносин, тому дана ініціатива так і не була втілена [103, с. 132].

Вагомим кроком у розвитку міжнародного права стало підписання 27 серпня 1928 р. в Парижі Пакту Бріана – Келлога. За положеннями цього міжнародного акту, що спершу проектувався в якості двостороннього договору між Францією та Сполученими Штатами Америки, сторони погоджувались утримуватись від війни як засобу здійснення національної політики. В день підписання про свою участь у договорі заявили 15 держав. Ще 48 приєднались до угоди протягом того ж 1928 р., забезпечивши Пакту Бріана – Келлога практично повне визнання усіма членами міжнародної спільноти. Лише шість

держав залишилися осторонь угоди – Швейцарія, Аргентина, Бразилія, Мексика, Колумбія та Саудівська Аравія. Таким чином, на міжнародному рівні було закріплено принцип утримання від війни як правомірного засобу ведення зовнішніх зносин, що пізніше став наріжним каменем системи міжнародного права ХХ століття.

Важливим видається нюанс, на який звертає увагу зокрема й відомий вчений, багаторічний делегат від УРСР на сесіях Генеральної Асамблеї ООН І. І. Лукашук: формально Пакт Бріана – Келлога забороняв війну в якості інструменту національної політики, в той же час не містячи жодних перепон щодо звернення до війни в якості засобу інтернаціональної політики, тобто її вчинення у загальних інтересах держав [104].

Першого вересня 1939 р. німецькі війська розпочали збройне вторгнення на територію Польщі. Цим актом Третій Рейх розв’язав Другу світову війну – геополітичний конфлікт, що зруйнував собою усю існуючу систему міжнародного права. Зауважимо, що агресія щодо Польщі перекреслила зобов’язання, прийняті Німеччиною за Пактом Бріана – Келлога – порушення, яке служило одним із аргументів обвинувачення на судовому процесі проти німецьких військових злочинців.

Якісна відмінність нового міжнародного права, започаткованого заснуванням Організації Міжнародних Націй, – повна заборона сили чи погрози силою у міжнародних відносинах. На забезпечення цієї новели, визначеної Статутом ООН в якості принципу міжнародного права, спрямовано п’ять взаємно поєднаних та взаємно доповнюваних механізмів.

Три з цих механізмів відомі й старому міжнародному праву. Насамперед йдеться про контрибуцію та/або реституцію як засіб матеріальної відповідальності порушника даного принципу міжнародних відносин. Контрибуції можуть накладатися на державу-порушника органами міжнародної юстиції. Так, рішення, прийняте Міжнародним судом ООН в 1986 р.і, зобов’язало США відшкодувати Нікарагуа збитки, завдані підтримуваними Сполученими Штатами антиурядовими повстанцями – КонTRAS [105]. Іншим

органом, що у міжнародній практиці здатен приймати рішення щодо накладення стягнень у вигляді контрибуції, є Рада Безпеки ООН. Саме за рішенням Радбезу, у відповідь на агресію Іраку по відношенню до Кувейту, на доходи уряду Саддама Хусейна, отримані від продажу нафти, накладено стягнення. Даний захід призвів до того, що в підсумку було утримано понад 50 млрд. дол. США на користь суб'єктів на території Кувейту. Примітно, що отримувачами відшкодувань стала не лише держава, але й неурядові юридичні особи та приватні особи, що зазнали збитків внаслідок дій Іраку.

Другим засобом впливу є підтримка міжнародним товариством (що важливо – через невійськові методи) суб'єкта міжнародного права, що зазнає застосування сили з боку третьої сторони (агресора).

Третім елементом попередження застосування сили є відмова міжнародного товариства від визнання будь-яких здобутків (територіальних, економічних, політичних) держави-агресора, отриманих внаслідок порушення цього фундаментального принципу міжнародного права.

Четвертим з механізмів, нехарактерним для старого міжнародного права, став інститут кримінальної відповідальності за категорію злочинів проти людства, одним із яких було визнано розв'язування агресивної війни. Вперше таке провадження було застосоване по відношенню до військово-політичного керівництва нацистської Німеччини та Японії, відповідно у рамках Нюрнберзького та Токійського процесів. Й хоча на початку такий підхід був реалізований щодо конкретних процесів *ad hoc*, надалі він знайшов закріплення у статуті Міжнародного кримінального суду (відомий як Римський статут) а також у статутах Міжнародного трибуналу з колишньої Югославії та Руанди.

Ключовою новелою, покликаною забезпечити дотримання принципу незастосування сили, стало надання Раді Безпеки ООН повноваження залучати для припинення воєнних дій, розв'язаних одним суб'єктом міжнародного права по відношенню до іншого, спеціально створений міжнародний військовий контингент. За загальним правилом, місія таких операцій полягає у створенні залученими військовослужбовцями буферної зони між двома воюючими

сторонами, з метою деескалації збройного протистояння на період врегулювання конфлікту дипломатичними засобами під наглядом ООН. До миротворчих операцій також можуть залучатись поліцейські та цивільні фахівці, завданням яких є забезпечення дотримання прав людини, а також реконструкція інститутів громадянського суспільства – організація демократичних виборів, надання консультацій щодо організації адміністративного апарату і т.д. У деяких випадках операції ООН, спрямовані на забезпечення контролю виконання мирних угод, поєднуються із миротворчими ініціативами із залученням військових контингентів регіональних організацій. Подібні місії зазвичай не обмежуються певним строком, а тривають до досягнення цілей, що встановлюються Радою Безпеки. Наприклад досі незавершена операція вздовж лінії припинення вогню між Індією та Пакистаном у штатах Джамму і Кашмір, яка триває з 1949 р. Перебування миротворчого контингенту ООН на Кіпрі залишається безперервним з 1964 р. На відміну від двох останніх прикладів, операція ООН щодо забезпечення миру між Чадом і Лівією на смузі Аузу в 1994 р. була завершена трохи більше, ніж за місяць.

Перша миротворча місія Організації Об'єднаних Націй була розгорнута на Близькому Сході в 1948 р. для контролю за виконанням перемир'я між Ізраїлем та сусідніми арабськими країнами. Примітно, що за перші чотири десятиліття такої діяльності (до 1985 р.), ООН здійснила лише 13 миротворчих операцій. В той же час, з 1986 р. здійснено уже понад 50 таких місій. Всього за історію миротворчої діяльності ООН до курованих нею заходів із підтримки миру залучалися понад 1 мільйон військовослужбовців, співробітників правоохоронних органів та цивільних спеціалістів, що представляли майже 130 держав-учасників ООН. За даними Організації Об'єднаних Націй, на сьогодні до місій, що проводяться під її егідою, залучено трохи менше, як 100 тис. осіб [106].

Другою принциповою відмінністю нового міжнародного права стало широке застосування принципу самовизначення народів, що перегукувалось із

доктриною анти-колоніалізму. Відзначимо, що в ХХ столітті принцип самовизначення народів знайшов своє відображення ще у актах кінця Першої світової війни – Декреті про мир та 14 (27) пунктах Вільсона. Втім, на той момент закріплення принципу мало лише частковий, вибірковий характер, що врешті дозволяє стверджувати його декларативність, пояснюючи випадки його застосування політичною доцільністю. Як приклад, згадаємо, що за ініціативи західних держав в 1918–1919 рр. було відновлено незалежність Польщі (в бажаних Варшаві кордонах), в той час, як українське питання практично проігнороване переможцями Першої світової війни.

У застосуванні принципу самовизначення народів щодо колоній не були зацікавлені й Великі держави першої пол. ХХ ст., оскільки усі вони мали статус метрополій щодо деяких заморських територій. Таким чином, принцип самовизначення народів у першій пол. ХХ століття був суто політичним, практично позбавленим юридичного (загальноновизнаного та загальнообов'язкового) сенсу.

Згодом поступ цивілізації призводить до переходу принципу самовизначення із уділу дискусій теоретиків до нагальної потреби світової політики. Право на самовизначення народів встановлюється у Декларації про звільнену Європу, прийнятій за підсумками Ялтинської конференції (лютий 1945 р.) лідерів СРСР, США та Великобританії. Це ж положення у якості принципу рівноправ'я та самовизначення народів закріплене Статутом Організації Об'єднаних Націй в якості основоположного.

Від декларування подібних принципів документами міжнародно-правового характеру на попередніх історичних етапах, уведення принципу рівноправності та самовизначення народів до практики міжнародних відносин у рамках ООН відрізняється якісно іншою готовністю Великих держав до гарантування його застосування. Так 14 грудня 1960 р. з ініціативи Радянського Союзу XV сесією Генеральної Асамблеї ООН схвалено Декларацію про надання незалежності колоніальним країнам і народам, якою стверджувалось: «всі народи мають право на самовизначення, в силу цього права вони вільно

встановлюють свій політичний статус та здійснюють свій економічний, соціальний та культурний розвиток» [107]. Те ж право підтверджується обома Пактами про права людини, Декларацією про принципи міжнародного права, Заключним актом наради з безпеки та співробітництва в Європі 1975 р. та рядом інших документів.

Примітно, що Великі держави дійсно активно підтримували усіма доступними засобами зовнішньої політики боротьбу за незалежність африканських та азіатських країн, маючи на меті послаблення конкурентів та залучення новостворених держав до власного табору в умовах блокового протистояння.

Для порівняння, наведемо статистичні цифри – станом на 1945 р. на територіях, що перебували під управлінням інших держав, проживало близько 750 млн. населення. На сьогодні населення не самокерованих територій складає ледь більше 1 млн. чоловік. Зусилля Організації Об'єднаних Націй призвели до того, що після прийняття у 1960 р. Декларації про надання незалежності колоніальним країнам та народам, понад 60 раніше залежних територій здобули суверенітет та вступили до ООН як держави-члени.

Третьою важливою ознакою нового міжнародного права є суттєве збільшення кількості договірних норм, що також було поєднано із якісним переосмисленням старих категорій, інститутів та галузей міжнародного права. Так, навіть на початку ХХ ст. основний масив позитивного міжнародного права зводився до різного роду двосторонніх і багатосторонніх (переважно регіональних. – Ю.Б.) договорів та конвенцій, що врегульовували відносини війни та миру. Як вказують Ю. Я Баскін та Д. І. Фельдман, Ліга Націй так і не змогла створити ефективного механізму кодифікації та прогресивного розвитку міжнародного права [108, с. 149]. Натомість міжнародно-правові документи післявоєнної доби, ініційовані ООН, стають у повному розумінні надбанням усього людства.

Характерним для післявоєнного періоду стає нормативне закріплення, або перезакріплення інститутів права, що існували в формі звичаїв та традицій.

Важливою обставиною є той факт, що заохочення прогресивного розвитку міжнародного права та його кодифікація прямо встановлені перед ООН Статутом Організації.

Таким чином, впродовж другої половини ХХ ст. під егідою Об'єднаних Націй проводиться повторна кодифікація таких галузей міжнародного права як повітряне право (Чиказька конвенція про міжнародну цивільну авіацію 1944 р.); право зовнішніх зносин (Віденська конвенція про дипломатичні зносини 1961 р.); право міжнародних договорів (Конвенція про право міжнародних договорів 1969 р.); морське право (Конвенція ООН з морського права 1982 р.) тощо.

Понад 500 конвенцій, договорів, протоколів та інших документів, вироблених в рамках ООН, становлять ефективну систему міжнародного права, забезпечення дотримання якої є невід'ємним завданням усіх держав-членів ООН, що ратифікували відповідні документи.

По-четверте нове міжнародне право відзначається тим, що бурхливий науково-технічний прогрес, досягнутий людством на цьому історичному етапі, призвів до появи раніше неіснуючих реалій, й, як наслідок, об'єктів міжнародно-правового регулювання. Йдеться, наприклад, про нові види озброєнь, з якими людство зіткнулось із сорокових років – насамперед ядерна зброя, встановлення правового режиму обігу якої стало одним із пріоритетних питань міжнародних відносин протягом періоду блокового протистояння.

Питання мало надзвичайну гостроту, тому не дивно, що серією міжнародних договорів сфері контролю за обігом ядерного озброєння (Договір про заборону випробування ядерної зброї в атмосфері, космічному просторі та під водою 1963 р., Договір про нерозповсюдження ядерної зброї 1968 р., серія радянсько-американських договорів – ОСО-І 1972 р. та ОСО-2 1979 р., ПРО 1972 р., РСМД 1987 р.), а також деякими договорами щодо інших видів озброєння (Конвенція про заборону розробки, виробництва та накопичення запасів бактеріологічної і токсичної зброї та про їх знищення 1972 р.) була створена нова галузь міжнародного права – право міжнародної безпеки.

Загальна кодифікація була характерною й для дотичних галузей права – так із підписанням у 1967 р. Договору про принципи діяльності держав з дослідження і використання космічного простору, включаючи Місяць та інші небесні тіла, було започатковано міжнародне космічне право.

У 70-ті роки сформувалося право навколишнього середовища (Конвенція ЮНЕСКО про охорону всесвітньої культурної та природної спадщини 1972 р. і ін.).

Слід окремо відзначити еволюцію міжнародного гуманітарного права, що також зазнало якісних змін з завершенням Другої світової війни. Низка міжнародних договорів (Загальна декларація прав людини 1948 р., Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права 1966 р., Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 р. та ін.), створили цілісну систему міжнародного гуманітарного права, вивівши права людини із сфери внутрішньодержавної юрисдикції. Відтак прийняття національних законів, аналогічних Нюрнберзьким (расистським) законам нацистської Німеччини унеможливилось. Концепція питань (справ), які входять у внутрішню юрисдикцію держави, була переглянута у бік звуження – з неї вилучено можливість посягання на основоположні права людини.

Зусилля світового співтовариства, спрямовані на кодифікацію та ефективне дотримання прав людини, сприяють забезпеченню гідних стандартів життя, викоріненню безробіття та створенню умов для соціально-економічного прогресу людства. Примітно, що за підрахунками дослідників, на гуманітарну діяльність спрямовано понад 70 відсотків активності Організації Об'єднаних Націй.

Останньою п'ятою ключовою ознакою нового міжнародного права є різке розширення просторової сфери його дії. В попередні історичні періоди сфера дій міжнародного права не була універсальною: спочатку обмежувалась лише державами – учасниками окремих актів, із розвитком поширювалась на певні «острівки цивілізації» більшого або меншого розміру – регіони, частини материків, континенти. Примітно, що навіть в преамбулі статуту Ліги Націй

йшлося про поширення його дії, а отже й сфери компетенції організації лише на «взаємини організованих народів» [104, с. 7]. Натомість зовнішня і внутрішня політика не самокерованих територій, як-от колонії та підмандатні території, не включалися до неї, залишаючись у виключній компетенції тих чи інших метрополій.

Звичайно ж це не означало повну відсутність будь-яких правил «зовнішньої» поведінки «неорганізованих» народів, що призводило до існування фрагментованої системи міжнародних відносин, розділеної за географічною ознакою.

Починаючи із Сан-Франциської конференції (1945 р.), сфера міжнародного спілкування під патронатом Організації Об'єднаних Націй перманентно розширювалась, залучаючи все нові й нові народи, які здобували суверенітет і національну державність.

Окрім того, сфера дії міжнародного права поширилась на об'єкти, правовий режим яких не був раніше врегульованим в силу певних обставин. Йдеться передусім про недоступні для експлуатації на попередніх етапах історичного розвитку людства об'єкти – Антарктиду, глибинні води морів та океанів, океанічне дно та підводні надра. Окремими предметами регулювання нового міжнародного права стали космос, небесні тіла, включаючи природній та штучні супутники Землі, інші планети та міжпланетний простір.

Важливою характерною рисою т.зв. нового міжнародного права, на нашу думку, виступає й та обставина, що його творення і творчий розвиток перестали де-факто бути привілеєм відносно вузького кола т.зв. Великих держав. Свій посильний внесок у цю справу вносять й ті суб'єкти міжнародного права чий людські, економічні чи військові ресурси є відносно скромними; не випадково Генеральними секретарями ООН зазвичай стають представники неагресивних держав, які не претендують ні на світове, ні навіть регіональне домінування: Трюгве Лі (Норвегія), Даг Гаммершельд (Швеція), У Тан (Бірма), Курт Вальдхайм (Австрія), Перес де Куельяр (Перу), Бутрос Галі (Єгипет, представник релігійної меншини коптів), Кофі Аннан (Гана), Пан Гі Мун

(Республіка Корея). Натомість міжвоєнну Лігу Націй послідовно очолювали представники котроїсь з Великих держав: Джеймс Драммонд (Великобританія), Жозеф Авеноль (Франція) і лише на заключному етапі її існування – з 1940 р., тобто уже після початку Другої світової війни – Шон Лестер (Ірландія).

З врахуванням сукупності наведених ознак, вважаємо систему міжнародного права, що оформилась із заснуванням у 1945 р. Організації Об'єднаних Націй, якісно відмінною від системи норм, правил та звичаїв, що існували у практиці міжнародного спілкування до цього часу. Разючі відмінності нового міжнародного порядку, порівняно із сформованою на попередньому етапі системою міжнародних зносин, дозволяють провести періодизацію розвитку міжнародного права на два відмінні періоди, які умовно назвемо «старим» та «новим» міжнародним правом. При цьому, особливою відмінністю нового міжнародного права є його революційний характер, порівняно з еволюційним розвитком, характерним праву міжнародних зносин від часів виникнення людської цивілізації до першої пол. XX століття.

Висновки до розділу 1

Застосування відповідного методологічного інструментарію, поєднане із якнайширшим вивченням значної кількості історичних, юридичних та документальних джерел надають змогу дійти таких висновків:

1. Дослідження ролі політико-правових суб'єктів Української РСР у формуванні інститутів нового міжнародного права почалося практично одночасно із виходом, внаслідок конституційних змін 1944 р., радянської союзної республіки на міжнародну арену. Оцінка дипломатичної діяльності урядових органів УРСР радянськими та західними дослідниками здійснювалась через ідеологічні парадигми, що існували в супротивних системах в умовах блокового протистояння. Новий етап дослідження проблематики починається із розпадом Радянського Союзу та позначається більш об'єктивним та всебічним опрацюванням теми.

2. Активна діяльність політико-правових суб'єктів УРСР на міжнародній арені зафіксована у широкому колі джерел, більша частина яких, завдяки публічному характеру міжнародної діяльності, опублікована друком (на паперових носіях) та в електронному вигляді. Натомість залишаються практично недоступними матеріали, що становлять державну таємницю, і перебувають під відповідними грифами таємності. Це стосується як архівів вітчизняних та зарубіжних зовнішньополітичних відомств, так й архівів спецслужб, що протягом 1944–1991 рр. курували роботу дипломатичних представників УРСР.

3. Історіографічний аналіз проблематики надає змогу сформувати відповідний поняттєво-термінологічний апарат, що сприяє вирішенню задач, сформульованих метою дослідження. У застосовуваному апараті домінують наукові категорії конституційного права та права міжнародних зносин, а також ряд специфічних історико-правових та історико-політичних понять.

4. Мета та завдання дослідження зумовлюють необхідність використання сукупності філософських, загальнонаукових та спеціально-наукових підходів, принципів та методів наукового пізнання. Філософсько-світоглядна основа дослідження базується на діалектичному підході, що забезпечує відповідне застосування арсеналу методів, ключовими з яких є традиційна історико-правова тріада: догматичний, порівняльно-правовий та історико-юридичний методи.

5. Ретроспектива розвитку міжнародного права у другій пол. ХХ ст. дає змогу ствердити якісні особливості т.зв. нового міжнародного права, його принципові відмінності від т.зв. старого міжнародного права. Відмічено, що кардинальними відмінностями системи нового міжнародного права є: його антивоєнна спрямованість; впровадження концепції самовизначення народів та анти-колоніалізм; усесторонній розвиток позитивного права шляхом кодифікації та нормативного закріплення міжнародних звичаїв; зародження ряду нових галузей міжнародного права, викликане появою відповідних об'єктів; універсалізація та поширення дії міжнародного права у просторі.

РОЗДІЛ 2

ЗОВНІШНЯ ЛЕГІТИМАЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ РСР ТА РЕАЛІЗАЦІЯ МІЖНАРОДНОЇ ДІЄЗДАТНОСТІ УКРАЇНСЬКИМ УРЯДОМ

2.1 Розширення прав союзних республік (1944 р.) і початок зовнішньополітичної діяльності Української РСР в умовах Другої світової війни

Отриманню міжнародної правоздатності як передумови надання міжнародної ж дієздатності державному формуванню передують зовнішня (міжнародна) легітимація такого формування з боку загальновизнаних суб'єктів міжнародного права. В історичній перспективі не існувало чіткого механізму визнання суверенітету раніше не суверенних країн. Втім, з огляду на відомі прецеденти, здобуття незалежності та отримання статусу суб'єкта міжнародного права як *de jure* так і *de facto*, відзначимо, що позиція міжнародного співтовариства, поряд із політичними міркуваннями, зумовлювалась перед усім історією державності народів, уряди яких в силу тих чи інших обставин претендували на міжнародну легітимацію.

Саме тому вивченню реалізації міжнародної дієздатності Україною в другій половині ХХ ст. повинен передувати короткий огляд становлення міжнародної правосуб'єктності. Окрім того, слід звернути увагу на організаційні засади здійснення міжнародного спілкування – систему державних структур, засобами яких реалізовувалась міжнародна політика українського уряду.

ХХ ст. Україна зустріла позбавленою не лише незалежності, але й політичної автономії (ва зразок Великого Герцогства Фінляндського у складі Російської імперії), її етнічні землі перебували у складі двох імперій.

Першим автономним державним формуванням, що утворилось в Україні

у ХХ ст., стала Українська Центральна Рада, яка виникла як представницький орган місцевих політичних сил в результаті Лютневої революції 1917 р. За короткий історичний проміжок, УЦР здійснила складну еволюцію поглядів на власний політико-правовий статус, а, відповідно, на міжнародне позиціонування: починаючи з статусу органу самоврядування весною-влітку 1917 р., через автономний уряд у складі федеративної держави (Третій універсал) до концепції повної незалежності від Петрограду (Четвертий універсал).

Каталізатором зовнішньополітичної активності уряду УЦР – Генерального секретаріату – став Жовтневий переворот 25 жовтня (7 листопада за н. с.) 1917 р. Уже на наступний день, 26 жовтня (8 листопада) 1917 р. на Другому всеросійському з'їзді рад робітничих, селянських та солдатських депутатів більшовики проголосили Декрет про мир, яким декларували намір найскорішого виходу революційної Росії з воєнних дій на усіх фронтах, та закликали усі воюючі сторони вдатись до відповідних заходів. За виразом І. В. Міхутіної, це був «козирний туз» у справі легітимації уряду більшовиків – карта, появу якої очікувало населення Російської імперії, виснажене трирічною війною; карта, якою Тимчасовий уряд побоювся походити через зобов'язання Росії перед Антантою [109, с. 16].

У відповідь на такий акт київський парламент видав 7 (20) листопада 1917 р. Третій Універсал, яким Центральна Рада проголосила створення Української Народної Республіки [110]. Повторюючи тези петроградського уряду, тим же III Універсалом Центральна Рада зобов'язалася розпочати мирні переговори з Німеччиною та її союзниками. Такий намір ускладнювався фактом збереження федеративних зв'язків, оскільки УНР формально не відділялась від Росії, втім Центральна Рада не визнавала Раду Народних Комісарів в якості легітимної російської влади.

Побоюючись втратити можливість міжнародної репрезентації свого режиму, Генеральний Секретаріат скерував до місця проведення переговорів щодо укладення сепаратного миру – Брест-Литовська – власну делегацію, яка

склала конкуренцію представникам більшовиків у праві представляти українську частину мультинаціональної території колишньої Російської імперії [111, с. 77].

В результаті низки дипломатичних маневрів представники Четверного союзу визнали делегацію Генерального Секретаріату легітимним представником України. Тривалі переговори, в яких українські представники підганялись збройною агресією більшовицьких військ, що наступали на Київ, призвели до підписання 9 лютого 1918 р. у Брест-Литовську мирного договору між представниками Ради Народних Міністрів (наступника Генерального Секретаріату після проголошення IV Універсалу) та делегатами держав Четверного союзу. Це стало актом визнання *de facto* міжнародної правосуб'єктності УНР з боку Німеччини, Австро-Угорщини, Туреччини та Болгарії. Необхідно вказати на економічне підґрунтя цього договору, за секретним додатковим протоколом до якого українські представники стверджували про готовність поставити до держав Четверного союзу протягом року щонайменше 1 млн. тонн зернових. Погоджуємось із рядом вчених, які вважають саме цю обставину визначальною для укладення Брестського миру як господарської угоди, покликаної врятувати виснажені війною центральноєвропейські держави від продовольчого колапсу [112, с. 124].

Відзначимо, що укладений в умовах триваючої Першої світової війни сепаратний мир, однією із сторін якого виступило раніше не наділене міжнародною правосуб'єктністю державне утворення, був розцінений представниками Антанти актом ворожим. Це вплинуло на позицію дипломатії Французько-Британського блоку до українського питання, квінтесенцією якого стала теза про Україну, вигадану німецьким (чи то австрійським) командуванням. Ця ворожа антиукраїнська позиція, на жаль, стала вирішальною у подальшому – при визначенні місця Української держави у повоєнному світовому порядку. Тим часом дипломати Центральної Ради відкрили постійно діючі представництва у Німеччині, Австро-Угорщині, Туреччині, Болгарії та Румунії.

На відміну від Центральної Ради, Гетьманат П. П. Скоропадського із початку свого існування знаходився у визначеній системі міжнародних координат. Підтримуваний німецьким військовим командуванням консервативний державний діяч продовжив розвивати дипломатичні стосунки із державами Четверного союзу, апофеозом якого став візит гетьмана до Берліну у вересні 1918 р. та особиста зустріч із кайзером Вільгельмом II.

Щодо розвитку мережі дипломатичних представництв: 21 червня 1918 р. постановою Ради Міністрів про тимчасові дипломатичні представництва легалізовано українські посольства у державах Четверного союзу та Румунії, відкриті за Центральної Ради. Законами 8 жовтня 1918 р. засновано посольства у Швейцарії та Фінляндії, а Законом 19 жовтня – у Польщі [113, с. 150]. Окрім зазначених восьми країн, у Києві тримали свої представництва також Держава Всевеликого Війська Донського, Азербайджан, Грузія, Кубань, Росія (більшовицька), Іспанія, Данія, Греція, Норвегія, Швеція, Італія, Персія та Білорусь.

Не зважаючи на деяку зовнішню легітимацію та вихід на міжнародну арену, представники Української Держави не мали змоги сприяти розвитку міжнародного права, оскільки сфера їх правовідносин не виходила за рамки звичайного консульського права.

Вкажемо, що у внутрішній політиці уряд Гетьманату став заручником військово-політичного союзу із центральноєвропейськими державами. В умовах перебування на території України кількасот тисячного військового контингенту Німеччини та Австро-Угорщини, з огляду на бурхливу політичну ситуацію на територіях колишньої Російської імперії, уряди держав Четверного союзу виступали гарантами безпеки для Української Держави. Для адміністрації П. П. Скоропадського це означало, зокрема, майже повне обмеження можливості розвитку власних збройних сил, які з позиції європейських союзників оголошувались «непотрібними». Саме тому поразка держав Четверного союзу, поєднана із відкликанням контингентів Німеччини та Австро-Угорщини з України, стала катастрофою для режиму

П. П. Скоропадського, нездатного опиратись зовнішнім та внутрішнім загрозам. Уже 14 грудня 1918 р. Гетьманат впав під натиском Директорії УНР, а сам гетьман покинув Україну разом із евакуйовуваними німецькими військами, перевдягнувшись кайзерівським офіцером.

У міжнародних відносинах Директорія УНР зіткнулась із труднощами, викликаними макро-політичними факторами: невизнанням з боку Антанти наслідків більшовицького перевороту у Росії, а отже й розпаду імперії із утворенням ряду протодержавних формувань. Не пробачила Антанта й підтримку українськими урядами ворожої коаліції (у період до 11 листопада 1918 р.). Ситуація поглиблювалась відсутністю єдиного бачення стратегії розвитку міжнародної політики Директорії з боку її лідерів, а також більшовицькою агресією, що призвела до фактичної втрати контролю над значною територією України.

З огляду на попереднє, Директорія УНР фактично залишилась осторонь європейської та світової політики, яка після завершення Першої світової війни зосереджувалася в руках держав-переможців (Антанти). Незначні контакти представників Директорії із Францією, Великобританією та США відбувались лише у випадку наявності в Антанти підстав вважати залучення ресурсів Директорії бажаним для досягнення власних цілей: насамперед йдеться про українсько-антантівські переговори в Одесі, Бірзулі й Ходорові на початку 1919 р., предметом яких було передача військ Директорії під командування Денікіна з метою спільних воєнних дій проти більшовиків [114, с. 225].

Дипломатія Директорії УНР спробувала взяти участь у Паризькій мирній конференції, щоправда, з огляду на відсутність запрошення, могла діяти лише неофіційно. Надзвичайна дипломатична місія Г. М. Сидоренка була скептично зустрінута представниками держав-переможниць Першої світової, та не змогла досягти амбітного наміру легітимації Директорії УНР.

В таких умовах Директорія підтримувала дипломатичні зв'язки із аутсайдерами європейської політики – державами Четверного союзу, а також активно розвивала співпрацю із іншими режимами, що постали на теренах

колишньої Російської імперії та претендували на національну державність – Фінляндією, Литвою, Латвією, Естонією, Польщею, Білоруссю, Кубанню, Державою Всевеликого Війська Донського, Грузією, Азербайджаном, Вірменією. Вбачалося, що у разі об'єднання зусиль, ці державні формування зможуть протистояти спробам відродження «єдиної й неподільної» Росії (не важливо – більшовицької чи монархістської), а також в перспективі заручитися підтримкою Антанти і домогтися дипломатичного визнання на світовій арені. Завдяки активній участі у виробленні Політичної конвенції на Четвертій конференції Прибалтійських держав у Ризі та її підписанню заключного документа 31 серпня 1920 р., а також укладенням до кінця осені 1921 р. комплексу військово-політичних угод із Кубанською Республікою, Демократичною Донською Групою, Російським Політичним Комітетом Б. В. Саввінкова, Грузинською і Азербайджанською Демократичними Республіками та Республікою Горців Північного Кавказу, дипломатії Директорії УНР вдалося в цілому завершити міжнародно-правове оформлення системи регіонального Балто-Чорноморського союзу [115].

Втім, цінність зовнішньополітичних здобутків була нівельована політичною та військовою поразкою, внаслідок якої Директорія УНР припинила своє існування. Натомість все ефективніше на території України змогли здійснювати свою владу радянські республіки.

Отже, слід прийняти до уваги певну колізію старого міжнародного права, пов'язану із зовнішньою легітимацією державних утворень, що існували на території колишньої Російської імперії в період з 1917 по 1922 рр. Фактично, легітимація *de facto* численних «протореспублік» здійснювалась хаотично, шляхом встановлення двосторонніх угод із відповідними урядами. Схожою була й доля Радянської України, що врешті змогла укріпити свій режим на території краю.

11–12 (24–25) грудня 1917 р. Першим всеукраїнським з'їздом Рад у Харкові проголошено Українську народну радянську республіку. З'їзд прийняв рішення про встановлення федеративних зв'язків із Радянською Росією та про

обрання Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету, що мав на меті сформувати республіканській уряд на противагу не визнаному з'їздом Генеральному Секретаріату УНР.

На цьому ж етапі керівництвом новоствореного утворення здійснена перша спроба організації зносин із закордонними державами, що виразилося у делегуванні на мирні переговори у Брест-Литовську двох представників ВЦВК – Ю. Г. Медведєва та В. М. Шахрая [116, с. 10]. Делегати декларували свій намір представляти інтереси усіх українських земель в межах колишньої Російської імперії та таким чином відсторонити від переговорів дипломатів УНР. Як відомо, спроба радянських делегатів на цьому етапі зазнала невдачі, а держави Четверного союзу таким чином надали з свого боку належної зовнішньої легітимності київському уряду, забезпечивши участь в переговорах делегатів Генерального Секретаріату УНР.

Невдовзі ВЦВК було організовано Народний Секретаріат, до складу якого входили 12 секретарів, серед яких був і секретар міжнаціональних справ. Варто відзначити, що С. С. Бакинський, який зайняв цю позицію, одночасно виконував обов'язки секретаря шляхів сполучення. Однак, не стільки факт поєднання секретарем посад, скільки бурхливий історичний контекст не дозволив секретаріату скільки-небудь відмітитись в історії міжнародних відносин України.

Неоднозначною є ситуація із іншими радянськими республіками, проголошеними різного роду радами, з'їздами та іншими радянськими організаціями на території сучасної України у грудні 1917 – лютому 1918 рр. Цікаво, що при проголошенні усі подібні формування також декларували федеративний зв'язок із Радянською Росією, який, втім, не було визнано революційним Петроградом (згодом – Москвою).

Історичний період існування цих режимів є вкрай недовгим. Уже 17 – 19 березня 1918 р. на Другому всеукраїнському з'їзді Рад у Катеринославі уряди радянських республік, зорганізованих на території України, заявили про їх об'єднання у єдину Українську Радянську Республіку. Тоді ж ця протодержава

була проголошена у якості повністю незалежної. Втім, уже невдовзі, протягом кінця березня – початку квітня того ж 1918 р., комуністичний уряд УРР було витіснено з території України німецькими та австрійськими військами, введеними на запрошення Ради Народних Міністрів УНР. Таким чином цей радянський проект фактично припинив своє існування, не позначившись в історії міжнародних відносин.

З поразкою держав Четверного союзу в Першій світовій війні та майже одночасними революціями у Відні, Будапешті та Берліні, австро-угорські та німецькі війська були виведені з території України. Українська Держава П. П. Скоропадського, позбавлена за наполяганням німецького командування ефективною військовою інфраструктурою, виявилась вразливою до внутрішніх політичних конфліктів та зовнішніх загроз. Зміщення уряду Гетьманату 14 грудня 1918 р. під натиском Директорії збіглося у часі із початком нового витка радянсько-українського протистояння.

На радянських багнетах до України на початку 1919 р. повернувся уряд УРР. Уже 28 січня 1919 р. очільник Раднаркому Х. Г. Раковський видав ноту «Усім народам і урядам», в якій висловив пропозицію іноземним державам визнати Радянську Україну де-юре та встановити з нею дипломатичні зносини. 6–10 березня 1919 р. в Харкові відбувся Третій всеукраїнський з'їзд Рад, яким було проголошено в якості «окремої держави» Українську Соціалістичну Радянську Республіку. Прийнята 14 березня 1919 р. перша конституція Радянської України встановлювала систему органів державної влади за російською радянською моделлю. Цим же актом уряду УСРР надавалось право організувати «відносини з іноземними державами, зокрема проголошувати війну і укладати мир» [117, с. 130]. Для реалізації наданих повноважень у системі РНК створювався Народний Комісаріат Закордонних Справ, якому й доручалося ведення міжнародних зносин від імені УСРР. Першим очільником відомства було призначено С. Н. Власенка.

Наголосимо, що хоча фактично саме цей уряд став першим дієздатним радянським органом на території України, а відповідно й його НКЗС розпочав

міжнародне спілкування, офіційна радянська історіографія прослідковує континуїтет зовнішньополітичної функції Української РСР із грудневого Першого всеукраїнського з'їзду Рад 1917 р. Розмірковуючи про виникнення УСРР як суб'єкта міжнародного права, знаний вітчизняний правник, академік АН СРСР В. М. Корецький вказував: «Міжнародно-правова суб'єктність Української РСР, тобто її право вступати у взаємні стосунки з іншими державами, укладати з ними угоди тощо, виникла разом зі створенням Української Радянської держави внаслідок Великої жовтневої соціалістичної революції. 12 (25) грудня 1917 р. I Всеукраїнський з'їзд Рад оголосив Україну республікою Рад» [6, с. 333–336].

Втім, Громадянська війна, що тривала на території колишньої Російської Імперії була джерелом постійної нестабільності на теренах спочилої «Тюрми народів». Державотворчі пошуки українців, включаючи й численні воєнні дії на території нашої країни, були складовою частиною загальноросійського конфлікту. Саме тому, в умовах хиткого порядку в регіоні, міжнародне визнання «суверенних» українських радянських властей через встановлення міждержавних зв'язків було неможливим. За відсутності політичного тиску, зовнішній легітимації повинна передувати внутрішня легітимація.

Разом із тим, власне уряд УСРР продовжував спроби вступу до міжнародного спілкування, які у цей період виражались у адресуванні численних нот іноземним урядам. Питання, що охоплювались даними заявами так чи інакше стосувались українських інтересів – протест до держав Антанти щодо безчинств їх військ на Півдні України, засудження окупації Бессарабії Румунією, підтримки західними державами контрреволюційного руху, вимоги щодо повернення українців, що перебували у полоні і т. д. Як вказує М. С. Дорошко, подібні заяви здійснювались або спільно із НКЗС РСФРР, або ж навіть вчинялись від імені останнього [118, с. 10]. Прикметно, що протягом 1920 р. представники УСРР спільно із російськими колегами укладають ряд угод про обмін військовополоненими – з Францією і Бельгією (20 квітня), Угорщиною (21 травня), Австрією (1 липня).

Для складення певного уявлення про формально-юридичний статус Радянської України, слід узяти до огляду позицію зовнішньополітичного відомства Радянської Росії з українського питання. Нотою від 6 січня 1919 р. до Директорії УНР вказувалось, що (Радянська) Росія «не зазіхає на самостійність України», натомість розглядає уряд УСРР «як цілком незалежний» [118, с. 113].

Логічним кроком, здійсненим радянськими урядами із утвердженням на території України влади рад, стало впорядкування міждержавних відносин – із взаємним дипломатичним визнанням – з урядом держави, що оголосила себе правонаступницею Російської Імперії – РСФРР. Це дозволило надати належного обґрунтування міжнародній правоздатності самої Українській СРР як самостійного державного утворення на землях колишньої єдиної держави (Російської імперії).

Звернемо увагу на укладений 28 грудня 1920 р. Робітничо-селянський союзний договір між УСРР та РСФРР, за яким республіки визнали незалежність та суверенітет один одного. Особливої уваги заслуговує текст статті 2 договору, яким стверджується: «Обидві держави вважають за необхідне оголосити, що ... з самого факту колишньої приналежності території УСРР до колишньої Російської імперії для УСРР не впливає ніяких зобов'язань відносно кого б то не було» [119, с. 341].

Окрім того, з метою оптимізації спільного функціонування, республіки вирішили об'єднати деякі народні комісаріати, зокрема комісаріати фінансів, зовнішньої торгівлі, праці, військових і морських сил, транспорту, пошти і телеграфу, а також Вищу раду народного господарства.

Зазначимо, що керування об'єднаними народними комісаріатами здійснювалось Всеросійським Центральним Виконавчим Комітетом. Таким чином український уряд фактично позбавився можливості здійснення самостійної внутрішньої політики на території республіки, натомість делегував належні йому повноваження Московському уряду. Втім зауважимо, що до переліку об'єднаних комісаріатів не входив наркомат закордонних справ, таким чином, формально УСРР зберігала за собою (а зважаючи на контекст акту,

фактично здобувала) міжнародну правосуб'єктність.

Причини такого підходу до адміністративної організації радянської України вбачаємо у необхідності збереження простору для маневру у дипломатичному протистоянні із урядом УНР в екзилі. Наявність формально суверенної дипломатії українського уряду рад на міжнародній арені дозволяла, звісно з певними пересторогами, дискредитувати позицію уряду УНР у вигнанні щодо анексії території України Росією.

Чи могло йтись про анексію, якщо на територію країни поширював свій суверенітет український уряд, формально суверенний й у міжнародному спілкуванні? Саме з таких мотивів перший секретар ЦК КП(б)У Е. Й. Квірінг закликав до збереження самостійного наркомату закордонних справ УСРР, вказуючи у доповідній записці до РКП(б), що «тінь УНР ще довго переслідуватиме УСРР». Отже, під приводом «необхідності розкладення петлюрівщини» на деякий час в Радянській Україні було збережено самостійне зовнішньополітичне відомство.

Одразу потому відбувся перший самостійний зовнішньополітичний контакт Радянської України. Уже 31 грудня 1920 р. УСРР підписала угоду про мирне співробітництво із Грузинською Демократичною Республікою. Наступною міжнародною угодою, укладеною дипломатами Української СРР, став мирний договір із буржуазною Литвою, підписаний 1 лютого 1921 р. З українського боку договір із урядом Литви підписали голова дипломатичної місії УСРР при Раднаркомі РСФРР Ю. М. Коцюбинський та представник РНК УСРР Ф. Я. Кон [120].

Першим вагомим здобутком дипломатії Радянської України в історіографії УРСР називають Ризький договір з Польщею. Об'єднану українську делегацію представляли Е. Й. Квірінг та майбутній повноважний представник УСРР в Польщі О. Я. Шумський. Укладений 18 березня 1921 р. договір означав припинення польсько-радянської війни, із переданням на користь Польщі обширних українських етнічних територій на схід від Лінії Керзона, населення яких було переважно непольським. Окрім того, за

договором, радянська сторона погодилась виплатити Польщі компенсацію її вкладу у господарське життя Російської імперії (у розмірі 30 млн. золотих рублів) та передати майна (фактично – репарації) ще на суму 18 млн. золотих рублів.

Попри покладені за договором обтяжливі господарські зобов'язання, він мав вагоме політичне значення для України. Звернемось до оцінки М. М. Лозинського, який, аналізуючи укладений договір, вказував таке: «Арт. II і V означають, що Польща визнала Українську соціалістичну радянську республіку, відмовилася від варшавського договору і зобов'язалася не визнавати уряду Петлюри за український уряд і не підтримувати його, як також взагалі не визнавати й не підтримувати ніякої організації, що виступала б як уряд будь-якої частини території однієї з радянських республік, що уклали ризький договір» [121, с. 70].

Надалі УСРР спільно із РСФРР уклали ще низку договорів із державами, щодо яких *de jure* перебували у стані війни (з Латвією 3 серпня 1921 р., з Австрією 7 грудня 1921 р.). Крім того, 2 січня 1922 р. Україна уклала договір про дружбу і братерство з Туреччиною.

Окремим напрямом міжнародної діяльності уряду УСРР стало укладення низки угод з учасниками Першої світової війни про репатріацію військовополонених і цивільних інтернованих. Цими договорами обумовлювалось повернення з території України утримуваних там громадян відповідних іноземних держав, що перебували у статусі полонених і біженців, а також майна фізичних та юридичних осіб, вивезеного російською армією під час конфлікту. Як вказує М. С. Дорошко, загалом було укладено близько 40 міждержавних угод такого характеру.

За підрахунками С. В. Віднянського, всього за нетривалий період з 1917 по 1922 рр. Українською СРР встановлено дипломатичні відносини із 15 державами, всього укладено понад 80 угод [39, с. 46].

Цікавою для аналізу поглядів тогочасного керівництва УСРР на питання міжнародної політики республіки вважаємо записку, підготовлену

Е. Й. Квірінгом під час перебування у Ризі. Документ під заголовком «Про дипломатичні представництва УСРР» розіслано до НКЗС УСРР, ЦК КП(б)У, НКЗС РСФРР та ЦК РКП(б) 14 січня 1921 р.

У записці автор відзначав, що Українська СРР перебувала на порозі встановлення двосторонніх дипломатичних та консульських зносин із Польщею та країнами Балтії, а в середньостроковій перспективі – із США, Великобританією, Францією, Італією та Німеччиною. Вказуючи на об'єктивні фактори, Е. Й. Квірінг наголошував: «оскільки Україна посідає в політиці великих держав самостійне місце, ми не можемо відмовлятися від самостійних посольств УСРР у великих державах, тому що передача повноважень УСРР російським послам становила б для цих держав показник фіктивності всіх розмов про суверенну Україну, давала б надто сильну зброю всім нашим ворогам» [122, с. 137]. Невдовзі документ було винесено на обговорення ЦК КП(б)У, де 2 лютого 1921 р. вирішено визнати організацію представництв іноземних держав в Україні бажаною.

Вкажемо, що свій дипломатичний потенціал УСРР використовувала здебільшого для розвитку міжнародної торгівлі. Так були встановлені зв'язки з Німеччиною (за оцінкою дослідників, тільки з 1 квітня до 1 вересня 1922 р. з УСРР до Німеччини експортовано товарів на 2,5 млн. карбованців; з 1 квітня до 31 грудня в Україну імпортовано товарів на 800 тис. карбованців). Всього з 1921 по 1923 рр. Україна мала торгові представництва у 9 європейських державах, налагоджувала зовнішньоекономічні зв'язки із країнами Близького Сходу та Азії.

Зважимо, що із остаточним закріпленням влади рад, та перемогою більшовиків у громадянській війні посилюються інтеграційні тенденції у радянському державотворенні. Уже в 1922 р. у своїх роздумах «К вопросу о национальностях или об "автономизации"» В. І. Ленін вказав на необхідність передання у компетенцію єдиного радянського центру питання військові та закордонних справ із об'єднанням відповідних наркоматів [123, с. 361–362].

Важливим для світової історії став день 29 грудня 1922 р., коли

представники РСФРР, УСРР, БСРР та ЗСФРР підписали Договір про створення Союзу Радянських Соціалістичних Республік, за яким ці республіки увійшли до новоутвореної федерації, що проіснувала наступні майже 70 років – Радянського Союзу.

У практиці міжнародних відносин загально прийнято, що після вступу до федеративних відносин окремі суб'єкти федерації відмовляються від міжнародної правосуб'єктності на користь федерального центру. При утворенні СРСР перші радянські республіки перестали діяти в якості окремих суб'єктів міжнародного права. Відповідна норма містилася й в статті 1 Договору. Пізніше, ця теза була відображена в Основному законі Союзу: згідно зі статтею 1 (параграф «а») першої всесоюзної Конституції від 13 січня 1924 р. тільки всесоюзний уряд мав право «репрезентувати Союз у міжнародних відносинах, встановлюючи дипломатичні зв'язки, укладати договори з іншими державами». Таким же було формулювання, наведене у статті 14 (параграф «а») «Сталінської» Конституції в її першій редакції від 5 грудня 1936 р.

Показовим є лист Х.Г. Раковського до представників Польщі, Чехо-Словаччини, Австрії та Німеччини від 13 липня 1923 р., яким голова уряду Радянської України повідомив про згортання міжнародної діяльності УСРР у зв'язку із входженням до Союзу РСР. Зокрема, урядовець вказував: «міжнародні стосунки Союзу, включаючи Українську Соціалістичну Радянську Республіку..., а також його зовнішньоторговельні стосунки ... будуть віднині здійснюватись через уповноважені на те ... органи центральної влади Союзу. Згідно з зазначеним, Українська Соціалістична Радянська Республіка передала Союзіві Соціалістичних Радянських Республік провадження всіх своїх міжнародних зносин, в тому числі переведення в життя всіх складених нею міжнародних договорів і угод» [124].

Тим цікавішою є оцінка правового статусу республік «федерації нового типу», що її давали радянські вчені. Маємо, однак, зауважити, що більшість таких оцінок була зроблена уже після відновлення міжнародно-правової суб'єктності республік у 1944 р. З огляду на кон'юнктуру радянської доктрини

права, вчені, таким чином не давали правову оцінку в класичному розумінні, а радше обґрунтовували чи навіть виправдовували політику Москви.

До прикладу, уже названий нами В. М. Корецький, описуючи події кінця 1922 р., вказував: «Зі створенням Союзу РСР ведення всіх міжнародних зносин УРСР було добровільно передано Союзу РСР. Цим не припинялась міжнародно-правова суб'єктність УРСР, як і інших союзних республік. Передавалося лише здійснення пов'язаних із суб'єктністю прав і обов'язків, а також передбачалась можливість укладення Союзом РСР договорів від імені союзної республіки. Відповідно до резолюції XII з'їзду РКП (б) з національного питання (п. 10, "в") представникам республік забезпечувалася реальна участь в органах зовнішніх зносин. Укладені раніше УРСР міжнародні договори і умови зберігали на території УРСР попередню силу, з тим, що їхнє подальше впровадження в життя передавалося Союзу РСР. Відповідно до цього, в ноті міністерству закордонних справ Австрії, направленої повпредом СРСР у цій країні 8 вересня 1923 р., було заявлено, що договір, укладений урядами УРСР та РСФРР з Австрією, почав діяти між Союзом РСР та Австрією. В ноті уряду СРСР уряду Польщі від 13 вересня 1923 р. було заявлено, що "Союз бере на себе гарантію здійснення Ризького договору в територіальних рамках Радянських Республік, які його підписали" (а отже, і УРСР). В ноті Народного комісара іноземних справ СРСР послові Туреччини в СРСР було заявлено, що договір між Україною та Туреччиною від 2 січня 1922 р., розглядається урядом Союзу РСР як такий, що встановлює зобов'язання для всього Союзу РСР» [6].

У радянській науці міжнародного права 50–70-х років ХХ ст. позиція В. М. Корецького щодо збереження республіками власного суверенітету після приєднання до Союзу була панівною. Ці погляди розділяли, зокрема, І. І. Лукашук, В. І. Лісовський, М. В. Яновський, П. Є. Недбайло, В. А. Василенко, С. Р. Віхарєв, І. Д. Ветров. Разом з тим були й науковці, що вважали суверенітет республік втраченим через входження до СРСР. Це переважно представники загальносоюзного центру – московські дослідники І. Д. Левін, Ф. І. Кожевніков, Л. А. Моджорян, В. В. Євгенєв.

Показовим є конфлікт, що виник між Й. В. Сталіном та діячами українського комуністичного руху Х. Г. Раковським й М. О. Скрипником щодо пропозиції останніх залишити у віданні союзних республік право зовнішніх зносин та зовнішньої торгівлі, із збереженням відповідних комісаріатів у республіканських урядах. Позиція майбутнього «вождя народів» уже тоді (1923 р.) була неухильною: «Де ж тут єдина союзна держава, якщо у кожній республіці лишається свій НКЗС і НКЗТ?... Ми створюємо не конфедерацію, а федерацію республік, одну союзну державу, яка об'єднує військові, закордонні, зовнішньоторговельні та інші справи, державу, наявність якої не применшує суверенності окремих республік» [125, с. 29–30].

Отже, із утворенням Союзу РСР було згорнуто самостійну міжнародну діяльність радянських республік, а відтак й ліквідовано республіканські комісаріати закордонних справ. Натомість реалізація зовнішньополітичних інтересів радянських республік покладалася на всесоюзний НКЗС. Цей орган створено на базі зовнішньополітичного відомства РСФРР на підставі Положення про Народний Комісаріат Закордонних Справ Союзу Радянських Соціалістичний Республік, затвердженого Постановою третьої сесії ЦВК СРСР першого скликання від 12 листопада 1923 р. [126]

До завдань новоствореного загальносоюзного комісаріату належало, зокрема, й перебирання на себе зносин союзних республік із іноземними державами, які ті мали до вступу до СРСР. Так, УСРР мав зносини із Польщею, Німеччиною, Австрією, Італією, Чехословаччиною та Туреччиною; БСРР – з Німеччиною та Польщею; ЗСФРР – із Туреччиною та Німеччиною; Грузія – з Чехословаччиною [127].

Для налагодження ефективної комунікації республіканської виконавчої влади із відомствами, що відійшли до компетенції Союзу, на підставі ст. 10 Загального положення про народні комісаріати Союзу РСР (затвердженого Постановою ЦВК СРСР від 12 листопада 1923 р.), створювався інститут Уповноважених народних комісаріатів СРСР при урядах союзних республік. Таким чином, в республіканських урядах були представлені всесоюзні

комісаріати закордонних справ, військових та морських справ, зовнішньої торгівлі, шляхів сполучення та пошт і телеграфів. Призначувані на подання або за погодженням республіканських влад Уповноважені були підзвітні як відповідному всесоюзному народному комісаріату, так і РНК та ЦВК тих союзних республік, що делегували їм відповідні повноваження.

Відповідно до ст. 12 Загального положення про НК СРСР, Уповноважені входили до складу урядів союзних республік з правом дорадчого або ухвального голосу (відповідно до рішення республіканського ЦВК або його Президії). Уповноважені народних комісаріатів СРСР при УСРР входили до складу РНК УСРР з правом ухвального голосу в тих випадках, коли особливою постановою ВУЦВК їм було надане таке право [128, с. 277].

Не простежуємо скільки-небудь помітної самостійності в роботі інституту Уповноваженого, який був лише точкою контакту, ретранслятором між республіканським та всесоюзним урядом. Від 1929 р. й до того не надто широка компетенція Уповноваженого звужилась виключно до видачі дипломатичних і службових паспортів, їхнього візування, розшуку необхідних документів громадян та їх засвідчення тощо [44, с. 426].

Більший інтерес становить реалізація п. 13 Положення про НКЗС СРСР, а саме примітки, якою стверджувалось: «В повноважних представництвах Союзу Р.С.Р., що знаходяться у пунктах, які становлять особливий інтерес якої-небудь із союзних республік, Народний Комісаріат Закордонних Справ призначає радника та секретарів за узгодженням із урядом зацікавленої союзної республіки» [128].

Наведемо результат дослідження І. Ю. Стрельнікової, яка на основі архівних даних встановила персональний склад радників, які представляли УСРР у всесоюзних представництвах за кордоном. Посаду радника при повноважному представництві СРСР у Польщі зайняв Г. З. Бесєдовський, якого за деякий час змінив М. М. Лебєдинець. В посольстві СРСР у Німеччині інтереси УСРР представлялись радником В. Х. Ауссем, у Празі – першим секретарем посольства Союзу РСР був Н. М. Калюжний.

Цікава ситуація склалась щодо Відня: при розгляді питання про призначення представника УСРР до Австрії на засіданні колегії НКЗС 20 липня 1923 р. вирішено, що спеціального українського секретаря призначати зайве, оскільки посаду повноважного представника СРСР займав М. В. Левицький. Щоправда, за деякий час до Відня українським радником таки було призначено Ю. М. Коцюбинського, а в Париж – О. Полоцького [43, с. 211]. Так і не було призначено радника, що б представляв інтереси УСРР, до повноваженого представництва СРСР в Канаді, хоча це питання активно обговорювалось на центральному рівні.

У своїй діяльності радники союзних республік підпорядковувались розпорядженням відповідних повноважних представників СРСР, втім мали право порушувати перед повноважним представником питання, що стосувались представлених радниками інтересів. Радник також володів правом, за погодженням повноважного представника СРСР, порушити відповідні питання перед Уповноваженим НКЗС СРСР в уряді союзної республіки.

На ділі, повноваження радників зводились до обслуговування запитів українських громадян за кордоном до урядових організацій. Маємо свідчення низької ефективності діяльності радників щодо представництва інтересів УСРР. Так у доповідній записці до ЦК РКП(б) голова РНК УСРР В. Я. Чубар вказував на незадовільний стан вирішення українських справ за кордоном засобами радників та пропонував впровадити у відповідних повноважних представництвах українські консульські столи [129, арк. 197–201]. Пропозиція українського урядовця була відхилена, оскільки в ній вбачались автономістські тенденції, що суперечили загальній централізаторській політиці Москви.

Підсумовуючи, відзначимо, що протягом 1923–1944 рр. зовнішньополітична діяльність УСРР / УРСР практично не здійснювалась. Нечисленні спроби створити видимість представництва республіки у закордонних органах Радянського Союзу не призводили до організації ефективного механізму реалізації зовнішніх інтересів республіки. Разом з тим політика самоізоляції СРСР, поєднана із загальними тенденціями до абсолютної

централізації державної влади всередині Союзу, не передбачали можливостей широкого плацдарму для міжнародного спілкування його членів.

Каталізатором розвитку міжнародного спілкування стала Друга світова війна. В перший день вересня 1939 р. вермахт Німеччини вступив на території Польської Республіки, тим самим розв'язавши наймасштабніший військово-політичний конфлікт в історії людства. Це зіткнення суттєво вплинуло на систему міжнародного права, яке, згадаємо, на той момент й мало основним об'єктом свого регулювання відносини війни і миру.

14 серпня 1941 р. між Великобританією та США було укладено відому Атлантичну хартію, до якої 24 вересня 1941 р. приєднався СРСР, а також Бельгія, Чехословаччина, Греція, Люксембург, Нідерланди, Норвегія, Польща, СРСР, Югославія та де-голлівська Франція (представлені емігрантським урядами). Виходячи за рамки суто союзного договору (підтверджуючи проте намір держав-учасників завдати поразки «нацистській тиранії»), цей акт став прологом до створення нової системи світового порядку, оскільки закріплював згоду усіх держав-союзників із основоположними демократичними цінностями: відсутністю територіальних претензій держав між собою та до третіх сторін, самовизначенням народів, вільного пересування та відкритого моря і що найголовніше – створення ефективної системи забезпечення миру та відмови від сили як елемента зовнішньої політики, а також загального роззброєння [130, с. 147–148]. Окреслились обриси майбутнього, в якому велика роль відводилась національним державам.

Період Другої світової війни – час активної міжнародної співпраці, завданням якої було досягнення спільних військово-політичних цілей об'єднаними зусиллями. За цей час було проведено ряд міжнародних форумів на всіх рівнях, включаючи найвищий. В останній декаді жовтня 1943 р. у Москві відбулася зустріч голів зовнішньополітичних відомств СРСР, США та Великобританії, в якій також прийняв участь представник Китаю. Після докладного обговорення проблем сторони виступили із колективною «Декларацією чотирьох держав щодо питання про спільну безпеку» пунктом

четвертим якої визначався намір «в якомога більш короткий термін» створити загальну міжнародну організацію для підтримки міжнародного миру та безпеки, «що засновується на принципі суверенної рівності всіх миролюбних держав, членами якої можуть бути всі такі держави – великі й малі» [131].

Вирішальною для конституційних реформ лютого – березня 1944 р. вважаємо Тегеранську конференцію (28 листопада – 1 грудня 1943 р.), на якій лідери трьох держав, що вперше зустрілись разом за час війни, обговорили ряд питань стратегічного та тактичного характеру. Основним питанням Тегеранської конференції було відкриття Союзниками другого фронту у Європі – було погоджено, що операція «Оверлорд» розпочнеться навесні 1944 р. Окрім того, союзники узгодили питання щодо територіальних претензій Радянського Союзу, зокрема встановлення радянсько-польського післявоєнного кордону та приєднання до СРСР частини Східної Пруссії. Розглядалась проблема повоєнного врегулювання, зокрема поділу Німеччини на 5 окремих країн (одну з яких пропонувалось передати під управління Об'єднаним Націям).

Найбільш важливим та таким, що мало найбільш далекосяжні наслідки, став розгляд лідерами антигітлерівської коаліції питання забезпечення миру у повоєнному світі. Союзники принципово узгодили необхідність створення системи міжнародної співпраці, спрямованої на забезпечення принципу мирного співіснування усіх держав післявоєнного світу.

Щоправда, думки стосовно деталей розійшлися, наприклад не було узгоджено навіть розміру та кількості організацій, на які б мали бути покладені такого роду обов'язки – в той час, як Ф. Д. Рузвельт наполягав на створенні однієї всесвітньої організації, Й. В. Сталін висловив застереження, що через неоднорідність держав майбутній стан речей може викликати невдоволення «малих» європейських держав, та в якості контрпропозиції виніс ідею створення принаймні двох окремих (європейської й далекосхідної чи світової) організацій. На думку В. Черчилля, таких організацій могло бути принаймні три – європейська, далекосхідна й американська.

Хоча за результатами зустрічі її учасники не виробили єдиної позиції у

питанні нової міжнародної організації для забезпечення миру та безпеки, принципова згода щодо однозначної необхідності створення такої структури стала визначним досягненням тристоронньої дипломатії Союзників. Особливо цінним є те, що з самого початку до основоположних принципів новостворюваної організації було покладено вимогу загальної участі у ній всіх суверенних держав. Ця обставина не залишилась непоміченою у Москві.

На підтвердження висловленої тези звернемося до факту, наведеного В. І. Головченком. На початку 1944 р. радянські дипломати прозоро «натякнули» послові США у Москві В. А. Гарріману, що в кожній з радянських республік будуть створені наркомати закордонних справ та оборони, а також окремі армії, причому такі зміни в державному устрої Союзу РСР відбуватимуться з орієнтиром на практику Британської співдружності націй стосовно набуття міжнародної правосуб'єктності її домініонами за Вестмінстерським статутом 11 грудня 1931 р. [38, с. 47]. Вважаємо це нічим іншим як дипломатичним «зондуванням ґрунту» щодо можливості легітимації міжнародно-правової суб'єктності союзних республік. Звісно ж, *post hoc, non est propter hoc*, втім зв'язок цієї події із рішеннями Тегеранської конференції виглядає більш, ніж логічним.

Як би там не було, вже 28 січня 1944 р. в газеті «Правда» з'явилося інформаційне повідомлення про проведення (єдиного в роки війни!) чергового пленуму ЦК ВКП(б). Пленум розглянув пропозиції Ради народних комісарів Союзу РСР «Про розширення прав союзних республік у галузі оборони та зовнішніх зносин». За результатами розгляду схвалено винесення цього питання на наступну сесію Верховної Ради СРСР. Першу за час війни X сесію ВР СРСР скликано одразу ж по завершенню Пленуму ЦК ВКП(б) – з 29 січня по 1 лютого 1944 р.

Сесія Верховної Ради СРСР (друга з трьох, проведених у роки війни) протягом трьох днів розглядала рутинні бюджетні питання. А 1 лютого виступив заступник голови РНК СРСР, нарком закордонних справ В. М. Молотов із доповіддю «Про перетворення Наркомату оборони і

Наркомзаксправ із загальносоюзних у союзно-республіканські наркомати» [38, с. 46].

У промові В. М. Молотов стверджував: «Йдеться не про звичайне перетворення двох наркоматів, йдеться, насамперед, про нові відповідальні завдання, які стоять перед союзними республіками. Поставлено питання про нові завдання і права союзних республік, по-перше, в справі оборони нашої країни, і, по-друге, в галузі зовнішніх відносин із зарубіжними державами й у зв'язку із цим – про важливі перетворення в нашій союзній державі ... Це перетворення означає розширення діяльності союзних республік, яке стало можливим внаслідок їх політичного, економічного і культурного зростання, інакше кажучи, внаслідок їх національного розвитку, наприклад, чимало специфічних господарських та культурних потреб союзних республік, які не можуть бути повною мірою охоплені всесоюзними представництвами за кордоном, так само як договорами та угодами Союзу з іншими державами. Ці національні потреби республік можуть бути задоволені тільки через посередництво прямих відносин республік з відповідними державами ... Треба визнати нарешті, що це не лише в інтересах республік, а й в інтересах усієї справи розширення міжнародних зв'язків та зміцнення співпраці СРСР з іншими державами, що є важливим під час війни і що дасть свої плоди також у післявоєнному періоді.

Перетворення Наркомзаксправу і Наркомату оборони, що впливає з розширення зв'язків і функції союзних республік всередині країни і за її кордонами, не тільки не суперечить інтересам нашого Союзу, а навпаки, здійснюється в ім'я подальшого зміцнення нашої великої держави» [132, с. 2].

Внаслідок нетривалого обговорення було ухвалено запропоновані закони «Про утворення військових формувань союзних республік та про перетворення у зв'язку із цим Народного комісаріату оборони із загальносоюзного у союзно-республіканський» та «Про надання союзним республікам повноважень у галузі зовнішніх відносин і про перетворення у зв'язку з цим народного комісаріату закордонних справ із загальносоюзного у союзно-республіканський народний

комісаріат». Приведемо далі текст другого з них:

«З метою розширення міжнародних зв'язків і зміцнення співробітництва Союзу Радянських Соціалістичних Республік з іншими державами і враховуючи зростаючу потребу союзних республік у встановленні безпосередніх відносин з іноземними державами, Верховна Рада Союзу Радянських Соціалістичних Республік постановляє:

1. Встановити, що союзні республіки можуть вступати в безпосередні зносини з іноземними державами і укладати з ними угоди.

2. Внести в Конституцію СРСР такі доповнення:

а) доповнити статтю 14 пункт “а” Конституції СРСР після слів “представництво СРСР у міжнародних зносинах, укладання і ратифікація договорів” словами “встановлення загального порядку у взаємовідносинах союзних республік з іноземними державами”, виклавши цей пункт таким чином:

“а) представництво Союзу у міжнародних зносинах, укладання і ратифікація договорів з іншими державами, встановлення загального порядку у взаємовідносинах союзних республік з іноземними державами”;

б) доповнити Конституцію СРСР статтею 18-ть такого змісту:

“Стаття 18-а. Кожна Союзна республіка має право вступати в безпосередні зносини з іноземними державами, укладати з ними угоди та обмінюватися дипломатичними і консульськими представниками”;

в) доповнити статтю 60 Конституції СРСР пунктом “д” такого змісту:

“д) встановлює представництво Союзної республіки у міжнародних зносинах”.

3. Перетворити Народний Комісаріат закордонних справ з загальносоюзного на союзно-республіканський Народний Комісаріат».

За інформацією, яку наводить Д. В. Табачник, автором тексту, прийнятого ВР СРСР Закону був майбутній багаторічний Міністр закордонних справ УРСР, а на той час заступник Наркома закордонних справ СРСР Д. З. Мануїльський [42, с. 587–588].

Ухваленню змін до всесоюзної конституції слідували необхідні поправки до Конституції УРСР, що були внесені уже за місяць. З цього приводу Голова Президії Верховної Ради УРСР М. С. Гречуха виголосив урочисту промову, в якій, зокрема, відзначив: «рішення найвищого органу влади, союзної держави про утворення військових формувань союзних республік і про надання союзним республікам повноважень у галузі зовнішніх зносин не є звичайним актом перетворення цих двох наркоматів із загальносоюзних у союзно-республіканські наркомати, а має винятково важливе історичне та міжнародне значення».

Конституцію УРСР 1937 р. було доповнено статтями 15-а: «Українська РСР має свої республіканські військові формування» та 15-б, якою стверджувалось, що «Українська РСР має право вступати в безпосередні зносини з іноземними державами, укладати з ними угоди та обмінюватися дипломатичними і консульськими представниками».

Також було доповнено Статтю 30 Конституції про повноваження Президії Верховної Ради УРСР, згідно із ново доданими пунктами «и» та «і» цей орган отримав повноваження щодо призначення та відкликання повноважних представників Української РСР в іноземних державах та прийняття вірчих й відкличних грамот акредитованих при УРСР дипломатичних представників іноземних держав [133]. Таким чином, з формально-юридичного боку законодавцем був виконаний необхідний мінімум для внутрішньої легалізації міжнародної правосуб'єктності Української РСР з наміром подальшої зовнішньої легітимації цього акту.

Поряд із легалізацією зовнішньополітичного відомства республіки, керівництвом Союзу здійснювались організаційні заходи для забезпечення його діяльності. Так, вже 5 лютого 1944 р., тобто майже за місяць до прийняття в установленому порядку необхідних змін до Конституції УРСР з метою законодавчого обґрунтування створення республіканського Народного Комісаріату, з'явилися постанова Політбюро ЦК КП(б)У й Указ Президії Верховної Ради УРСР про утворення НКЗС УРСР. Одночасно було призначено

майбутнього народного комісара закордонних справ – ним став знаний радянський письменник-драматург О. Є. Корнійчук [38, с. 50].

В призначенні на найвищу дипломатичну посаду республіки замість професійного дипломата представника недотичної професії – письменника О. Є. Корнійчука – з точки зору радянської політики немає чогось надзвичайного. Така практика застосовувалась й раніше, приміром ще в 1943 р. видатні українські поети П. Г. Тичина та М. П. Бажан зайняли посади Народних Комісарів, відповідно, освіти та культури (цікаво, що П. Г. Тичина навіть не був на той час членом партії). На користь кандидатури О. Є. Корнійчука послужив й той факт, що до призначення в республіканський наркомат драматург протягом року працював на посаді заступника Наркома закордонних справ СРСР у справах слов'янських країн [134, с. 36–37]. Це до того ж мало й певне символічне значення.

О. Є. Корнійчук одразу активно взявся за проектування та реалізацію доктрини зовнішніх зносин УРСР. Новопризначений Нарком звернувся до М. С. Хрущова (на той час Першого секретаря ЦК КП(б)У) із міркуваннями щодо наступних кроків в розвитку міжнародної діяльності новоствореного комісаріату. За планом О. Є. Корнійчука, пропонувалось, зокрема, сформувати делегацію для участі УРСР у конференції по заснуванню міжнародної організації з підтримки миру та безпеки, якнайскоріше встановити дипломатичні відносини із Великобританією та США (з цього питання Нарком пропонував Першому секретарю ЦК звернутись до очільника Народного Комісаріату Закордонних Справ СРСР В. М. Молотова із проханням дати вказівку радянським дипломатам, щоб ті «прозондували ґрунт» у Вашингтоні та Лондоні; окрім того пропонувалось організувати аналогічний запит через англо-радянський парламентський комітет), подальшого обміну дипломатичними місіями із іншими країнами антигітлерівської коаліції.

Також О. Є. Корнійчук виклав пропозиції щодо організаційної структури створюваного Народного Комісаріату, ґрунтуючи свої розрахунки на концепції створення повноцінного зовнішньополітичного відомства. В середині наркомату

пропонувалось створити понад 10 відділів: поряд із загальними (протокольний, правничий, консульський) малі діяти спеціальні відділи по організації зносин з окремими державами: а) прикордонні з УРСР країни – Польща, Румунія, Чехословаччина; б) західні держави – передусім Великобританія і США; в) Балканські країни – Болгарія, Югославія, Угорщина, Греція, Туреччина; г) Німеччина. Загальний штат співробітників (не включаючи допоміжний та обслуговуючий персонал) пропонувалось встановити на рівні 75 осіб.

На практиці ж протягом перших місяців діяльності НКЗС було створено базову структуру, що складалась із політичного, протокольного-консульського, таємно-шифрувального та деяких допоміжних відділів. До липня 1944 р. загальна чисельність працівників (разом із обслуговуючим персоналом) не перевищила 40 осіб. На початках діяльності робота народного комісаріату була спрямована на підготовку аналітично-інформаційних матеріалів – історичних довідок та етнографічних карт Західної України, огляду української діаспори в США і т.д. Побічно звернемо увагу, що до укладення протягом березня – липня 1944 р. етнографічних карт Західної України залучались також фахівці Академії наук УРСР, а результати цих досліджень пізніше були використані при радянсько-польському врегулюванні кордону за Договором від 16 серпня 1945 р.

Після декількох перших місяців діяльності новоствореного Народного Комісаріату Закордонних Справ, партійним керівництвом республіки (?) було прийнято рішення про заміну недосвідченого О. Є. Корнійчука більш вагомою фігурою – старим партійним функціонером, відомим діячем Комінтерну Д. З. Мануїльським, який на той час працював заступником завідувача Інформаційним відділом ЦК ВКП(б).

На початку липня О. Є. Корнійчук здійснив робочу поїздку до Одеси. Після повернення до Києва голову республіканського НКЗС було викликано до Першого секретаря ЦК КП(б)У М. С. Хрущова. На зустрічі із першим секретарем О. Є. Корнійчук відзвітував про результати поїздки, після чого М. С. Хрущов повідомив йому, що на найвищому рівні прийнято рішення передати НКЗС Української РСР під керівництво тов. Мануїльському. В якості

формальної причини вказувалось те, що О. Є. Корнійчук не володів іноземними мовами.

Попри запропоновану драматургу посаду голови Комітету у справах мистецтв при РНК УРСР, він болісно сприйняв своє відсторонення. 12 липня 1944 р. на засіданні Політбюро ЦК КП(б)У шляхом опитувального голосування було прийняте рішення «обрати товариша Мануїльського членом політбюро ЦК КП(б)У», а вже наступного дня, 13 липня 1944 р., були оприлюдненні укази про призначення Д. З. Мануїльського Наркомом закордонних справ України та заступником голови РНК УРСР, а також про перехід О. Є. Корнійчука на іншу роботу.

Д. З. Мануїльський висунув свою концепцію розвитку зовнішньополітичних зносин Української РСР та, відповідно, організації та ресурсного забезпечення такої діяльності. Концепція Д. З. Мануїльського була скромнішою та одночасно ближчою до реальності, ніж не позбавлені романтизму наміри О. Є. Корнійчука. В цілому «проект Мануїльського» не тільки суттєво обмежував участь союзної республіки у міжнародній діяльності, але й фактично зводив усю декларовану автономність народного комісаріату закордонних справ нанівець. У концепції новопризначеного Наркома чітко простежувалося намагання союзного центру використовувати республіканські НКЗС лише в якості своїх допоміжних філій, що мали слухняно вирішувати геополітичні й пропагандистські завдання сталінської дипломатії [38, с. 55]. Так уже не пропонувалось встановлення прямих дипломатичних зносин із США та Великобританією.

В самій організації роботи НКЗС було запропоновано дотримуватись найдокладніших вказівок з Москви. Звернемось, наприклад, до дослідження Інституту історії НАН, яким наводиться лист Д. З. Мануїльського від 24 січня 1946 р. на ім'я Заступника Наркома закордонних справ СРСР В. Г. Деканозова, віднайдений в архівах МЗС України. У цьому документі знаходимо такі тези керівника республіканського НКЗС: «На мою думку, Союзному Наркомату ближчим часом слід було б вирішити питання про

систему керівництва республіканськими Наркоматами.

Ми мусимо знати, хто якими питаннями відає в Союзному наркоматі, і до кого слід звертатися за розв'язанням тих чи інших питань, що постають у процесі нашої роботи. Найбільш доцільна побудова системи керівництва – це щоб відповідні відділи Союзною наркомату практично були пов'язані зі спорідненими відділами республіканських Наркоматів» [41, С. 559].

В історіографії проблеми знаходимо також такі витримки з проекту листа Д. З. Мануїльського на ім'я В. М. Молотова, датованого проміжком з лютого по березень 1945 р.: «дотепер ще не вирішені численні питання, пов'язані з роботою створених наркоматів. Так, приміром, не встановлене коло країн і питань, над якими слід працювати кожному наркоматові, не визначено характер діяльності НКЗС республік до моменту їх виходу на міжнародну арену, немає положення про наркомат, не встановлена система інформації та керівництва республіканськими наркоматами».

Зауважимо, що офіційна радянська історіографія цілком прогнозовано зустріла ініціативу партійного керівництва щодо розширення повноважень союзних республік у галузі зовнішніх зносин із захватом. Водночас, обґрунтування самостійності республік на міжнародній арені потребувало чіткого правового аналізу впливу нових підходів на розподіл повноважень між центром та республіками, встановлений Союзним договором 1922 р., а отже й на суверенітет Радянського Союзу як такого. Частково ми описали підходи до оцінки подій на прикладі поглядів визначного правника В. М. Корецького, що розглядав відновлення міжнародної правосуб'єктності союзних республік у нерозривному зв'язку із актом утворення Союзу РСР.

Втім, знаходимо й інше трактування оцінки подій лютого – березня 1944 року. До прикладу, радянський правник Б. Л. Манеліс дотримувався позиції, за якою внаслідок еволюції Радянської держави джерелом суверенітету СРСР слід перестати вважати договір між самостійними радянськими республіками, оскільки таким джерелом в сучасній вченому юридичній реальності (праця вийшла з друку у 1964 р. – Ю. Б.) став радянський народ –

«нова історична спільнота людей різних національностей, які мають спільні характеристичні ознаки – спільну соціалістичну батьківщину, спільне соціалістичне господарство, спільну соціалістичну структуру, спільний марксистсько-ленінський світогляд, спільну ціль побудувати комунізм, багато спільних ознак у духовному аспекті і психології» [135, с. 20].

Далі обмірковуючи вплив виходу радянських республік на міжнародну арену, вчений вказував: «поширення прав союзних республік і скріплення їх суверенітету не можна розглядати як послаблення суверенітету Союзу РСР і централізованого керівництва союзних органів. Навпаки, ще більшого значення набрав принцип демократичного централізму, який, з одного боку, служить протидією проти виявів місцевих і автаркістських тенденцій, з другого боку, проти рецидиву бюрократичного централізму» [137, с. 22].

Схожою є позиція В. К. Вадімова, який розмірковуючи про позитивне значення конституційних змін в Союзі РСР, стверджував: «приналежність до СРСР гарантує кожній республіці повну охорону її прав і інтересів на міжнародному полі ... Якщо б кожна республіка діяла на міжнародній арені як окремішня держава ... її вплив і співучасть у важливих міжнародних проблемах були б незначні. Виступаючи частиною союзної структури, кожна республіка без уваги на свою величину, може разом із іншими республіками діяти з позицій великої потуги – СРСР у міжнародних взаєминах» [136, с. 93].

Подібної позиції дотримувався київський правник В. І. Бошко, який доводив концепцію «гармонійного поєднання суверенітету УРСР та СРСР», стверджуючи на припустимість «добровільного самообмеження суверенітету», без втрати його як такого окремою республікою на користь федеративного центру. Конституційні зміни 1 лютого 1944 року визнавались ученим правовою гарантією зовнішньої незалежності України, що закріплювали за УРСР право безпосереднього спілкування із іноземними державами «з метою задоволення національних, господарських, культурних та інших запитів республіки» [137, с. 14].

Відмінною від радянської була позиція партнерів Союзу РСР по

антигітлерівській коаліції. Назвемо її прагматичною. Певне уявлення про оцінку офіційного Вашингтону ініційованої Москвою міжнародної легітимації республік Радянського Союзу отримуємо із опублікованих агентурно-розвідувальних джерел. Зокрема у звіті попередника ЦРУ – Управління стратегічних служб США, представленому 16 грудня 1944 р., стосовно дійсного значення здійснених на початку року в Радянському Союзі конституційних змін запропоновано виходити з того, що:

«Союзні республіки обмежені сьогодні тим, що вони не є суверенними державами, а натомість становлять невідривну частку вкрай централізованої держави. Вони позбавлені автономії у більшості урядових функцій. Приміром, союзна республіка є підконтрольна центральному уряду у формулюванні своєї конституції, законотворчому процесі, веденні більшості економічних справ, управлінні фінансами, обороні, реалізації законів, зовнішніх справах».

Саме ж перетворення всесоюзного Наркомату в комплекс союзно-республіканських оцінюється критично, оскільки ця акція «не скасувала остаточного контролю центрального уряду за здійсненням зарубіжних зв'язків». Авторами особливо відзначено той факт, що союзним республікам, згідно з конституційними повноваженнями, делегується функція самостійного укладення з іншими державами лише угод, в той час як за Москвою залишилося право підписання міжнародних договорів. У підсумку указано, що за будь-яких обставин офіційний Київ міг долучитися до міжнародно-договірного процесу тільки згідно з волею Москви.

Зарубіжні науковці-правники також скептично поставились до створення у радянських республіках окремих НКЗС як спроби надання суб'єктам СРСР належної міжнародної легітимності. Наприклад вчений-представник української діаспори В. А. Гриневич пояснює конституційні зміни виключно рішенням сталінського керівництва ввести радянські республіки до ООН з метою посилення позицій Союзу в цій організації. Самі ж республіканські наркомати вчений називає не інакше як бутафорними, а їх наркомів – «міністрами з порожніми портфелями» [136, с. 36]. Інший представник

української діаспори М. В. Сосновський дає схожу оцінку, стверджуючи що «діставши право мати власне Міністерство Закордонних Справ, уряд УРСР (sic) не дістав ніякого права вести власну зовнішню політику і не дістав теж права мати фактичні зносини з іноземними державами» [29, с. 26].

Авторитетний дослідник Вернон Аспатуріян, характеризуючи значення республіканських комісаріатів / міністерств в практиці міжнародного спілкування, вказує: «основна функція республіканських міністерств закордонних справ є церемоніальна, орнаментальна і символічна: вони вітають закордонних достойників, беручи участь у дипломатичних бенкетах і прийомах, є членами різних радянських дипломатичних і квазі-дипломатичних делегацій до міжнародних організацій, на конференції і наради та беруть участь у зовнішньополітичній «дискусії» у Верховній Раді чи в комісіях із зовнішньої політики» [24, р. 166].

Вкажемо, що серед західних вчених-правників другої пол. ХХ ст. були й такі, що визнавали створений прецедент міжнародної правосуб'єктності України в рамках такої специфічної федерації, як СРСР, та обґрунтовували його з позиції доктрини міжнародного права. Так, знаний британський юрист-міжнародник Ян Броунлі писав: «Федеральна конституція може надавати членам федерації право укладати міжнародні договори і право вступати в самостійні дипломатичні зносини. Зазвичай держава, що входить у федерацію, діє просто як представник або агент федерації. Однак на підставі угод або визнання держава – член федерації може набувати самостійної правосуб'єктності в міжнародному плані, аналогічної статусу держави. Так, Українська РСР та Білоруська РСР, є членами Союзу Радянських Соціалістичних Республік, укладають міжнародні договори від свого імені і є членами Організації Об'єднаних Націй» [138, с. 131].

По закінченню епохи блокового протистояння, відмови від ідеологічного тиску, сучасні українські науковці мають змогу виробити максимально виважені та об'єктивні оцінки подій сімдесятирічної давності. Так, обмірковуючи причини відновлення міжнародної правоздатності УРСР,

С. В. Віднянський безапеляційно вказує, що єдиною метою розширення прав союзних республік у галузі міжнародних зносин було врівноваження квоти голосів СРСР на участь у майбутній ООН [39, с. 46].

У цьому зв'язку нагадаємо, що аж до установчої конференції Організації Об'єднаних Націй у Сан-Франциско не було остаточно врегульовано питання підлеглості Ради Безпеки ООН Генеральній Асамблеї.

Коли ж наприкінці 1943 р. майбутня міжнародна організація лише окреслювалась лідерами Великих держав, чітко встановлений принцип загальної участі в організації усіх суверенних держав, а отже й право голосу кожного її члена, вказували, що для ефективної побудови національної політики Великим державам доведеться з певних питань заручатись підтримкою інших членів міжнародного співтовариства, в т.ч. «малих» держав. Враховуючи, що в 1944 р. у всьому світі було трохи більше 60 суверенних держав, а також той факт, що до створюваної міжнародної організації залучались лише держави антигітлерівської коаліції, перевага у декілька голосів була значною.

Членство в майбутній міжнародній організації британських домініонів, традиційно близьких з Лондоном, ставило під сумнів впливи двох провідних союзників по антигітлерівській коаліції – Союзу РСР та США. Цю обставину прагнули нівелювати шляхом розширення представництва – через надання місця окремим радянським республікам (яких на той час налічувалося разом з Карело-Фінською РСР аж 16) та штатам США (до 1959 р. їх було 48). Втім, такого роду радикальні моделі не дістали схвалення (і офіційної оцінки), залишившись на рівні дипломатичних прожектів.

Оцінка конституційних змін, які надали союзним республікам формальне право на встановлення самостійних зовнішніх зносин, вітчизняними та закордонними правниками суттєво різняться.

Цікавою вважаємо наукову гіпотезу, висловлену В. А. Гриневичем та О. Г. Івченком. Розмірковуючи про можливий потенціал використання факту розширення повноважень радянських республік у галузі зовнішніх зносин,

вчені вважають, що міжнародно-правовий статус, що його формально здобували уже існуючі союзні республіки, міг бути запропонований радянським керівництвом для евентуальних соціалістичних республік в післявоєнній Європі та світі – в разі їх інкорпорації в СРСР. Таким чином, в переломний момент наймасштабнішого військово-політичного конфлікту ХХ ст., коли риси повоєнного облаштування світу лише починали вимальовуватися, радянський диктатор Й. В. Сталін почав підготовку правового прецеденту, який би міг сприяти подальшій легітимації розширення СРСР через включення до Союзу країн майбутнього соціалістичного табору із наданням їм міжнародно-правового статусу радянських республік [34, с. 97]. На нашу думку, таке пояснення створюваному прецеденту, будучи похідним від включення радянських республік до складу співзасновників ООН, є небезпідставним та має бути прийнятим до уваги майбутніми дослідниками.

Відзначимо однак, що подібну думку (щоправда в дещо іншому векторі) висловив це наприкінці 1940-х американський посол у Москві А. Гарріман. Зокрема, дипломат відзначав, що мотивом конституційних змін 1944 р. є серед іншого намагання пом'якшити «абсорбцію прибалтійських країн, зробити її менш неприємною як для населення Литви, Латвії та Естонії, так й для світової громадської думки. Адже ці країни отримають (хоча й тільки на папері) свої наркомати оборони та закордонних справ, національні армії і, таким чином, вже набудуть вигляду напівнезалежних країн». Цікаво, що дипломат вказує також і на позитивний ефект змін для громадської думки західних регіонів СРСР, інкорпорованих в 1939 р.: «Українці і білоруси об'єднуються знову вже з Українською та Білоруською республіками, а не йдуть під панування Москви» [127].

Третє із вірогідних пояснень дійсних причин конституційних змін 1944 р., що їх наводять сучасні дослідники, запропоноване В. Косиком: «Нові закони дозволили Росії розширити свою пропаганду про “незалежність” і “суверенність” радянських національних республік, а зокрема України. Радянське керівництво думало таким чином усунути причину для існування українського націоналізму» [139, с. 474].

2.2 Вступ Української РСР до Організації Об'єднаних Націй. Міжнародно-правове визнання нового суб'єкта міжнародного права

Курс СРСР на забезпечення міжнародно-правового визнання радянських республік суб'єктами міжнародного права, зокрема в якості членів-засновників нової міжнародної організації, викликав прогнозований спротив партнерів Радянського Союзу по антигітлерівській коаліції. Зрозуміло, що за умови відносно невеликої кількості держав, які мали взяти участь в установчій конференції створюваної організації, участь усіх 16 республік СРСР надала б Союзу значну тактичну перевагу у вирішенні правовстановлюючих питань (СРСР міг би розраховувати на значне збільшення кількості спеціалістів, уведених до відповідних комісій за квотами радянських республік, що брали б участь у виробленні Статуту ООН). Крім того Радянський Союз здобув би стратегічну перевагу у вигляді 16 підконтрольних голосів у Генеральній Асамблеї.

Під час попередніх консультацій, президент США Ф. Д. Рузвельт навіть заявив Й. В. Сталіну, що якщо той продовжить наполягати на участі в ООН всіх 16 союзних республік, сам Ф. Д. Рузвельт вимагатиме голосу в ООН для 48 штатів США.

Хоч, з точки зору сучасника, спроба заручитись додатковими голосами в евентуальній ООН навіть для наддержави вбачається необґрунтованою, в умовах завершального періоду Другої світової війни це не виглядало фантастикою.

Існував прецедент Великої Британії, яка на зборах Ліги Націй мала 6 голосів (йдеться про саму Британію, а також її домініони – Канаду, Австралію, Нову Зеландію, Ньюфаундленд та Південно-Африканський Союз; в 1923–1937 рр. у зв'язку із наданням Ірландії статусу домініону – кількість голосів зросла до 7). Із прийняттям у 1931 р. лондонським парламентом Вестмінстерського статуту, правовий статус домініонів, а також рівень їх автономності у міжнародному спілкуванні наблизився до повного суверенітету,

втім Британія все ще могла розраховувати на особливу лояльність з боку урядів цих державних утворень (окрім Ірландії, яка у 1937 р. проголосила повну державну самостійність) у питаннях зовнішніх зносин.

Забігаючи наперед, вкажемо, що учасниками антигітлерівської коаліції дійсно розглядалась ідея надання додаткових голосів Сполученим Штатам з метою урівноваження впливу держав у проєктованій всесвітній міжнародній організації.

Важливим кроком до розв'язання проблеми міжнародної репрезентації радянських республік стала конференція в замській резиденції президента США Думбартон-Окс в передмісті Вашингтона. Конференція проходила у два етапи – перший з 21 серпня по 28 вересня 1944 р. за участю представників СРСР, США та Великобританії, другий з 29 вересня по 7 жовтня за участю двох останніх, а також представників Китаю. На першому етапі сторони були представлені: СРСР – тодішнім послом Союзу на Кубі А. А. Громико, США – заступником державного секретаря Е. Стеттініусом, Великобританія – заступником міністра закордонних справ А. Кадаганом.

На нараді голів делегацій учасників конференції 28 серпня А. А. Громико озвучив офіційну радянську позицію, за якою новостворювана міжнародна організація «має включити до свого складу всі союзні республіки СРСР, які належать до категорії країн, що, як відомо, зробили найбільший внесок у спільні зусилля союзників під час війни» [140, с. 36]. Така позиція дістала спротив. Уже 29 серпня 1944 р. голова делегації США, заступник держсекретаря Е. Стеттініус повідомив А. А. Громико, що після обговорення питання із президентом США схиляється до можливості підняття питання щодо участі радянських республік у новостворюваній організації, однак таке питання має бути поставлено уже після заснування міжнародного форуму, і таким чином республіки не будуть уважатись державами-засновниками [141, с. 94]. За два дні А. А. Громико був запрошений (за спогадами самого дипломата – «викликаний») до держсекретаря США К. Голла, який знову озвучив радянському представникові тезу про небажаність наполягання СРСР на участі

союзних республік в якості держав-засновниць ООН. А вже наступного дня 1 вересня 1944 р. цю ж тезу сам Ф. Д. Рузвельт передав Й. В. Сталіну у формі послання. Сталін відреагував досить дипломатично, втім вказав на необхідність серйозного сприйняття вимоги Радянської делегації. Сторони домовились відкласти розгляд цього запитання на потім, не виносячи жодного рішення з цього приводу на Думбартон-Окській конференції [143, с. 95].

Поворотною у вирішенні питання участі радянських республік в якості держав-засновників нової всесвітньої міжнародної організації стала тристороння конференція у Ялті, що була кульмінацією політичного, економічного та військового співробітництва союзників по антигітлерівській коаліції. Цього разу радянська дипломатія дещо переглянула свою позицію і заявила, що готова скоротити вимоги та обмежитись трьома (називались Білоруська, Литовська та Українська РСР) чи у крайньому випадку двома республіками в якості держав-засновників ООН. На таку заяву, зроблену на четвертому офіційному засіданні конференції 7 лютого, лідери США та Великобританії відреагували вкрай стримано. Ф. Д. Рузвельт заявив, що через незвичність, ситуація вимагає вивчення, а також додаткових консультацій із американським МЗС. В. Черчилль в цілому прихильніше зустрів заяву СРСР, втім теж заявив, що бажав би мати час для того, щоб обмінятись думками щодо радянської пропозиції з Міністром закордонних справ та військовим кабінетом у Лондоні.

О. Г. Івченко наводить спогади віце-президента Г. Волеса, який зробив у своєму нотатнику запис щодо розмови із Ф. Д. Рузвельтом, що відбулась того ж вечора. Президент США розповідав Г. Волесу про перебіг його особистих консультацій із Й. В. Сталіном. Радянський лідер стверджував, що становище радянської влади в Українській РСР є непевним, а реалізація міжнародної правосуб'єктності республіки через участь в ООН потрібна для збереження єдності Союзу. Окрім того, три голоси потрібні Й. В. Сталіну ще й для того, щоб отримати згоду своїх соратників на вступ СРСР до міжнародної організації. Ф. Д. Рузвельт пам'ятав про попереднє несприйняття можливості

надання Радянському Союзу більше одного голосу. «Одначе тепер він (президент – Ю. Б.) сказав ..., що, зважаючи на географію і населення, він більше не думає, що російська вимога додаткових голосів для України і Білорусі є нерозумною» [34, с. 66].

Вкажемо, що вибір в якості третьої радянської республіки, яка б мала виступити співзасновником ООН, Литовської РСР став не випадковим. Це був провокативний маневр, основним змістом якого було зондування ґрунту щодо можливої міжнародної легітимації анексії Радянським Союзом Прибалтійських країн у 1940 р. Саме тому Й. В. Сталін не наполягав на включенні до числа держав-засновників ООН Литовської РСР. Побіжно вкажемо, що включення Литви, Латвії та Естонії до складу СРСР *de jure* ніколи (до 1991 р. включно) не були визнані західними країнами.

Окрім того, Наркомзаксправ СРСР В. М. Молотов, розмірковуючи на пленарному засіданні 7 лютого 1944 р. про достатність підстав для участі радянських республік в якості держав-засновниць міжнародної організації безпеки, вказував, що хоч державний лад в СРСР та Великобританії й США різнився, все ж, певні паралелі з британськими домініонами є доречними. Таким чином державам пропонувалось протиставити додатковим голосам радянських республік членство Канади, Австралії, Нової Зеландії, ПАС, що на той момент формально були домініонами Лондона за Вестмінстерським статутом [142, с. 120, 123, 149–150]. Тут же зазначимо, що ще 7 лютого 1945 р. лідери Великобританії та США розглядали можливість урівноважити еventуальну радянську перевагу в представництві в ООН збільшенням кількості голосів, що мали належати двом західним державам.

Остаточо питання можливої участі Української та Білоруської РСР в конференції у Сан-Франциско було розв'язано представниками трьох Великих держав 8 лютого 1945 р. Доповідаючи на засіданні Ялтинської конференції від імені міністрів закордонних справ США і Великобританії, Міністр закордонних справ останньої Е. Іден заявив: «делегатії Великобританії та Сполучених Штатів підтримують СРСР в тому, щоб серед первинних членів організації

були дві радянські республіки» [34, с. 67].

Після цього сторони провели ще певний час в обговоренні процедури включення радянських республік – спільному виступі трьох Великих держав перед початком роботи установчої конференції ООН, а також одностайності у питанні не підписання УРСР та БРСР Декларації Об'єднаних націй 1942 р., що не мало стати формальною перешкодою в участі радянських республік в роботі установчої конференції.

В протоколі роботи Кримської конференції від 11 лютого 1945 р. зазначено: «Коли буде відбуватись конференція про всесвітню організацію, делегати Об'єднаного Королівства і Сполучених Штатів Америки підтримають пропозицію про допуск до первісного членства двох Радянських Соціалістичних республік, а саме України та Білорусії» [143, с. 189].

Конференція у Сан-Франциско мала розпочатись наприкінці квітня 1945 р. За рішеннями, досягнутими у Ялті, в установчій конференції брали участь держави, що підписали станом на 8 лютого 1945 р. Декларацію Об'єднаних Націй, а також «союзні нації», які оголосили війну Німеччині до 1 березня 1945 р. Одразу по поверненню із Ялтинської конференції у своєму виступі перед Конгресом президент Ф. Д. Рузвельт відзначав: «Конференція в Криму ознаменувала, я сподіваюсь, поворотний момент у нашій історії і тому в історії всього світу ... Кримська конференція повинна підвести ризик під системою односторонніх дій, закритих союзів, сфер впливу, балансу сил і всіх інших аксесуарів, які використовувались протягом століть і завжди безуспішно. Ми пропонуємо заміну усьому цьому – всесвітню організацію, в якій усі миролюбні держави зможуть взяти участь» [144, с. 18–19].

З тексту досягнутої у Ялті угоди, вбачається, що представники Великобританії і США зобов'язувалися підтримати пропозицію про допуск УРСР та БРСР до первісного членства в Організації перед або одночасно із початком роботи самої конференції. Однак, на початку весни 1945 р. публічно обмірковуючи це питання, державний секретар США Е. Стеттініус дещо по-іншому трактував значення рішень Ялтинської конференції. «З уваги на

важливість, яку прикладав радянський уряд, американська делегація в Ялті – сповнена пошани до героїчної ролі, що її відіграли народи цих республік своїм зятим опором проти спільного ворога, та мужністю, з якою вони переносили великі страждання під час війни, – погодилася, що уряд США підтримає цю радянську пропозицію у Сан-Франциско, якщо її буде там висунено. Але в Ялті не укладено жодної угоди щодо питання участі цих республік у конференції в Сан-Франциско».

Спроба по суті ревізії рішення Ялтинської конференції, хай навіть озвучена поза традиційними дипломатичними каналами, не залишилась непоміченою в Москві. У відповідь на висунуту США позицію про запрошення БРСР та УРСР до участі в ООН лише як новоприйнятих членів після створення самої Організації, 25 березня 1945 р. посол СРСР у США А. А. Громико надіслав державному секретареві Е. Стеттініусу ноту, якою висловив тверде переконання, що Білоруська та Українська Радянські Соціалістичні Республіки повинні стати поряд з іншими країнами «ініціаторами міжнародної організації» [145, с. 322]. Дипломати США ще деякий час доводили, що в Ялті «жодного зобов'язання не було схвалено щодо присутності представників цих республік у Сан-Франциско (на відкритті установчої конференції. – Ю.Б.)» [146, с. 320–321], хоча така позиція уже не витримувала жодної критики.

Запрошення на установчу конференцію у Сан-Франциско було розіслано США від свого імені та імені урядів Великобританії, СРСР та Китаю 5 березня 1945 р. Адресатами запрошення були 40 держав і урядів, до яких наразі не належали БРСР та УРСР. Деякі дослідники дотримуються думки, що відсутність серед адресатів радянських республік пов'язувалася з необхідністю остаточного вирішення питання про паритет голосів – можливе збільшення голосів США в Генеральній асамблеї до трьох. Таким чином, відкрита без делегатів Української РСР та Білоруської РСР, які натомість мали приєднатись по запрошенню її учасників, Установча конференція тривала з 25 квітня по 26 червня 1945 р.

В рамках усталеної дипломатичної процедури, 26 квітня уряди УРСР та

БРСР звернулись до делегатів форуму та виявили своє бажання приєднатися до міжнародної організації й узяти участь у конференції. Меморандум уряду Української РСР, за підписами М. С. Хрущова та Д. З. Мануїльського, обґрунтовуючи наявність достатніх юридичних підстав для включення української делегації до складу учасників, вказував: «УРСР, з населенням понад 40 мільйонів, є однією з найбільших європейських держав ... УРСР, на основі своєї Конституції, прийнятої 30 січня 1937 року, а також змін і поправок, прийнятих Верховною Радою УРСР 4 березня 1944 року, відновила права, що раніше належали республіці, і які вона добровільно передала СРСР в 1922 році, на встановлення безпосередніх зносин з іноземними державами, укладання угод з ними, незалежне представництво на міжнародних конференціях та в органах, створених ними» [147].

На наступний день, 27 квітня 1945 р. на другому пленарному засіданні глава радянської делегації Нарком закордонних справ СРСР В. М. Молотов виступив із пропозицією запросити до участі в конференції УРСР та БРСР як первісних членів (членів-засновників. – Ю.Б.) міжнародної організації, зачитавши меморандуми представництв республік до учасників конференції. Радянський представник ще раз коротко описав історичні, політичні та юридичні підстави, на яких засновувалась пропозиція радянських республік. Позицію В. М. Молотова підтримали Е. Стеттініус (США), Е. Іден (Великобританія) та Сун Цзівень (Китай). Схвально відгукнулись про пропозицію радянської делегації також представники Іраку, Франції, Бразилії, Чехословаччини і Австралії [148, с. 326].

Правовою підставою для вступу УРСР в ООН стало рішення Виконавчого комітету Міжнародної установчої конференції ООН у Сан-Франциско від 30 квітня 1945 р. Комітет у складі представників Австралії, Бразилії, Канади, Чилі, Китаю, Чехословаччини, Франції, Ірану, Мексики, Нідерландів, США та Югославії проголосували за запрошення України та Білорусії на конференцію одноголосно [149, а. 13].

Цікавою є думка щодо процедури приєднання УРСР та БРСР до

конференції у Сан-Франциско, висловлена авторитетним дослідником міжнародного права з української діаспори, В. Голубом (Вс. С. Голубничим): «Як бачимо, політично хід був зроблений надзвичайно вдало. Своїм меморандумом уряд УРСР примусив 47 націй ООН голосувати за прийняття України. Делегація України не з'явилася до Сан-Франциско доти, доки не була офіційно всіма членами запрошена. Тим самим ялтинські торги великодержав були фактично анульовані (а юридично вони ніколи й не існували!). Україна не вступила до ООН, як маріонетка ялтинських "трьох великих", а була прийнята туди всіма націями. Отже, вступ України в члени ООН цілковито відповідав усім принципам, поняттям і формальностям існуючого міжнародного права» [150, с. 30].

Вкажемо, що ще до офіційного запрошення до участі в конференції уряди УРСР та БРСР повністю завершили підготовчий процес: сформували делегації, провели необхідний розподіл повноважень.

Так, повноваження на представництво Радянської України київська делегація отримала від Верховної Ради УРСР, що надало їй роботі на конференції належної міжнародно-правової легітимності. Текст повноважень було складено безпосередньо республіканським наркомом Д. З. Мануїльським у цілковитій відповідності зі стандартами міжнародних дипломатичних документів:

«Президія Верховної Ради Української Радянської Соціалістичної Республіки оголошує, що вона цим уповноважує Урядову делегацію в складі: Глави делегації — Дмитра Захаровича Мануїльського — заступника Голови Ради Народних Комісарів і Народного Комісара закордонних справ Української РСР

і членів делегації: Івана Семеновича Сеніна — заступника Голови Ради Народних Комісарів Української РСР: академіка Олександра Володимировича Палладіна; професора Володимира Гавриловича Бондарчука, професора Петра Степановича Погребняка, професора Миколи Неоновича Петровського

для участі в роботах конференції Об'єднаних націй в Сан-Франціско

(США) по виробленню Статуту Загальної Міжнародної Організації миру і безпеки і для підписання остаточного тексту цього Статуту, прийнятого учасниками конференції».

Для стилю дипломатичної діяльності Д. З. Мануїльського є прикметним те, що з його ініціативи до складу делегації ввійшли відомі українські вчені, і це належним чином оцінили західні засоби масової інформації [151, с. 589].

Делегація Радянської України в урочистій атмосфері відбула для роботи у конференції, вилетівши із столиці республіки 1 травня о 9:00 за місцевим часом. Подолавши складний маршрут у східному напрямку, через ряд міст СРСР та Аляску, українські представники прибули у Сан-Франциско 6 травня 1945 р. Після прибуття до місця проведення міжнародного форуму дипломати одразу ж включились у роботу [33].

Делегати УРСР були залучені до роботи комітетів, завданням яких була розробка Статуту ООН. Так Народний комісар закордонних справ УРСР Д. З. Мануїльський був обраний головою Першої Комісії Першого комітету, який відав питаннями преамбули та першого розділу – «Цілі і принципи» Статуту. І. С. Сенін увійшов до комітету, що розробляв положення про Раду Безпеки ООН. О. В. Палладін взяв участь у роботі комітету, що розглядав питання членства держав в ООН. В. Г. Бондарчук і М. Н. Петровський стали членами комітетів, які визначили повноваження Генеральної Асамблеї та Економічної і Соціальної Ради. П. С. Погребняк працював у комітеті з розробки положень про міжнародний суд [152].

Українські дипломати виступали з наполегливими ініціативами щодо закріплення у статуті Організації важливих юридичних та політичних положень і принципів: ефективного забезпечення міжнародного миру і безпеки, загальної поваги до суверенності держав, незастосування сили чи погрози силою в міжнародних взаєминах, мирного врегулювання міжнародних спорів, невтручання у внутрішні справи інших держав [153, с. 14–15].

В процесі підготовки Статуту Організації Об'єднаних Націй за ініціативи делегації Української РСР внесено ряд поправок, що знайшли відображення у

остаточній редакції документа. Перша з таких поправок, внесена українською делегацією 14 травня 1945 р., стосувалася рівного права на працю в структурах ООН, незалежно від статі співробітника. Поправкою, що без жодних змін знайшла відображення у кінцевому тексті статті 8 Статуту ООН, стверджувалося про відсутність «жодних обмежень прав чоловіків і жінок бути обраними» до будь-яких головних органів чи допоміжних структур міжнародної організації [51, с. 150].

Інша поправка, внесена 6 червня 1945 р. делегаціями СРСР, УРСР та БРСР, стосувалась пропозиції внести до Статуту положення про необхідність міжнародної співпраці, спрямованої на повагу до прав людини для усіх, незалежно від раси, мови, релігії та статі. Ця пропозиція здобула загальну підтримку та знайшла відображення у третьому розділі ст. 1 Статуту. Таким чином, завдяки озвученим пропозиціям, радянські делегації стояли біля витоків інституту захисту прав жінок в системі міжнародного захисту прав людини [70].

Ще одна поправка, висунута 17 червня 1945 р., стосувалась процедури голосування. За наполяганням США підрахунки результатів голосування в Генеральній Асамблеї ООН слід було проводити за схемою простої більшості. Українська делегація підтримала делегацію СРСР щодо пропозиції приймати рішення двома третинами голосів. В фінальній редакції Статуту йшлося про необхідність прийняття рішень Генеральної Асамблеї за результатами позитивного голосування принаймні двох третин присутніх на засіданні представників. Проте правило кваліфікованої більшості діяло лише щодо визначеного кола питань, які стосувались: надання рекомендацій щодо підтримання миру; виборів непостійних членів Ради Безпеки, ЕКОСОП, Ради по опіці; прийому нових, призупинення прав та виключення існуючих членів Організації; питань, що стосувались системи опіки, а також бюджетних питань. Рішення щодо всіх інших питань могли бути прийняті простою більшістю голосів.

Окремо оговорювалось питання підлеглості Ради Безпеки ООН

Генеральній Асамблеї. Позиція Великобританії та США полягала у підтримці такої ідеї, тобто наданні Генеральній Асамблеї повноважень щодо контролю за діяльністю Ради Безпеки. З огляду на «конфігурацію» держав, що були представлені в ООН, позитивне вирішення цього питання умовно гарантувало англomовним країнам вплив на рішення Ради Безпеки. Логічно, що делегація Радянського Союзу була зацікавлена у повній незалежності цього органу ООН від Генеральної Асамблеї. Делегація Української РСР рішуче підтримала позицію СРСР, та врешті відстояла не підконтрольність Ради Безпеки ООН Генеральній Асамблеї.

Ще однією принциповою позицією делегації УРСР, що знайшла відображення у практиці діяльності Організації, була вимога не залучати до діяльності ООН представників колишніх профашистських режимів. Таким чином в участі в діяльності Організації було відмовлено представникам франкістської Іспанії [51, с. 150].

УРСР та СРСР не підтримали пропозицію Уругваю, за якою декларувалось, що всі члени ООН «зберігають свою повну незалежність і територіальну недоторканність, права, притаманні їхній повній суверенності». Формулювання, на нашу думку, закладало міну сповільненої дії під Радянський Союз – у відповідний момент повноправні члени ООН УРСР та БРСР могли у односторонньому порядку поставити питання про повну незалежність від радянської союзної держави, союзної дипломатії і навіть про вихід республік з Союзу РСР (право, формально передбачене Союзною Конституцією 1936 р.). При цьому позиція інших членів ООН мала б апіорі підтримувати ці акти правореалізації.

Фактично запобігаючи можливості тлумачення положень Статуту ООН в такому ключі, радянська делегація (за підтримки США та Великобританії) домоглася доповнення принципу поваги рівноправ'я та самовизначення такою фразою: «У цьому Статуті не міститься жодної з постанов, які уповноважують Організацію на втручання у справи, що за своєю суттю належать до внутрішньої компетенції відповідної держави».

Таким чином союзні республіки в складі СРСР виносилися за рамки пунктів про самоуправління й незалежність. В Статуті ООН, за який, врешті, проголосувала й делегація Української РСР, у цьому сенсі залишилися хіба що позиції про «суверенну рівність усіх членів» ООН (ст. 2, п. 1) [41, с. 545].

Всього в ході роботи над статутом ООН на конференції у Сан-Франциско делегатами було враховано понад 1200 поправок та зауважень до першого узгодженого проекту, представлених української стороною. Ряд з них внесені безпосередньо Д. З. Мануїльським [154, с. 158].

Відзначимо, що делегація Української РСР безумовно підтримала проект назви для організації, сформульований Ф. Д. Рузвельтом. Прикметно, що саме Нарком закордонних справ УРСР Д. З. Мануїльський поінформував представників світової преси про те, що очолюваний ним комітет одногосно, під оплески учасників конференції офіційно прийняв термін «Об'єднані Нації», як назву нової всесвітньої організації. За словами Д. З. Мануїльського, українська делегація вважала, що запропонований свого часу Ф. Д. Рузвельтом термін «Об'єднані нації» своєю суттю зв'язаний з боротьбою за певні принципи, яким повинна неухильно слідувати нова міжнародна організація. «Наша українська делегація активно сприяє успіхові конференції, успіхові створення організації безпеки ... Ми маємо право пишатися тим, що перші кроки нашої української держави на міжнародній арені присвячені справі миру» [155, с. 97].

Згідно встановленого порядку, Статут Організації Об'єднаних Націй було ратифіковано Президією Верховної Ради Української РСР 22 серпня 1945 р. За два місяці, 24 жовтня 1945 р., в урочистій атмосфері ратифікаційна грамота України була передана на зберігання Сполученим Штатам Америки – державі, на території якої був підписаний Статут. У відповідності з положенням статті 110 документу, у той же день, 24 жовтня 1945 р., Статут набув чинності у зв'язку із передачею на зберігання уряду США ратифікаційних грамот п'яти Великих держав – СРСР, США, Великобританії, Франції та Китаю, а також більшості держав, що підписали Статут. За Резолюцією № A/RES/168(II) [156],

прийнятою Генеральною Асамблеєю ООН 31 жовтня 1947 р., 24 жовтня щорічно відзначається як День ООН.

Неоднозначними видаються оцінки подій літа – осені 1945 р. сучасними українськими науковцями. Обмірковуючи міжнародно-правове значення участі УРСР в Організації Об'єднаних Націй, О. Г. Івченко вказує: «факт членства УРСР в ООН засвідчував про її суверенність, рівність прав та обов'язків з іншими членами ООН, носіями яких є всі суверенні суб'єкти міжнародного права, однак тодішня Україна, як складова частина тоталітарної держави, виходячи з принципів тоталітарності існуючого режиму, все ж була підпорядкована у своїх діях, навіть в Організації, імперським установам СРСР» [34, с. 97].

Побіжно вкажемо, що до переліку 51 держав-засновників ООН входило принаймні 8 державних територій, які не володіли формальною незалежністю. Окрім Української РСР та Білоруської РСР, Статут ООН підписали Австралія, Канада, Нова Зеландія та Південно-Африканський Союз (що формально були домініонами Великобританії), Британська Індія (колонія Великобританії) та Філіппіни (протекторат США). Проте, тенденція до посилення антиколоніальних ініціатив призвела до того, що, як вказує Ж.-Б. Дюрозель, у 1973 ООН налічувала 135 членів, «з яких (лише – Ю.Б.) два, Україна та Білорусія, були фіктивними» [157, с. 637].

Така оцінка перегукується із думкою В. Г. Батюка, багаторічного члена українських делегацій, що представляв УРСР на 20 регулярних та спеціальних сесіях Генеральної Асамблеї ООН: «з 1945 року відновлюється українська присутність на міжнародній арені, хоча й у вельми обмеженому і спотвореному вигляді – лише в міжнародних організаціях і обов'язково одночасно з присутністю СРСР. Незважаючи на те, що власної зовнішньої політики Українська РСР не мала, специфічну міжнародну діяльність України не слід відкидати» [158, с. 19]. Погоджуємось із дипломатом у тому, що делегати УРСР з часу вступу в ООН активно включились до практичної реалізації формально самостійного міжнародного статусу республіки.

2.3 Розгортання міжнародної діяльності УРСР в умовах організації нової системи світового порядку

Показовим для розуміння ролі й місця дипломатії УРСР у міжнародних відносинах другої половини ХХ ст. є короткий історичний проміжок, що слідував після Конституційної реформи 1944 р. та завершився провалом спроб встановлення двосторонніх зв'язків з іноземними державами в руслі тогочасного посольського права.

Одразу після заснування республіканського НКЗС УРСР ряд зарубіжних дипломатичних служб, керуючись принципом доброзичливості у міжнародних відносинах, привітали його першого голову О. Є. Корнійчука із цим звершенням. Одним із тих, хто у березні 1944 р. надіслав новопризначеному Народному комісару вітального листа, став Британський посол у СРСР А. К. Керр [159]. У листі британський дипломат вказав зокрема, що після того, як Нарком облаштується у ввіреному йому відомстві, він безперечно виявить британця «таким, що стукає у його двері».

В проекті відповіді на цей лист О. Є. Корнійчук пропонував вказати, що «двері Наркомату закордонних справ завжди відкриті» для представника Великобританії. Блискавичною була реакція Наркома закордонних справ Радянського Союзу В. М. Молотова: «не треба таких висловлювань, як “двері відкриті”». Згадаємо також ремарку керівника союзного НКЗС щодо запиту британських дипломатів про встановлення дипломатичних зносин з УРСР, поданого до радянського зовнішньополітичного відомства в 1946 р. За спогадами мемуаристів, В. М. Молотов «із роздратуванням запевнив» британців у тому, що Київ не зацікавлений у розширенні дипломатичних контактів.

Згодом ідея встановлення безпосередніх дипломатичних зносин між США та Великобританією й Українською РСР декілька раз обговорювалась сторонами, втім суттєвого прогресу в цьому питанні держави не досягнули. Наприклад 25 лютого 1947 р. під час спільної зустрічі у Вашингтоні вказану

проблему обговорили представник УРСР В. А. Тарасенко та керівник Східноєвропейського бюро Державного департаменту США Л. Томпсон.

Цікаво, що за спогадами Л. Томпсона, під час зустрічі В. А. Тарасенко досить провокативно, ніби «жартома» натякнув, що «український уряд не дозволить нам (американцям) викрити консульство в Одесі, допоки ми не встановимо дипломатичних зв'язків з цією республікою». Погоджуємось із оцінкою колективу авторів Інституту історії України НАН, які схиляються до двох можливих пояснень такої заяви: або ж цей виступ українського дипломата був ретельно погоджений із Москвою, або ж (що менш імовірно) робився на власний страх і ризик В. А. Тарасенка [41, с. 577]. Вчені наводять міркування на захист обох припущень, втім ми схильні притримуватись думки, що «легковажний» вчинок українського дипломата мав таки коріння у всесоюзному МЗС. Ця наша думка перегукується із рядом обставин, які вказують на певні вагання Москви щодо можливості поступок у питанні налагодження УРСР самостійних двосторонніх дипломатичних зносин. Втім, питання не зсунулось з місця, передусім через надмірну обережність самих американців.

Спільно з американцями, питання двосторонньої взаємодії із УРСР активно вивчалось британським форін-офісом. Згідно із меморандумом лондонського зовнішньополітичного відомства, надісланим державному секретареві США Д. Аченсону, внаслідок оцінки усіх «за» і «проти» переходу до безпосередніх дипломатичних відносин, пропонувався висновок, що Україна не є суверенною країною, а її членство в ООН – результат обставин війни, то ж є фікцією. Припускалося, що спроби встановлення двосторонніх стосунків із Києвом можуть призвести до погіршення відносин із загальносоюзним дипломатичним відомством в Москві [146, с. 29].

Інший важливий аргумент містився у доповіді відділу досліджень і аналізу УСС, де зокрема висловлювалася думка, що: «встановлення дипломатичних зв'язків між союзною республікою та іноземною державою дало б росіянам підстави відкидати будь-які звинувачення у тому, що (будь-яка

інша. – Ю.Б.) союзна республіка не є державою». Таким чином цілком обґрунтовано пропонувалося не погоджуватись на розгляд і сприйняття союзних республік як правових суб'єктів міжнародної політики, що повною мірою торкалося й Української РСР [41, с. 577].

Дійсно, посилаючись на прецедент повного дипломатичного визнання однієї чи двох (з наразі шістнадцяти) союзних республік, радянське керівництво могло б з часом поставити питання про таке ж повне міжнародно-правове визнання інших РСР, включаючи й Прибалтійські, чиє входження до складу Союзу РСР Захід демонстративно не визнавав. І навпаки, в разі евентуальних націоналістичних чи політичних заворушень у СРСР (як це мало місце у 1990 – 1991 рр.) керівництво бунтівних республік мало б прецедентні підстави вимагати негайного визнання з боку США та Великобританії, що неминуче загостило б відносини Вашингтона і Лондона з Москвою.

Питання про доцільність встановлення двосторонніх дипломатичних відносин з Києвом дістало остаточне вирішення в 1953 р. коли Конгрес США відкинув пропозицію конгресмена А. Сміта щодо встановлення прямих дипломатичних стосунків із УРСР як таку, що не відповідає національним інтересам США.

Лише з підписанням Гельсінського Заключного Акта в 1975 р. через укладення відповідної американо-радянської Угоди було домовлено про обмін генеральними консульствами між Києвом і Нью-Йорком. Передова група генерального консульства США під головуванням Р. Портера розпочала організаційну роботу у Києві в 1976 р., проте в січні 1980 р. припинила свою діяльність через дипломатичний конфлікт, викликаний подіями в Афганістані.

Окремої уваги заслуговує обговорення питання встановлення двосторонніх дипломатичних зносин УРСР із соціалістичними країнами. Партнери СРСР з цікавістю поставились до формально-юридичного відновлення міжнародної правосуб'єктності Української РСР. Симптоматично, що першим закордонним посадовцем, який уже 11 лютого 1944 р. привітав О. Є. Корнійчука з призначенням на посаду Народного комісара закордонних

справ УРСР, став чехословацький посол у Москві З. Фірлінгер [160, с. 47]. Екзильний Уряд Е. Бенеша (перебував у Лондоні) намагався балансувати між Союзниками, відтак всіляко демонстрував свою прихильність до Москви (можливо, як засіб дипломатичного тиску на Лондон і Вашингтон та / чи небажання вступати до нав'язуваної йому у 1941–1943 рр. польсько-чехословацької конфедерації).

Уже, на початку осені 1944 р. Україну відвідала із офіційним візитом делегація прорадянського Польського Комітету Національного Визволення. В листопаді того ж року в УРСР перебували з офіційним візитом прем'єр-міністр Югославії Іван Шубашич та заступник маршала Тіто Едвард Кардель. Закордонних гостей приймав Нарком Д. З. Мануїльський. Під час візиту югославський прем'єр звернувся до республіканського НКЗС із питанням, чи має намір той встановити після війни дипломатичні зносини з Югославією та іншими країнами. На це запитання завідуючий консульським відділом НКЗС УРСР К. Волохов, дав обтічну відповідь, в якій лише зазначив, що республіканські комісаріати, зокрема Наркомзаксправ України, утворені з цією метою, тобто для встановлення зовнішніх зв'язків республіки. На жаль, подальшого розвитку ситуація не мала.

Усіма сторонами активно обмірковувалось встановлення двосторонніх зносин УРСР із Польщею та Чехословаччиною. Влітку 1945 р. чехословацький президент Е. Бенеш навіть висловив пропозицію, за якою Україна могла б стати ключовим членом слов'янського блоку. Втім, після підписання 29 червня 1945 р. радянсько-чехословацького договору про передачу Карпатської України до складу УРСР, питання встановлення дипломатичних зносин було відкладено на другий план, а згодом про нього й зовсім забули. Тут же не можемо не згадати, що сам договір було підписано без участі українських дипломатів, хоч текст поряд з російською та словацькою, викладено й українською мовою [162, с. 157].

Наприкінці Другої світової війни найбільш плідною, якщо можна вжити таке означення, була українсько-польська співпраця. Саме українськими

дипломатами було підготовлено проект угоди про обмін населенням між Польським Комітетом Національного Визволення та урядом УРСР. Згідно із текстом угоди, підписаної 9 вересня 1944 р. Головою РНК УРСР М. С. Хрущовим та головою ПКНВ Е. Осубка-Моравським, обумовлювалась зустрічна евакуація українського населення з території Польщі та польських громадян – з території УРСР, її часові межі, порядок компенсації залишеного переселенцями майна та посівів тощо.

Контролювати процес переселення мали головний уповноважений (зі сторони приймаючої) та головний-представник (зі сторони передаючої), місцем розташування яких визначалися Луцьк і Люблін. Головним уповноваженим УРСР, що працював на території Польщі, було призначено Заступника Наркома харчової промисловості М. В. Підгорного. З польського боку в якості уповноваженого виступив В. Цокаль.

Кожен з них мав по два заступники (один з яких належав до спецслужб), а також підлеглих районних уповноважених і представників. Районні уповноважені польської сторони розташовувалися на території УРСР – у Ковелі, Володимир-Волинському, Луцьку, Рівному, Дубно, Кременеці, Бродах, Раві-Руській, Львові, Самборі, Дрогобичі, Стрию, Ходорові, Станіславі, Тернополі, Золочеві, Кам'янці-Бузькій і Чорткові. Районні уповноважені УРСР працювали в містах Польщі – Влодаві, Хелмі, Грубешуві, Томашуві, Любечуві, Ярославі, Перемишлі, Ліску, Замості, Красноставі та Білгораї [161].

З метою підрахунку населення, що підлягало депортації, наприкінці 1944 р. проведено перепис, за результатами якого встановлено, що кількість етнічних українців на території ПНР складає майже півмільйона осіб. В методиці підрахунку хибно ототожнювались етнічна приналежність із віросповіданням: греко-католики оголошувались українцями, відповідно, римокатолики визнавались поляками. У змішаних шлюбах подружжя відносили до відповідної групи, виходячи із етнічної належності чоловіка.

Репатріація українського населення була проведена у чотири етапи, перші два з яких проводились на добровільних засадах. За їх результатами обсяг

населення, що фактично переселилось до УРСР, склав не більше 10% від усіх українців, що станом на 1944 р. проживали в регіоні – в основному населення територій, зруйнованих під час війни. На третьому та четвертому етапах переселення до осіб української національності, які не бажали покидати територію ПНР, вживались заходи примусового характеру. Такі дії польської сторони викликали збройний спротив УПА, що діяла в прикордонному регіоні, призводили до численних сутичок та людських жертв. Загалом за період 1944–1946 рр. до УРСР було переселено близько 480 тис. українців (понад 120 тис. родин).

Завершуючи тему кордонного врегулювання УРСР із ПНР, вкажемо на лист М. С. Хрущова від 20 липня 1944 р., адресований Й. В. Сталіну. Ще до укладення договору про обмін населенням тодішній Перший секретар ЦК України пропонував вождю народів створити в Закерзонні – територіях, що не увійшли до СРСР у 1939 р., втім залишались густонаселеними етнічними українцями – владу рад з тим, щоби « ... коли це буде вигідно, проголосити офіційно про входження цих районів до складу Радянського Союзу з приєднанням до радянської України». Таким чином, за проектом керівника УРСР, із Холмського, Грубешівського, Замостського, Томашівського та Ярославського районів, а також деяких інших населених пунктів, пропонувалося створити Холмську область УРСР, із адміністративним центром – містом Холм. З політичних міркувань дана пропозиція була відкинута [162, с. 37]. Влітку 1944 р. для Москви більший інтерес становило питання створення майбутнього соціалістичного блоку за участю «відродженої Польщі», ніж пропагандистське «торжество історичної справедливості» (термін, яким обґрунтовувалася радянська анексія колишньої Малопольські Всходней у 1939 р. і включення західних українських земель до складу УРСР).

Примітно, що Договір про встановлення польсько-радянського кордону укладено 16 серпня 1945 р., відразу після Потсдамської конференції, де Польщі було передано частину Східної Пруссії та ін. території колишнього Третього рейху. Тобто – Польський Уряд національної Єдності отримав своєрідну

компенсацію територіальних «втрат», і отримав її з рук Москви, про що добре розумілося у Варшаві, західних столицях і – тим більше – у Києві. Відтак пропагандистський аргумент «добросусідства двох слов'янських народів», а відтак і прямого порозуміння між Києвом і Варшавою втрачав свою колишню «вагомість». Договір 16 серпня 1945 р. підписувався від імені СРСР. Ні УРСР, ні БРСР, інтереси, яких він зачіпав, не були залучені до процесу.

Деякий час на зовнішній арені Українська РСР створювала видимість наявності у неї намірів до встановлення двосторонніх зносин. Наприклад, на конференції у Сан-Франциско Д. З. Мануїльський у своєму «презентаційному» виступі оголосив, що Україна готова у будь-який момент обміняти дипломатичними та консульськими представниками із будь-яким учасником міжнародної спільноти. Втім, можемо стверджувати, що у встановленні дипломатичних контактів такого характеру на той час не були зацікавлені ні Київ, ні Москва, що врешті вилилось у залишенні питання без розгляду.

Хоча Українська РСР так і не встановила двосторонніх дипломатичних зносин із іншими державами, у зв'язку з чим не відкривала свої й не приймала іноземні посольства, певне представництво закордонних партнерів все ж реалізовувалось через консульські відносини. Так, уже до середини 1960-х років в столиці УРСР працювали Генеральні консульства Чехословацької Соціалістичної Республіки та Польської Народної Республіки. Ще п'ять країн т. зв. народної демократії відкрили Генеральні консульства в Києві в період з 1966 по 1971 рр.: Німецька Демократична Республіка (1966 р.), Угорська Народна Республіка (1969 р.), Соціалістична Республіка Югославія (1970 р.), Народна Республіка Болгарія (1971 р.), Соціалістична Республіка Румунія. Згодом в столиці УРСР відкрито Генеральне консульство Монголії, а також представництво посольства Республіки Куба. В радянський час в Одесі працювали генеральні консульства Індії, Куби (з 1970 р.) і Болгарії.

Якщо у двосторонній дипломатії України в другій половині ХХ ст. спостерігалось затишшя, багатосторонні відносини республіки наприкінці Другої світової війни переживали сплеск. Так, делегація Української РСР,

поряд із 20 іншими державами, стала самостійним учасником Паризької мирної конференції. Міжнародний форум, що відкрився 29 липня 1946 р., мав на меті вироблення мирних угод із сателітами Третього рейху, що опинилися у таборі переможених за підсумками Другої світової війни.

Делегати УРСР широко залучались до роботи підрозділів, відповідальних за підготовку текстів договорів. Так, Д. З. Мануїльського обрано віце-головою комісії з політичних та територіальних вимог до Італії. Під час роботи у комісії, з ініціативи українського Міністра було внесено ряд поправок та уточнень, які знайшли відображення у кінцевому тексті Договору. Зокрема, Д. З. Мануїльський, спільно із представниками Польщі, вніс до проекту договору статтю про заборону в Італії всіх організацій фашистського спрямування, а також таких, що ведуть пропаганду проти Об'єднаних Націй.

Також було схвалено поправку, внесену Міністром закордонних справ УРСР, щодо зобов'язання Італії передати на користь Греції Додеканеські острови. Разом з тим, не зустріли підтримки та врешті не були включені до кінцевого тексту договору пропозиції Д. З. Мануїльського щодо Трієсту: зокрема встановлення єдиних митних кордонів та єдиної валюти із Югославією, а також передачі під контроль Югославії залізничної мережі та зовнішньої політики краю. Звернемо увагу на пропозицію представника УРСР щодо обмеження фінансових претензій до Італії лише за рахунок активів італійської влади, що перебували під контролем цих держав. Відкинута конференцією (через свою невідповідність ідеї репарації) українська ініціатива була спрямована на демонстрацію італійській стороні своєї (по суті – радянської) прихильності внаслідок включення до післявоєнного уряду держави представників партій комуністичного та ліво-соціалістичного спрямування.

Інший представник української дипломатії, А. М. Барановський (голова республіканського МЗС 1952–1953 рр.) був обраний головою комісії по підготовці договору із Румунією. На цій посаді А. М. Барановському, зокрема, вдалося запобігти «ініціативі», поданій делегацією Південно-Африканського Союзу, за якою пропонувалось встановити «справедливі» (малося на увазі –

завищені) ціни на товари, що купувались колишніми союзниками Німеччини у країн-членів ООН в рахунок репарацій. На переконання радянських представників, така ініціатива, у разі її прийняття, могла б створити привілеї для іноземних нафтових компаній, що працювали на території Румунії. Розмір компенсації, яка мала передаватись іноземним власникам майна, втраченого з воєнних причин під час Другої світової війни на території союзників Третього рейху, встановлювався у дві третини від фактичного обсягу понесених ними збитків.

А. М. Барановський очолив підкомісію з розв'язання питання угорсько-чехословацького кордону в районі Братислави. Представники Чехословаччини наполягали на передачі на її користь п'яти сіл на правому березі Дунаю та таким чином перенесенні кордонів держави на 12 миль на південь з метою розширення Братиславського порту. В результаті підкомісія досягла компромісного рішення, рекомендувавши внести до проекту мирного договору поправку, що задовольняла вимоги Чехословаччини в частині приєднання до неї трьох із п'яти населених пунктів. Окремою проблемою, що стосувалась угорсько-чехословацького врегулювання кордонів було розв'язання етнічного питання, яке пропонувалось вирішувати шляхом переселення (депортації) 200 тисяч мадярів та 100 тисяч словаків, які після проведення нового кордону опинилися на території іншої країни. Залучений в якості медіатора (посередника) Міністр закордонних справ УРСР Д. З. Мануїльський, посилаючись на українсько-польський досвід 1944–1947 рр., наполіг на виключенні етнічного питання з загального мирного договору, залишивши це питання на огляд зацікавлених сторін, тобто шляхом двостороннього врегулювання між Чехословаччиною та Угорщиною [163, с. 21–22].

У результаті роботи Паризької мирної конференції були вироблені проекти мирних договорів із Італією, Румунією, Болгарією, Угорщиною та Фінляндією. Примітно, що угоди із переліченими країнами, підписані Д. З. Мануїльським в якості представника Української РСР 10 лютого 1947 р., набули чинності після їх ратифікації самою лише Президією Верховної Ради

СРСР, а не радами окремих союзних радянських республік, чи, принаймні, республік – членів ООН. Саме погодження договорів парламентом Союзу поширило дію актів на УРСР та БРСР. Особливий інтерес цей факт становить у зв'язку з тим, що в уповноваженні, яким 26 липня 1946 р. Президія Верховної Ради УРСР надала право українській делегації Д. З. Мануїльського підписати такі договори, містилась заява про готовність ратифікувати ці договори згідно із Законом УРСР [41, с. 560].

Підсумовуючи, вкажемо, що за умовами згаданих вище договорів УРСР не отримувала жодних прямих вигод, рівно як і безпосередніх втрат. Разом з тим, вважаємо обґрунтованою думку Ю. В. Латиша, що головним значенням Паризької мирної конференції для Української РСР стало формально-юридичне закріплення відмови урядів Румунії та Угорщини від яких би то не було претензій на українські землі [146, с. 29].

Також за ініціативи радянської дипломатії Українська РСР була включена до складу учасників Дунайської конференції, що проходила з 30 липня по 18 серпня 1948 р. у Белграді. Цей захід, рішення про проведення якого було прийнято на Паризькій мирній конференції, мав на меті встановити новий правовий режим судноплавства на Дунаї. Згідно попередньої конвенції, укладеної за результатами Дунайської конференції 1921 р., управління судноплавством на Дунаї здійснювалось Міжнародною комісією з питань Дунаю, привілейоване становище в якій мали не дунайські країни – Великобританія, Франція та Італія. В 1939 р. Третій рейх домігся свого включення до Міжнародної комісії, а під час Другої світової війни взагалі став одноосібним володарем басейну Дунаю, а отже й головним експлуатантом ріки. Окрім того, конвенція 1921 р. уже не відповідала інтересам СРСР, що не лише мав намір за підсумками Другої світової війни посилити свій вплив у балкансько-центральноєвропейському регіоні, а й, внаслідок повернення Бессарабії, дістав прямий вихід до гирла Дунаю.

Питання перегляду існуючого правового режиму судноплавства на Дунаї було порушене під час Паризької мирної конференції, насамперед за ініціативи

західних держав, що мали намір відновити своє панівне становище в регіоні. В грудні 1946 р. члени Ради Міністрів закордонних справ (РМЗС) обговорили питання про відновлення судноплавства на європейських річках – Рейні, Одері та Дунаї. Всупереч пропозиції США про створення тимчасової міжнародної комісії щодо цих річок, сторони прийняли пропозицію, на якій наполягав СРСР, та дійшли згоди про необхідність провести окрему конференцію з питань судноплавства по Дунаю за півроку після набуття чинності мирних договорів із сателітами Німеччини у Парижі [164, с. 160].

В Дунайській конференції брали участь країни, що мали безпосередній (географічний) вихід до ріки, а також члени РМЗС. Завдяки тому, що південний кордон Ізмаїльської області УРСР проходив вздовж Кілійського гирла, враховуючи визнану Організацією Об'єднаних Націй міжнародну правосуб'єктність республіки, УРСР мав право на участь в конференції в якості придунайської країни. СРСР також був учасником конференції, уже як член РМЗС, таким чином радянська сторона номінально володіла двома голосами – придунайської держави – УРСР, і члена РМЗС – Союзу РСР.

Іншими учасниками конференції стали – як придунайські країни: Румунія, Болгарія, Чехословаччина, Югославія, Угорщина, а також учасники сесії Ради Міністрів закордонних справ – США, Велика Британія та Франція. З правом дорадчого голосу в конференції брала участь й Австрія.

Одразу ж по початку конференції розгорнулось протистояння щодо порядку прийняття рішень: представники західних країн наполягали на необхідності ухвалення рішень двома третинами голосів, а також надання Австрії права участі в голосуванні на рівні з іншими учасниками. З огляду на наявні зовнішньополітичні впливи, це дало б змогу західним країнам заблокувати не вигідні їм рішення конференції, оскільки голоси розподілялись би в співвідношенні 4 до 7. Втім країни соціалістичного табору відстояли пропозицію, подану делегатами УРСР: «Конференція приймає рішення простою більшістю голосів членів Конференції, які мають право ухвального голосу. При поділі голосів нарівно пропозиція вважається

відхиленою» [165, с. 32]. Таким чином, з огляду на вплив СРСР у повоєнній Східній Європі, він міг розраховувати на вироблення Конференцією вигідних саме Радянському Союзу рішень.

Як й очікувалось, представники західних країн наполягли на збереженні Конвенції 1921 р., однак зустріли рішучий спротив країн народної демократії, зокрема й УРСР. На засіданні конференції 6 серпня 1949 р., заступник Голови Ради Міністрів УРСР, Міністр закордонних справ А. М. Барановський, який очолював українську делегацію, виступив з промовою, у якій окреслив тісні історичні зв'язки УРСР із Дунаєм та придунайськими державами, яким протиставив відсутність подібних контактів у США. Міністр вказав, що на країни дунайського регіону припадає лише 0,6 % обсягу експорту США, натомість політика США нагадує спробу нав'язати політичну й економічну експансію Сполучених Штатів в регіоні [165, с. 411].

Така аргументація, що поділялась переважаючою більшістю учасників конференції, зробила можливою розробку проекту нової конвенції, що базувалась на радянських пропозиціях. В процесі обговорення радянського проекту США, Великобританія та Франція заявили про відмову підписувати цей документ, намагаючись тим самим схилити інших учасників до компромісу. Натомість болгарський делегат запропонував виключити західні країни з переліку учасників конференції. Пропозиція представника Болгарії була підтримана дипломатами УРСР. Зокрема у доповіді з цього питання А. М. Барановський звернувся до Ради Міністрів закордонних справ із побажанням щодо врахування вимог придунайських країн. Міністр також апелював до несправедливості Дунайської конвенції 1921 р., що усувала країни, розташовані в басейні ріки, від регулювання судноплавства Дунаєм. В той же час український дипломат високо оцінив демократичний характер пропонованого СРСР проекту, відзначивши такі принципи як вільне судноплавство, обмеження військової навігації, обмеження промислово-господарської експлуатації придунайських районів. Підсумовуючи, А. М. Барановський ствердив активно пропаговану радянськими дипломатами

тезу, за якою «навігація по Дунаю має бути вільною і відкритою для громадян усіх держав на основі рівності щодо портових і навігаційних зборів та умов торговельного судноплавства». Ця теза була відображена в статті 1 кінцевої редакції договору [166].

За підсумками форуму 18 серпня 1948 р. в Белграді було підписано конвенцію про режим судноплавства на Дунаї. Українська РСР ратифікувала цю угоду уже 18 лютого 1949 р. Сам документ набув чинності 11 травня 1949 р. після його ратифікації усіма учасниками – Болгарією, Румунією, СРСР, Угорщиною, Чехословаччиною та Югославією. У 1960 р. до конвенції приєдналась Австрія.

Необхідно особливо згадати офіційну заяву, зроблену керівником радянської делегації, Міністром закордонних справ СРСР А. Я. Вишинським, перед підписанням 18 серпня 1948 р. нової Дунайської конвенції. Міністр вказав, що згідно тексту договору, кожній країні регіону належить по одному місцю у Дунайській комісії, а отже СРСР належить фактично два голоси. Проте «уряд СРСР, керуючись принципом рівноправності всіх придунайських країн, відмовляється від права мати у Дунайській комісії два голоси і буде мати тільки одного представника, який одночасно представлятиме як СРСР у цілому, так і Радянські республіки, що входять до нього, в тому числі УРСР» [167]. Таким чином з заяви Міністра закордонних справ СРСР вбачаємо, що в тактиці Радянського Союзу українській делегації було відведено лише допоміжну роль, що зводилась до підсилення позиції СРСР та лобіюванні його інтересів безпосередньо на самій конференції. З затвердженням радянської редакції договору дипломатія УРСР втратила своє значення – в плані подальшого впливу на роботу Дунайської комісії.

Легалізована Конвенцією Дунайська комісія, що діяла спочатку в м. Галац (Румунія), а з 1954 р. – в Будапешті, мала своїм завданням нагляд за виконанням Конвенції, а також планування розвитку судноплавства на основі пропозицій її членів, уніфікацію правил річкового і санітарного нагляду та координацію гідрометеорологічної служби.

Втім, найбільш активною була діяльність, яку розгорнуло зовнішньополітичне відомство УРСР у міжнародних організаціях, насамперед – ООН.

Перша сесія Генеральної Асамблеї відкрилась у Лондоні 10 січня 1946 р. Одним із першочергових питань, які належало вирішити делегатам держав-членів Організації, стало обрання представників до комітетів ООН. Оскільки на той час ця процедура не була достатньо формалізованою, учасники сесії виробляли підхід до вказаного питання на місці. Зокрема, слід було погодити питання про порядок голосування – відкритий або ж таємний. Провідну роль у виробленні рішення зіграв український нарком Д. З. Мануїльський, який під час виступу на засіданні Генеральної Асамблеї висловився за обрання делегатів до органів ООН у відкритому порядку, належним чином обґрунтувавши її. У стенографічному звіті про це засідання вказано, що «українська пропозиція була внесена для того, щоб представники, які прибувають з усього світу і не є добре знайомими один з одним, при відкритих номінаціях і обговореннях мали б змогу одержати достатню інформацію, щоб голосувати за найкращих кандидатів» [168, с. 41].

Уже невдовзі абсолютною більшістю голосів учасників відкритим голосуванням самого Д. З. Мануїльського обрано головою Першого комітету з політичних питань і проблем безпеки, включаючи регулювання озброєнь [170, с. 30].

Порядок голосування був не єдиним питанням, щодо якого за відсутності відповідного правового регулювання, учасникам Першої сесії Генеральної Асамблеї, в тому числі й УРСР, належало виробити позитивну практику, сформувавши відповідний прецедент.

Зокрема, першочергові проблеми, поставлені засновниками перед Організацією Об'єднаних Націй, полягали у найскорішому подоланні спустошливих наслідків Другої світової війни та запобіганні повторення подібного за масштабом конфлікту. Це коло питань розглядалось у спільній підкомісії Другого і Третього комітетів ГА (Тимчасовій підкомісії з

економічної відбудови розорених районів), на засіданні якої уже 23 січня 1946 р. виступив представник української делегації М. П. Бажан. Він звернув особливу увагу на необхідність подання дієвої допомоги біженцям та переміщеним особам, що потерпіли від війни [169].

Представник УРСР О. Д. Война спільно з дипломатичним представником СРСР В. С. Геращенком виступили у П'ятому комітеті (з адміністративних і бюджетних питань) за скорочення надмірностей та оптимізацію бюджету ООН. На засіданні комітету, що відбулося у грудні 1946 р., О. Д. Война вказував на доцільності спрощення функцій загальних служб ООН, наслідком якого мало стати скорочення нераціональних витрат Організації, а отже економія її коштів. Український делегат запропонував доручити Консультативному комітету з адміністративних та бюджетних питань надати доповідь про бюджет [170, с. 46].

Тут же обговорювалась проблема підбору та підготовки персоналу апарату ООН. Український представник Л. І. Медведь звернув увагу, що в Секретаріаті ООН не дотримано принципу пропорційного географічного розподілу місць, а також на той факт, що звіти та протоколи засідань складаються тенденційно і переважно англійською мовою. Згідно з позицією УРСР, абсолютно неприйнятним є те, що основу штату Секретаріату формують громадяни США і Великобританії, яким належить понад дві третини посад у цьому органі [172, с. 84]. Думка українського представника була визнана слушною. Як відомо, на сьогодні принцип географічного паритету є одним із основоположних у кадрових питаннях ООН.

Одним із створюваних органів ООН (у відповідності із статтею 22 Статуту Організації), в яких була представлена Українська РСР, стала Комісія з прав людини.

Найважливішим внеском українських делегатів під час роботи у цій Комісії стала участь у виробленні та прийнятті Загальної декларації прав людини. Проте, цим активність УРСР в питанні прав людини далеко не обмежилася. Українське представництво в ООН постійно виступало за

дотримання прав людини незалежно від раси, кольору шкіри, віросповідання тощо. Так, зокрема за ініціативи української сторони на розгляд Комісії була представлена пропозиція про заборону в школах будь-якої форми пропаганди війни, расової та національної ненависті [171, с. 95].

У тому ж 1946 р. представники УРСР взяли участь у створенні ще однієї з ланок у системі органів ООН з прав людини, якою стала Комісія ООН з питань становища жінок.

Однією із нагальних проблем, розв'язуваних ООН на цьому етапі її діяльності – за безпосередньої участі Української РСР, – стала проблема біженців, обговорювана у Комітеті в справах біженців і переміщених осіб. Так, 15 грудня 1946 р. Генеральною Асамблеєю було прийнято у якості Резолюції висунуту Україною пропозицію, яка «передбачала амністію, захист і звільнення від притягнення до відповідальності тих біженців, котрі в певних умовах Другої світової війни вели себе не достойно...» [57, с. 20].

Іншими органами ООН, в яких була представлена дипломатія УРСР з першого року діяльності ООН, стали Економічна та Соціальна Рада ООН (ЕКОСОП), членом якої УРСР та 17 інших країн були обрані 16 січня 1946 р. строком на 1 рік [71, с. 104], Статистична комісія, Комісія з народонаселення, Комітет з проведення заходів щодо консультації з неурядовими організаціями.

Під час роботи другої частини I сесії ГА ООН у грудні 1946 р. представник УРСР (спільно з дипломатами Швеції і Канади) отримав на період до 30 червня 1948 р. членство у Ревізійній комісії ООН.

Згідно з Резолюцією ЕКОСОП, у жовтні 1946 р. представники Української РСР також увійшли до складу Бюджетної та Фіскальної комісії, перед якою стояли завдання з проведення консультацій щодо фінансових аспектів діяльності ООН [57, с. 12].

28 березня 1947 р. УРСР увійшла до Економічної комісії у Європі (ЄЕК), членами якої стали усі європейські країни-члени ООН та США. Цей орган займався проблемами економічної відбудови країн Європи та в майбутньому став помітним форумом обговорення господарських та торгівельних проблем

Європейського континенту.

Підсумовуючи роль делегації УРСР в діяльності Першої сесії Генеральної Асамблеї, вважаємо, що не слід надто перебільшувати внесок Республіки у питання організації роботи ООН. Основні засади були погоджені Великими державами ще до початку роботи Організації, результати домовленостей зафіксовані в проектах документів. Якість роботи української делегації також програвала внаслідок відсутності у її складі професійних юристів-міжнародників. Окрім того, на роботі дипломатів УРСР позначився вплив вищого партійного і державного керівництва СРСР, від якого напряму залежала політична лінія республіканського МЗС.

Разом з тим, потрібно відзначити велике морально-політичне значення участі Української РСР у організації ООН. Ця роль підвищувала міжнародний авторитет республіки, вводячи Україну до кола суб'єктів міжнародних зносин. Українські дипломати здобували досвід роботи в міжнародних організаціях, що був використаний представниками уже незалежної держави після 1991 р. Незалежною Україною були успадковані всі здобутки УРСР на міжнародній арені, республіканські представництва при ООН та її органах; членство в міжнародних організаціях; участь в міжнародних угодах і т.д. З огляду на цей факт, важливо дослідити глибину інтеграції української радянської дипломатії в практику міжнародного спілкування ХХ століття.

У 1957 р. відкрилося постійно діюче представництво Української РСР при ООН. Хоча з огляду на особливості англійського алфавіту, за яким були розсажені представники держав-учасниць в залі засідань Генеральної Асамблеї, делегація Української РСР (Ukrainian SSR) сиділа поряд з представниками Радянського Союзу (USSR) і могла візуально сприйматися як свого роду «продовження» радянської делегації, українські дипломати не просто перебували в тіні старшого брата, а брали активну участь в діяльності керівних структур ООН та інших міжнародних організацій.

Відзначимо, що в різний час представники УРСР обіймали такі посади: Д. З. Мануїльський обирався Головою Ради Безпеки ООН у 1948–1949 рр.,

П. О. Недбайло – першим віце-президентом 21-ї сесії Комісії ООН з прав людини в 1965 р., Г. П. Шевель – віце-президентом Генеральної Асамблеї ООН в 1970 р., В. Н. Мартиненко – віце-президентом Комітету з соціальних питань ЕКОСОП в 1977 р. та віце-президентом XXXVI сесії Генеральної Асамблеї ООН в 1981 р., В. О. Кравець – головуєчим в Раді Безпеки ООН в 1984 р., Г. Й. Удовенко – головуєчим в Раді Безпеки ООН в 1985 р., Ю. М. Кочубей – заступником Генерального директора ЮНЕСКО в 1987–1992 рр.

За підрахунками О. Г. Івченко, в період з 1944 по 1961 рр. Українська РСР виступила стороною 107 міжнародних договорів [34, с. 55]. З 1971 по 1979 рр. УРСР підписала та ратифікувала 64 міжнародні документи.

Цікавою є кількісна статистика вкладу дипломатії УРСР до становлення системи міжнародного права другої половини ХХ століття. У 50-ті роки українські представники внесли на розгляд міжнародних організацій 22 поправки та пропозиції. Наступні два роки – 1960 – 1961 рр. відзначились 18 поданнями такого характеру. Найактивнішими для МЗС УРСР став період загострення міжблокового протистояння (кульмінацією якого стала Карибська криза 1962 р.) та т.зв. розрядка (*Détente*) кін. 1960-х – кін. 1970-х рр.: з 1962 по 1970 рр. українською делегацією в ООН внесено 202 пропозиції, поправки, резолюції. За наступну декаду (1971–1979 рр.) нею висунуто 287 пропозицій, поправок, проектів резолюцій та спільних заяв з питань, що обговорювалися в міжнародних організаціях та на міжнародних конференціях. В наведеній статистиці основна кількість актів стосувалась ініціатив з питань захисту прав людини, економічних, освітніх, медичних проблем слаборозвинутих країн та питань права міжнародної безпеки.

Висновки до розділу 2

1. Відновлення за ініціативною союзного центру міжнародної правосуб'єктності союзних республік на початку 1944 р. було виваженим кроком радянської зовнішньої політики в умовах формування (під вагою

політичних та воєнних обставин завершального етапу Другої світової війни) нової системи міжнародного права.

Цей акт переслідував принаймні три наступні завдання:

1) Здобуття Радянськими республіками зовнішнього суверенітету мало стати запорукою майбутнього членства республік у новостворюваній замість колишньої Ліги Націй міжнародній організації безпеки. Міжнародну легітимацію, що мала передувати отриманню Радянськими Республіками зовнішньої дієздатності, належало здійснити на основі домовленостей союзного центру із партнерами по антигітлерівській коаліції та відстояти перед можливими запереченнями інших членів світового співтовариства завдяки авторитету СРСР.

2) Вихід та утвердження квазі-суверенних Радянських республік на міжнародній арені, окрім отримання додаткових голосів для Союзу РСР, мали на меті створити прецедент міжнародно-правової суб'єктності республік Союзу РСР. Цю модель згодом можна було наслідувати при інкорпорації до складу Радянського Союзу нових республік, на роль яких потенційно розглядалися держави Східної та Центральної Європи, що потрапили до радянської зони впливу на завершальному етапі Другої світової війни.

3) Набуття Українською РСР формальних ознак міжнародної самостійності мало певною мірою полегшити повторну інкорпорацію республіки до Союзу РСР після вигнання за її межі німецьких окупаційних військ. Зокрема, цей політичний жест мав сприяти ослабленню позицій та подальшій дискредитації українських націоналістичних структур ОУН – УПА, що підпільно діяли на території Західної України.

2. Одразу ж після реорганізації союзного Народного комісаріату закордонних справ у союзно-республіканський комісаріат, нагально постало питання включення Української Радянської республіки (поряд із деякими іншими республіками СРСР) до складу початкових членів (членів-засновників) новостворюваної організації міжнародної безпеки. Ставши предметом численних тривалих переговорів, питання було розв'язано в позитивному ключі

щодо УРСР та БРСР (і відкинута щодо Литовської РСР) та закріплене на Ялтинській конференції 1945 р. політичним рішенням лідерів Союзу РСР, США та Великобританії без будь-якого юридичного оформлення.

3. Юридичне оформлення вступу двох Радянських республік до Організації Об'єднаних Націй, що одночасно потягнуло за собою зовнішню легітимацію, тобто міжнародно-правове визнання, УРСР та БРСР, було здійснене колегіальним рішенням учасників установчої конференції цієї Організації.

4. Ще до завершення легітимації УРСР в якості суб'єкта міжнародного права, новостворене зовнішньополітичне відомство Республіки приступило до активної діяльності на міжнародній арені з метою створення іміджу суверенного суб'єкта міжнародних зносин. Втім, уряд УРСР не вдався до реальних кроків щодо встановлення двосторонніх зносин із закордонними державами, хоч певні пропозиції такого характеру надходили.

5. Особливої активності міжнародна діяльність УРСР набула із вступом до Організації Об'єднаних Націй та зайняттям місць в спеціалізованих органах в системі ООН. Контури нової міжнародної організації та нового міжнародного правопорядку творилися за безпосередньої участі, а у певних випадках – і за безпосередньої ініціативи делегації Української РСР.

РОЗДІЛ 3

ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКОЇ РСР З РОЗРОБКИ ТА ПРАКТИЧНОГО УТВЕРДЖЕННЯ ІНСТИТУТІВ НОВОГО МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

3.1 Вклад дипломатичних органів УРСР у питання міжнародно-правового врегулювання обігу та скорочення озброєнь

Як зазначалося вище, специфічність міжнародно-політичної діяльності Української РСР полягала у тісній інтеграції із зовнішньою політикою Радянського Союзу, що в свою чергу обімав провідну роль у векторі зовнішніх зносин соціалістичного блоку в цілому. При цьому самим радянським республікам відводилась допоміжна функція, що зводилась до підсилення радянської позиції додатковими голосами. Окрім того, в певних сферах діяльність УРСР зводилась до зондування сприйняття міжнародним товариством тих чи інших ініціатив радянського політикуму.

Втім, наперед визначена роль Української РСР не означала залишення республіки осторонь світових політичних процесів. Навпаки, Радянська Україна була помітним учасником провідних міжнародних форумів, на яких відстоювала загальну «соціалістичну» лінію. Завдяки цьому Українська РСР вносила свій посильний вклад у розвиток системи міжнародного права. Наведемо кілька характерних епізодів.

Делегація Української РСР включилась в активну роботу по підготовці Конвенції про консульські зносини, вироблення якої було метою Конференції ООН з питань консульських зносин 1963 р. Зокрема представниками УРСР було внесено доповнення до статті 49 проекту Конвенції, яким стверджувалась недоторканість особистого багажу консульських службових осіб за деякими виключеннями. Поправка Української РСР з незначними редакційними правками була внесена до кінцевого тексту Конвенції [72, с. 151]. Інші чотири

ініціативи, які стосувались уточнення правового статусу та компетенції консульських посадових осіб, подані УРСР спільно із іншими учасниками Конференції, були відхилені.

Помітним був внесок дипломатів УРСР в вироблення на I сесії Конференції ООН з права договорів, що проходила у квітні 1968 р., проекту статей з права договорів. Делегація Радянської України внесла поправку щодо уточнення положення статті 25 проекту, яка стосувалась встановлення територіальної сфери дії договору. Пропонована редакція статті вказувала уже звичну сучасному міжнародному праву формулу, за якої при відсутності спеціальної вказівки, дія міжнародного договору має поширюватися на всю територію держави-учасника. Іншою поправкою, що була внесена до кінцевого тексту проекту, стало уточнення статті 43, якою встановлювалась неможливість апелювання до недійсності згоди держави щодо застосування до неї обов'язків за міжнародним договором у зв'язку із порушенням внутрішнього законодавства держави щодо компетенції тих чи інших посадових осіб укладати договори. Згідно з правкою, запропонованою УРСР, могло йтись про недійсність договору лише за умови істотних та очевидних порушень компетенції, тим самим нівелювалась можливість відмови від договору через дрібні порушення процедурних моментів уповноваження підписантів [72, с. 287].

Важливим вкладом до права міжнародних договорів стала внесена 29 квітня 1968 р. делегаціями УРСР та ще 12 країн, поправка, якою стверджувалось: «Договір нікчемний (нічого не вартий . – Ю. Б.), якщо його укладення було наслідком погрози силою або її застосування на порушення принципів міжнародного права, втілених у Статуті Організації Об'єднаних Націй» [72, с. 282].

Поруч з тим, ряд ініціатив, що подавалися українською делегацією, було відкинуто.

Відмітимо й той факт, що Радянська Україна протягом 1945 – 1991 рр. не була членом жодної з міжнародних інституцій економічного характеру.

Одним з головних напрямків діяльності дипломатів УРСР стала боротьба за мир і безпеку народів, за мирне співіснування держав з різним суспільним ладом, відвернення можливої чергової світової війни [35, с. 188].

Основним завданням, для якого створювалась наприкінці Другої світової війни Організація Об'єднаних Націй, було недопущення повторення геополітичного конфлікту за масштабами рівного тому, що знищив Лігу Націй та породив цей міжнародний форум. Не підлягає сумніву те, що при виробленні основних засад діяльності ООН учасники дискусії вбачали чіткий зв'язок між підтримкою міжнародного миру й безпеки та глобальним роззброєнням. Зокрема, ця ідея була закріплена в ст. 11 Статуту. Регулювання озброєнь та роззброєння розглядались як сфера обов'язкового та якнайширшого співробітництва держав у повоєнний період. Таким чином справа роззброєння стала невід'ємною складовою системи світового правопорядку за новим міжнародним правом, а еволюція міжнародних відносин другої пол. ХХ століття не може розглядатись у відриві від цього питання.

Гонка озброєнь набула надзвичайної гостроти майже відразу після завершення Другої світової війни (2 вересня 1945 р.), що ознаменувалась епохою блокового протистояння – Холодною війною. Її початок умовно датують 5 березня 1946 р. – від знаменитої Фултонської промови У. Черчилля.

Проблема контролю та обмеження обігу ядерної зброї, не втрачаючи актуальності останні 70 років, залишається однією із найгостріших й у сучасній практиці міжнародного спілкування. Додає їй актуальності й криза нового міжнародного права, та особливе значення для України цієї проблеми – у контексті відмови нашої держави від підконтрольного їй ядерного потенціалу та надання Україні гарантій безпеки за Будапештським меморандумом 1994 р.

Протягом усієї історії своєї участі в Організації Об'єднаних Націй Радянська Україна відігравала помітну роль у справі регулювання обігу ядерної зброї. Становить особливий інтерес (особливо в контексті питання відновлення ядерного статусу України, що піднімається у політичних колах останнім часом) історико-правова оцінка вкладу України у інститути міжнародного контролю за

обігом ядерного озброєння періоду блокового протистояння 1945 – 1991 рр.

Статут ООН є найширшим за кількістю учасників та найбільш вагомим юридичним актом, що закріплює, щоправда лише в загальних рисах, принцип роззброєння як один із основоположних принципів співіснування держав. Теза про те, що Статут ООН є основним всезагальним зобов'язанням по роззброєнню та контролю за озброєнням, зафіксована у всіх укладених після створення ООН діючих міжнародних договорах щодо обмеження озброєнь та роззброєння. Так в п. 13 Преамбули Договору про нерозповсюдження ядерної зброї дослівно приведено положення Статуту ООН про необхідність встановлення і підтримки міжнародного миру та безпеки «з найменшим залученням світових людських сил та економічних ресурсів для справи озброєння». Саме стаття XXVI Статуту виступає правовою основою укладення Договору по РСМД [172, с. 123–124].

Відзначимо, що Статут ООН не містить юридично вивіреної термінології у питаннях виробництва та обороту засобів озброєння. В процесі обговорення основних положень майбутнього Статуту на Московській конференції міністрів закордонних справ СРСР, США та Великобританії 1943 р., та особливо на Конференції у Думбартон-Оксі виявились розбіжності у підходах союзників до розуміння самої проблеми. Якщо радянськими представниками була декларована позиція щодо «скорочення озброєнь аж до повного роззброєння» (погодимося, багато у чому утопічна), то американські дипломати висловлювались за «впровадження ефективної системи регулювання озброєнь та військових сил, поєднаної із регулюванням виробництва озброєння та міжнародної торгівлі ним». У результаті Статут ООН відобразив, за виразом М. В. Буроменського «чітко вивірене узгодження воль його авторів», тобто одночасну рефлексію радянської концепції роззброєння із ідеєю контролю над озброєнням та регулювання озброєнь [174, с. 127].

Не менш гострою була різниця підходів Великих держав до проблеми міжнародного контролю озброєнь, що мала стати однією із ключових для розгляду і розв'язання Організацією Об'єднаних Націй.

На заключному етапі Другої світової війни американські військові провели бойове випробування зброї нового типу – атомних бомб Малюк і Товстун, що були скинуті на японські міста Хіросіму та Нагасакі. Вибухи всього двох пристроїв миттєво забрали життя понад 100 тисяч мешканців, ще майже півмільйона загинули від поранень та ускладнень, пов'язаних із вибухами у наступні роки [173, р. 16]. Застосування цієї зброї ознаменувало відкриття нової сторінки у геополітичних відносинах – ядерної ери.

Факт існування настільки потужного озброєння, помножений на наявність відповідних боєприпасів лише в однієї держави світу, вимагав появи адекватної системи міжнародного контролю, покликаною забезпечити недопущення необґрунтованого його застосування. Це стало серйозним викликом для щойно створеного нового міжнародного порядку.

24 січня 1946 р. Генеральна Асамблея одностайно схвалила ідею створення Комісії з ядерної енергетики як органу, який би здійснював контроль за діяльністю членів міжнародного співтовариства у галузі обробки та використання ядерної сировини та відповідного обладнання. Втім, з огляду на цілу низку причин, питання юридичних підстав, форми та методів діяльності цієї організації залишились не розв'язаними.

У червні 1946 р. американський дипломат, фінансист, радник покійного президента Ф. Д. Рузвельта, Б. Барух висунув пропозицію, відому в подальшій історіографії як «план Баруха», щодо заснування «Управління з питань розвитку атомної енергетики». Оприлюднений план містив чотири ключові пункти:

1. Розвиток міжнародного обміну у галузі наукової інформації;
2. Застосування контролю за ядерною енергетикою, необхідного для забезпечення виключно мирного її використання;
3. Ліквідація з арсеналів світових держав атомного озброєння, а також будь-якого іншого озброєння, що могло б бути застосованим як зброя масового ураження;
4. Забезпечення необхідного нагляду шляхом здійснення інспекцій, а

також іншими засобами, з метою убезпечення країн-учасників від ризиків зловживання та ухилення.

Згідно із пропозицією посадовця, з організаційного боку, створювана організація мала отримати абсолютний контроль за видобутком та переробкою ядерних речовин та розробкою відповідних технологій, а також, існуючи поза системою органів ООН, не підлягати праву вето Великих держав [174, р. 285]. Зрозуміло, що пропонована модель ґрунтувалась на американській парадигмі монопольного володіння знаннями та технологіями для створення ядерної зброї.

Оприлюднені пропозиції йшли в розріз із радянським поглядом на проблему. Не бажаючи втратити контроль за діяльністю Управління, міністр закордонних справ СРСР В. М. Молотов 4 липня 1946 р. висунув контрпропозицію: покласти контроль за обігом атомних матеріалів та відповідних технологій на Раду Безпеки, а також укласти спеціальну міжнародну конвенцію, згідно з положеннями якої атомне озброєння оголошувалося б поза законом, а держави, що володіли такими боєприпасами, мали б знищити їх протягом 90 днів. Зрозуміло, що запропоноване рішення було завідомо неприйнятним для США.

Отже, на той час питання не вдалося урегулювати. Ситуація грала на руку «ядерним монополістам» – Сполученим Штатам. Потужний фактор наявності унікального озброєння гарантував Сполученим Штатам Америки перемогу у майбутньому потенційному воєнному конфлікті з будь-яким супротивником чи блоком ворожих держав, а отже породжував спокусу проведення агресивної війни (припустимість такого розвитку ситуації була передбачена офіційною воєнною доктриною США). З цієї причини період між бомбардуваннями Хіросіми і Нагасакі у серпні 1945 р. та першим радянським випробуванням ядерної зброї 29 серпня 1949 р. був надзвичайно гострим у політичному та військовому плані. За влучним висловлюванням Маргарет Тетчер: «найкращий фактор стримування – ядерне озброєння», однак наявність ядерної зброї лише у однієї з сторін потенційного конфлікту ще не означає, що сам конфлікт

неможливий. Навпаки, як свідчать події 2014 – 2015 рр. в Україні, наявність ядерної зброї у держави-агресора породжує сподівання на безкарність і провокує агресію.

У другій пол. 1940-х рр. конфлікт між США та СРСР продовжував розгортатися у дипломатичному полі. Активну участь у міжблоковому протистоянні брали представники Української РСР. Так, на пленарному засіданні I сесії Генеральної Асамблеї ООН 31 жовтня 1946 р. голова української делегації Д. З. Мануїльський у своєму виступі вдався до різко антивоєнної риторики, стверджуючи, зокрема, що «прості люди в усіх кінцях світу задають собі запитання, навіщо після закінчення війни потрібне нові озброєння і нові асигнування на них? ... тепер, коли війна закінчилася, вони [люди] хочуть поліпшення свого матеріального і культурного становища» [79, с. 145].

На тій же сесії, у виступі в Першому Комітеті ГА ООН, голова республіканського МЗС УРСР наголошував, що, «будучи одноосібним власником атомної зброї, США не в змозі відмовитися від цього надзвичайного стану, і уряд США кожне зусилля спрямовує на підтримку провідної позиції Сполучених Штатів у знанні ядерної енергії та її військового застосування» [79, с. 130]. Д. З. Мануїльський гостро розкритикував відверто мілітаристську позицію Міністра закордонних справ Великобританії Е. Бевіна, який відкрито говорив про «допущення можливості атомної війни і визнання факту збільшення озброєнь Великобританії, а це прямий виклик світовій громадській думці та сигнал для ООН, основною задачею якої є зміцнення миру і безпеки» [79, с. 143].

Активність радянської дипломатії була спрямована на вироблення найбільш оптимальної для СРСР системи регулювання міжнародних відносин у ядерній сфері. З огляду на наведені вище міркування, така модель докорінно відрізнялась від пропозицій, що їх лобіювали представники США.

До дипломатичної боротьби постійно залучалось зовнішньополітичне відомство Української РСР. Представник України в ООН В. А. Тарасенко на

засіданні комітету Комісії ООН з атомної енергетики 5 квітня 1948 р. зазначив: «В основі американської пропозиції покладено намагання певних кіл США закріпити монопольне становище США у виробництві та використанні атомної енергії» [175, с. 19].

Після успішного випробування Радянським Союзом власного атомного озброєння у 1949 р. ядерна проблема не була знята. Навпаки, володіння США стратегічною перевагою у кількості боєзарядів спонукало СРСР до залучення усіх наявних ресурсів з метою якнайскорішого досягнення т.зв. ядерного паритету – положення, при якому потужність ядерного потенціалу держав була б співрозмірною. Зазначимо, що жаданого стану було досягнуто приблизно в сер. 70-х рр., втім ще раніше кількість атомних зарядів на бойовому чергуванні двох антагоністів стала настільки великою, що у разі розв'язання воєнного конфлікту із застосуванням атомної зброї однією з держав, відповідь іншої призвела б до гарантованого знищення усього живого на планеті.

Втім, наприкінці 40-х рр. XX ст., допоки радянська ядерна програма залишалась позаду американської, дипломатія Союзу РСР і, як наслідок, Української РСР здійснювала активні заходи на стримування нарощення США військово-політичної переваги.

Делегація УРСР разом із представниками соціалістичних країн – БРСР, СРСР, Польщі та Чехословаччини – наполегливо відстоювала необхідність всеосяжного впровадження принципу роззброєння в інститути міжнародного права. 30 жовтня 1950 р. вказані делегації внесли ряд поправок до проекту резолюції щодо Декларації про усунення загрози нової війни і зміцнення миру та безпеки народів, яка на той час перебувала на розгляді V сесії Генеральної Асамблеї ООН. З метою досягнення ефективної заборони атомної зброї, згідно із внесеними поправками, пропонувалося встановити жорсткий міжнародний контроль під егідою ООН за точним та безумовним дотриманням цієї заборони. Вимагалось засудити пропаганду нової війни у будь-якій формі, а також оголосити, що уряд, який першим застосує проти іншої країни атомну зброю або будь-який іншим засіб масового знищення, буде безумовно розглядатися як

військовий злочинець [176, с. 368].

Питання отримало продовження в листопаді наступного 1951 р., коли представники Радянського Союзу виступили з новою мирною ініціативою, запропонувавши VI сесії Генеральної Асамблеї ООН прийняти резолюцію «Про заходи проти загрози нової світової війни і про зміцнення миру і дружби між народами». Згідно із поданими СРСР проектом, пропонувалось впровадити повну заборону атомної зброї, а також протягом одного року скоротити на третину збройні сили держав – членів Ради Безпеки. Радянські представники також пропонували скликати всесвітню конференцію для розгляду питань про заборону атомної зброї і значне скорочення збройних сил. Окрім того, проект СРСР містив положення щодо заборони створення військових баз на території інших держав, негайного припинення війни в Кореї й виведення всіх іноземних військ з півострова. Делегація Української РСР активно підтримала ці пропозиції і включилась до боротьби за їх прийняття. Наголошуючи на важливості радянських пропозицій для всього людства, глава делегації УРСР закликав «усі здорові елементи Організації Об'єднаних Націй згуртуватись у боротьбі миролюбних країн проти загрози нової війни й підтримати пропозиції Радянського Союзу, спрямовані на захист миру, проти перетворення ООН в інструмент війни» [177, с. 155].

Побіжно згадаємо, що до процесів роззброєння було залучено й популярну на той час т.зв. «народну дипломатію». Так протягом 1950–1951 рр. понад 20 млн. трудящих Радянської України підписали Стокгольмську відозву до народів світу про заборону атомної зброї [34, с. 100].

Делегація УРСР неодноразово поверталась до питання необхідності ліквідації атомних озброєнь. На XII сесії ГА ООН у жовтні 1957 р. голова української делегації Л. Х. Паламарчук виступив з промовою, в якій, зокрема, відзначив, що «з метою послаблення міжнародної напруженості необхідно радикально розв'язати проблеми роззброєння, заборонити атомну і водневу зброю, припинити її виробництво, істотно скоротити збройні сили та військові бюджети» [34, с. 100].

У цьому зв'язку згадаємо, що Українська РСР стояла біля витоків універсальної організації, створеної для розвитку міжнародного співробітництва в сфері мирного використання атомної енергетики – Міжнародної агенції з атомної енергії – МАГАТЕ. Зупинимось на питанні впливу УРСР на розробку правових основ діяльності цієї організації.

Передісторія МАГАТЕ закладена 4 грудня 1954 р., коли резолюцією Генеральної Асамблеї ООН "Про міжнародну співпрацю у справі розвитку мирного використання атомної енергії» було задекларовано необхідність проведення міжнародної технічної конференції під егідою ООН. Її метою мало стати дослідження способів розвитку атомної енергії у мирних цілях шляхом міжнародної співпраці [178, арк. 70].

1 лютого 1955 р. 60 держав-членів ООН, а також 24 країни, які, хоч і не були членами Організації Об'єднаних Націй, обіймали членство у принаймні одній з спеціалізованих установ ООН, отримали запрошення від імені Генерального секретаря ООН Дага Гаммаршельда взяти участь у конференції, що її планувалось провести з 8 по 20 серпня у Женеві. Від імені Української РСР запрошення прийняв Міністр закордонних справ Л. Х. Паламарчук. Цілком у дусі радянської дипломатії, до української делегації увійшли провідні вчені республіки, незалежно від спеціальності: О. В. Палладін (Президент Академії Наук УРСР, фахівець у галузі біохімії); Р. Є. Кавецький (дійсний член Академії Наук УРСР, д. м. н.), М. В. Пасічник (директор Інституту фізики АН УРСР, д. ф.-м. н.), Г. В. Карпенко (директор Фізико-механічного інституту АН УРСР, д. т. н.), Ю. К. Делимарський (д. х. н.) [180, арк. 56].

Основним завданням, яке ставила на меті конференція, стало навернення атомної енергії на службу миру та добробуту людства. Для досягнення цієї мети конференція мала ґрунтуватися на засадах науковості, вільної від політичних впливів, та заохочення найбільш вільної дискусії й взаємного обміну знаннями. Питаннями, що розглядались на конференції, стали: світові потреби атомної енергетики; будівництво підприємств, що працюють на атомній енергії; фактори використання та майбутня роль атомної енергетики.

На конференції були представлені описи перших експериментальних АЕС із їхніми технічними характеристиками. Обговорювались перспективи спорудження в найближчі роки ряду АЕС в різних країнах світу. Тут вкажемо, що на момент проведення Женевської конференції 1956 р. у світі була введена в промислову експлуатацію лише одна атомна електростанція – Обнинська АЕС у СРСР.

В ході роботи міжнародного форуму учасники виробили та схвалили Статут Агенції. Цим документом встановлювались головні напрямки її діяльності: розвиток атомної енергетики та гарантування безпечності її використання, а також сприяння обміну науковими та технологічними досягненнями.

При підготовці Статуту МАГАТЕ делегати Української РСР внесли поправку, що полягала в уточненні ролі Агенції: її належало використовувати для міжнародної співпраці лише в області мирного використання атомної енергії [180, арк. 84]. Кінцеву редакцію Статуту відкрито для підписання в Нью-Йорку 26 жовтня 1956 р., вступив він у силу 29 липня 1957 р. Цей день вважається датою заснування МАГАТЕ.

Після укладення в 1969 р. Договору про нерозповсюдження ядерної зброї на МАГАТЕ було покладено завдання контролю та аудиту ядерних програм держав-учасників з метою підтвердження використання атомної енергетики виключно у мирних цілях та не залучення таких технологій для використання з воєнною метою. Під час роботи в рамках Організації делегати УРСР спрямовували постійні зусилля на успішну реалізацію завдань, що стояли перед МАГАТЕ.

Прикро, та найактивніший період співпраці УРСР із МАГАТЕ був спричинений не ініціативами щодо розвитку системи міжнародного контролю за використанням атомної енергетики, а необхідністю ліквідації наслідків найсерйознішої техногенної катастрофи ХХ ст. – аварії на Чорнобильській АЕС.

МАГАТЕ залучалась для оцінки шкоди, завданої навколишньому

середовищу, та до проведення міжнародної експертизи плану заходів щодо ліквідації радіоактивних забруднень. З метою моніторингу та сприяння усуненню наслідків катастрофи, а також для оцінки наслідків впливу катастрофи на здоров'я людини, МАГАТЕ спільно з республіканськими урядами БРСР та УРСР було організовано Міжнародний Чорнобильський проект. Управління проектом взяв на себе новостворений орган – Міжнародний Консультативний комітет (МКК). До нього увійшли знані експерти із Австрії, Канади, Великобританії, США, Фінляндії, Франції, Японії, СРСР, Білорусі, України, а також представники Продовольчої і сільськогосподарської організації ООН (ФАО), НКДАР / ООН, ВООЗ, Секретаріату МАГАТЕ та республіканських Академій наук України й Білорусі [179, с. 27].

Проект носив науковий характер та мав на меті, на основі спільних зусиль, проводячи паралельні оцінки та ретельно виокремлюючи значущі зміни, оцінити ефективність вжитих заходів з охорони здоров'я населення й зробити висновки щодо подальших кроків для пом'якшення наслідків Чорнобильської катастрофи.

Попри труднощі із обмеженням матеріально-технічних ресурсів та недостатністю часу, в цілому результати проекту, представлені у 1991 р., визначили прийнятну оцінку залишкового радіаційного фону в районі катастрофи. Наукові дані щодо впливу радіації на навколишнє середовище та людський організм становлять надзвичайно важливий здобуток дослідників, що може бути використаний у випадку повторення подібної трагедії.

Втім, повернемося до оцінки ролі УРСР у становленні права міжнародної безпеки в сер. ХХ ст., та зупинимось на Ноті, надісланій на ім'я Генерального секретаря ООН від імені постійного представництва УРСР при ООН 3 серпня 1960 р. Цим зверненням український МЗС висловив міркування щодо необхідності особистої участі глав урядів держав-членів ООН у розгляді питання роззброєння на сесіях Генеральній Асамблеї [35]. Високе представництво, беззаперечно, мало надати ваги проблемі та сприяти ефективному її вирішенню.

Після загострення міжнародного напруження, піком якого стала Карибська криза, відносини між провідними наддержавами СРСР та США повернулися до діалогу, взяли курс на розрядку. Першим вагомим здобутком міжнародної спільноти у питанні ядерного роззброєння став укладений у Москві 5 серпня 1963 р. Договір про заборону випробування ядерної зброї в атмосфері, космічному просторі та під водою. Т.зв. Московський договір було підписано при укладенні представниками трьох із чотирьох членів ядерного клубу – СРСР, США та Великобританії (угоду не підписала лише Франція, що провела випробування атомної бомби у 1960 р.). Договір не підписав також Китай, що на той момент ще не мав власного ядерного озброєння, але активно розвивав власну атомну програму. За деякий час і Франція, і Китай, провівши власні випробування, *de facto* стали дотримуватися положень договору. Окрім того, договір був відкритим для приєднання усіма учасниками міжнародної спільноти, протягом двох місяців підписаний ще 104 країнами.

Делегати Української РСР схвально відгукнулись щодо підписання Московського договору. На виступі у Першому політичному комітеті ООН 23 жовтня 1963 року, міністр закордонних справ Л. Х. Паламарчук вказав на необхідність поширення дії заборони також і на випробування ядерної зброї під землею. Зокрема радянський дипломат зазначив: «Ми керуємось при цьому тими міркуваннями, що договір загалом вирішив проблему припинення ядерних випробувань, а саме за це завжди боролась Україна разом із іншими державами на міжнародній арені... Уряд України переконаний у тому, що лише загальне та повне роззброєння є найважливішою та визначальною передумовою та гарантією миру» [153, с. 651–657]. Міністр запевнив, що уряд УРСР сприятиме розв'язанню проблеми роззброєння та справи зміцнення миру і міжнародної безпеки [180]. Разом з тим, в УРСР критично ставились до мілітаризації, якій безумовно сприяли «воєнно-промислові комплекси у західних країнах», проте висловлювало впевненість у тому, що людство зрозуміє нагальність проблеми роззброєння і необхідності виключення війни з переліку способів вирішення суперечок між державами [181].

Позиція УРСР знайшла відображення у поданому республікою, спільно з делегаціями 29 країн, проекті резолюції про настійну необхідність припинення ядерних і термоядерних випробувань, що була розглянута XVIII сесією Генеральної Асамблеї ООН 31 жовтня 1963 р. Документ, що безумовно закликав всі держави стати учасниками Московського договору, а також пропонував державам, що приєдналися до нього, сприяти якнайширшому досягненню цілей акту було затверджено Генеральною Асамблеєю в якості Резолюції 1910 (XVIII) від 27 листопада 1963 р. [182, с. 163]

Дещо раніше, а саме 8 жовтня 1963 р. до договору приєднався і уряд УРСР. З цього приводу була випущена публічна заява заступника Міністра закордонних справ Української РСР С. О. Сліпченка, якою урядовець наголосив: «Уряд Української РСР розглядає укладення цього договору як успіх ленінської миролюбної зовнішньої політики радянської держави». Необхідно вказати на суворий контроль, що його здійснювали стосовно цього питання ЦК КПРС та МЗС СРСР. Зокрема, проект названої заяви уряду УРСР узгоджувався безпосередньо з міністром закордонних справ СРСР А. А. Громико, який «погодився» і «вніс ясну вказівку, що заява УРСР робиться державою-членом ООН» [41, с. 575].

Важливим інструментом забезпечення міжнародної безпеки став Договір про нерозповсюдження ядерної зброї, основною метою якого було закріплення status quo щодо розвитку ядерного озброєння. Це стало розвитком зрозумілої усім учасникам ядерного клубу тези, що із збільшенням кількості держав, які володіють ядерною зброєю, врегулювання та контроль над таким озброєнням утруднюється, а отже зростає напруга у міжнародній обстановці. Окрім того, такий розвиток ситуації привів би до зниження передбачуваності міжнародних відносин, згортання можливості управління кризами та як підсумок – до скорочення ролі наддержав у світовій політиці. Зрозуміло, що така ситуація не влаштовувала Великі держави.

Для Москви Договір 1963 р. вбачався бажаним і перспективним ще з кількох міркувань. По-перше, стосунки з комуністичним Китаєм починаючи від

1960–1961 рр. уже не були настільки ж дружніми, як у попереднє десятиріччя. Пекін вимагав активнішого підключення Союзу РСР до силового вирішення проблеми Тайваню, ставив вимогу негайного припинення критики культу особи Сталіна і навіть заговорив про наміри переглянути існуючі кордони з північним сусідом. В червні 1963 р. ЦК КПРС був вимушений звернутися до населення країни та світового комуністичного руху з т.зв. Відкритим листом, де виклав усі розбіжності з Пекіном, різко засудивши китайських «догматиків». Відтак, отримання ядерної зброї китайськими «гегемоністами» у плани Кремля (рівно, як і Білого дому) не входило.

По-друге, у випадку приєднання до Московського договору 1963 р. ФРН, вдалося б зняти питання про долучення Західної Німеччини до кола ядерних держав. Тим більше, що підписання такого договору знівелювало би американські плани розгортання Морських стратегічних ядерних сил, від якого, уже розуміючи його безперспективність, все ще не хотіли відмовлятися у Вашингтоні.

Договір 1963 р., втім, мав би значення лише у разі приєднання до нього якомога ширшого кола держав. Відтак, належало віднайти стимул для вступу до Московського договору передусім тих країн, які мали власні ядерні програми – потенційних членів ядерного клубу. З іншого боку, уже сама масовість кола підписантів – з числа не амбітних країн третього світу – сама по собі ставала ніби додатковим аргументом для переконання незгідних.

Таким стимулом стало надання доступу неядерним державам до технологій мирного використання атомної енергетики під керівництвом та контролем спеціалізованих міжнародних організацій. Велика кількість держав, що повною мірою відчували енергетичну кризу в умовах швидкого розвитку споживання енергоносіїв, були зацікавлені у дешевому джерелі електроенергії – інакше кажучи, допомозі ядерних держав у створенні національної мережі АЕС. Заради цього деякі неядерні держави були готові відмовитись від милітаризації атомної енергії та прийняти процедури перевірки із наданням широкого доступу для здійснення таких процедур міжнародним експертам. Ці

міркування були покладені в основу хиткого компромісу між інтересами учасників світового співтовариства.

Проект договору обговорювався з вересня 1965 р., коли його внесла на розгляд XX сесії Генеральної Асамблеї ООН радянська делегація. Договір пройшов ряд доопрацювань, після чого уже за два роки, у червні 1968 р., був схвалений XXII сесією Генеральної Асамблеї. В день відкриття Договору для підписання, 1 липня 1968 р., він був скріплений підписами голів трьох найбільших ядерних держав – одночасно у Москві, Вашингтоні та Лондоні. Незабаром до договору приєднались ФРН та Японія. Як і у випадку із Договором про заборону випробувань ядерної зброї, Договір 1968 р. відмовились підписати Франція та КНР. Окрім того, відмовились підписувати договір й Індія, Пакистан, Куба, Бразилія, Ізраїль, ПАР, а також ряд інших країн, серед яких слід виділити арабські.

Згідно договору, сторони обумовлювали заборону ядерним державам передавати на користь неядерних атомне озброєння та інші атомні вибухові пристрої, а також встановлювали контроль щодо власного ядерного озброєння у прямій або опосередкованій формі. В той же час неядерні держави брали на себе зобов'язання відмовитись від спроб отримання атомної зброї або інших атомних вибухових пристроїв, здобуття контролю над таким озброєнням у будь-якій формі [183].

При укладенні було встановлено термін дії Договору, що мав складати 25 років. У 1993 р. Договір було подовжено безстроково.

Соціалістичні держави, зокрема й УРСР, продовжили разом із міжнародною спільнотою пошуки ефективних інструментів контролю за ядерним озброєнням. Одним із них став підписаний 11 лютого 1971 р. у трьох столицях Договір про заборону розміщення ядерної зброї та інших видів зброї масового ураження на дні морів та океанів та в їх надрах.

Під час виступу на XXVII сесії Генеральної Асамблеї ООН представник УРСР Ю. М. Мацейко вказав, що ядерне роззброєння стало нагальною проблемою сучасності. Доповідач привітав підписання 26 травня 1972 р. СРСР

та США Договору про обмеження систем протиракетної оборони та Тимчасової угоди про певні заходи щодо обмеження стратегічних наступальних озброєнь. Ю. М. Мацейко наголосив, що істотним кроком у напрямку припинення гонки озброєнь стала б повна відмова ядерних держав від випробувань атомної зброї, включаючи підземні. На думку делегата УРСР, припиненню гонки озброєнь і скороченню небезпеки розгортання ядерного конфлікту сприяло б створення в різних регіонах світу без'ядерних зон, а також повна ліквідації іноземних військових баз [47].

Зрозуміло, що усі заходи такого роду вимагали відповідного міжнародно-правового закріплення.

29 листопада 1972 р. на XXVII сесії Генеральна Асамблея ООН схвалила Резолюцію про незастосування сили у міжнародних відносинах і навічну заборону застосування ядерної зброї, проект якої було внесено серед 24 країн-членів ООН також і делегацією Української РСР [184, с. 33].

До питання повної заборони випробувань ядерної зброї делегати Української РСР повернулись у 1975 р. За ініціативи представників України, спільно із дипломатами БРСР, СРСР та 9 інших країн-членів ООН було внесено проект резолюції щодо укладення договору про повну і загальну заборону випробувань ядерної зброї. Цей проект було схвалено на XXX сесії Генеральної Асамблеї 11 грудня 1975 р. Прийнята резолюція закликала усі держави-члени ядерного клубу не пізніше 31 березня 1976 р. приступити до переговорів з метою вирішення питання про припинення будь-яких випробувань ядерної зброї. До участі у переговорах пропонувалось залучити також 25–30 без'ядерних держав, визначених головою ГА після консультацій з регіональними лідерами [185].

Важливим був вклад УРСР у ліквідацію першої відомої людству зброї масового знищення – біологічного (бактеріологічного) озброєння. Зауважимо, що першим значним кроком у боротьбі із бактеріологічною зброєю було укладення Протоколу про заборону застосування у війні задушливих, отруйних або інших подібних газів і бактеріологічних засобів. Женевський протокол

підписано 17 червня 1925 р., вступив у силу 8 лютого 1928 р.. Даний документ лише в загальних рисах окреслив готовність учасників відмовитись від застосування бактеріологічних засобів ведення війни, не встановлюючи ефективних механізмів контролю за обігом такої зброї. Заповнення лакун міжнародного права у цій сфері було здійснено уже в процесі діяльності ООН.

30 березня 1971 р. делегаціями дев'яти країн (включно із представниками УРСР, СРСР та БРСР) до Комітету з роззброєння ООН внесено проект Конвенції про заборону розробки, виробництва і нагромадження запасів бактеріологічної (біологічної) зброї і токсинів та про їх знищення. Документ мав на меті припинення розробки та виробництва будь-якого біологічного озброєння, знищення усього існуючого озброєння такого роду, припинення міжнародної співпраці та міжнародного обігу бактеріологічної зброї, поживлення міжнародного співробітництва, спрямованого на ліквідацію бактеріологічної зброї [186, с. 104–109].

Окрім подання пропозицій щодо тексту Конвенції, українська делегація взяла активну участь і в процедурних аспектах прийняття цього документа. Так, УРСР стала одним із спів-ініціаторів внесення у листопаді того ж року на розгляд XXVI сесії Генеральної Асамблеї переглянутого проекту резолюції щодо Конвенції, який із невеликими змінами й було схвалено Асамблеєю 29 листопада 1971 р. [187, с. 121–122]. Процедурний документ встановив порядок підписання Конвенції її учасниками. Втім сама Конвенція ще деякий час залишалась не ухваленою. 2 грудня 1971 р. УРСР разом із 25 країнами світу повторно звернулася до Генеральної Асамблеї із закликом пришвидшити схвалення одного із основоположних документів, направлених на зняття напруги та демілітаризацію міжнародних відносин [188, с. 125–126].

Саму Конвенцію схвалено Генеральною Асамблеєю 16 грудня 1971 р. та відкрито для підписання 10 квітня 1972 р. Міжнародний акт вступив у силу 26 березня 1975 р., ставши першим в історії людства документом, що призвів до заборони виробництва цілого класу озброєння.

Продовження зусиль української дипломатії щодо сприяння

міжнародному роззброєнню знайшло своє вираження у ініціативі делегації УРСР, спрямованій на досягнення ефективної заборони хімічної зброї. Відповідний проект резолюції «Хімічна і бактеріологічна (біологічна) зброя» внесено на розгляд XXVII сесії 15 листопада 1971 р. і затверджено Генеральною Асамблеєю 29 листопада 1972 р. [189]

Паралельно, 28 березня 1972 р. делегацією Української РСР було внесено на розгляд Комітету з роззброєння проект Конвенції про заборону хімічної зброї. У промові, виголошеній з цього приводу, представник УРСР вказав, що республіка, виступаючи за всебічне втілення в життя принципів Декларації про зміцнення міжнародної безпеки, буде послідовно та наполегливо боротися за мир, свободу і безпеку народів, а також за вирішення проблем, що стоять перед міжнародним співтовариством, та за підвищення ефективності діяльності Організації Об'єднаних Націй [190, арк. 88].

Повторно питання заборони хімічної зброї було піднято делегацією Української РСР спільно із представниками Польщі вже за два роки. Одноименна Резолюція, схвалена Генеральною Асамблеєю 9 грудня 1974 р. закликала усі держави докладати зусиль щодо полегшення досягнення угоди про ефективну заборону розробки, виробництва і нагромадження запасів усіх видів хімічної зброї та про її знищення.

Того ж 9 грудня 1974 р. Генеральною Асамблеєю схвалено ще одну резолюцію, спрямовану на забезпечення мирного розвитку людства. Йдеться про Резолюцію про заборону впливу на природне середовище і клімат у воєнних і інших цілях, несумісних із інтересами забезпечення міжнародної безпеки, добробуту і здоров'я людей, проект якої було внесено делегацією УРСР спільно із іншими 23 країнами 21 листопада 1974 р. Резолюція встановлювала необхідність прийняття окремої міжнародної конвенції з цих питань, та зверталась до Комітету з роззброєння ООН з вимогою якнайскорішого узгодження тексту цієї конвенції [191, с. 325].

На жаль, діяльність дипломатів не могла обмежуватись уже існуючими видами зброї, оскільки науковий прогрес в умовах гонки озброєнь призводив до

появи усе нових засобів ведення війни. Враховуючи таке становище, міжнародна спільнота була зацікавлена у створенні принципово нового інституту міжнародного права, який би зміг ефективно гарантувати стримування появи та розвитку нових засобів масового знищення.

Саме у відповідь на такий запит 1 грудня 1975 р. УРСР спільно із БРСР, СРСР та 15 іншими країнами висунула на розгляд XXX сесії Генеральної Асамблеї переглянутий проект резолюції щодо заборони розробки і виробництва нових видів зброї масового знищення та нових систем такої зброї. Згідно із схваленим в якості Резолюції 11 грудня 1975 р. проектом, Генеральна Асамблея визнала бажаним створення відповідного міжнародного договору або угоди, спрямованого на ужиття необхідних заходів щодо заборони розробки і виробництва нової зброї масового знищення. Генеральна Асамблея звернулась до Комітету з роззброєння з проською якнайскоріше приступити із залученням кваліфікованих експертів до погодження тексту такої угоди. Звіт за результатами цієї роботи передбачалося заслухати на XXXI сесії Генеральної Асамблеї [192, с. 418].

Вкажемо, що, попри активну миротворчу діяльність з трибуни найбільш представницького міжнародного форуму, яким у другій пол. XX ст. виступала ООН, Радянський Союз ніколи не припиняв роботи над розробкою нових видів зброї. Доказом цього можуть служити випадки застосування Радянською армією вакуумних боєприпасів для боротьби з афганськими повстанцями в ході надання т.зв. інтернаціональної допомоги прорадянському режиму Б. Кармаля у 1979 – 1988 рр. Тобто – слова і діла Москви (а разом з нею і Києва) суттєво розходилися, що, в свою чергу, знижувало ефективність радянської міжнародної політики та радянських «мирних ініціатив».

Робота над питаннями, пов'язаними із необхідністю роззброєння та запобігання збройним конфліктам, продовжилася у 80-тих рр. XX ст. Українська РСР як одна із держав-засновниць ООН послідовно відстоювала курс мирного співіснування. Робота ця ускладнювалася в силу багатьох об'єктивних факторів, як-от радянської агресії в Афганістані, бойкоту

Московської олімпіади 1980 р. західними демократіями, американськими планами створення нейтронної зброї та розміщення ракет середньої дальності в Європі, програмою «зоряних воєн», проголошеною президентом США Р. Рейганом, загостренням міжнародної напруги внаслідок збиття 1 вересня 1983 р. південнокорейського «Боїнга» радянськими силами ППО над Японським морем тощо.

Особливу небезпеку для економіки СРСР, підірваної падінням світових цін на енергоносії (зокрема нафту), становила американська програма «зоряних воєн». Президент США Р. Рейган не приховував, що його завдання «пустити СРСР по світу з голим задом», оскільки навіть «несиметрична» радянська відповідь на новий виток гонки озброєнь була не під силу СРСР, чиї політичні та економічні інституції на сер. 1980-х рр. перебували на етапі глибокої стагнації.

З тим більшим запалом радянська дипломатична машина розгорнула «боротьбу за мир». В загальних рисах це дещо нагадувало новочасні (2014 – 2015 рр.) намагання російської дипломатії «засудити» західні санкції проти Москви та західне нібито «втручання» у російські справи, а також сучасні російські спекулятивні апеляції до «міжнародного права» та «думки світового співтовариства».

У виступі на загальній дискусії другої спеціальної сесії Генеральної Асамблеї ООН по роззброєнню 23 червня 1982 р. голова делегації Української РСР, тогочасний Міністр закордонних справ республіки В. Н. Мартиненко підняв ряд питань, спрямованих на зняття міжнародної напруги. Зокрема, міністр звернув увагу присутніх на необхідність припинення подальшого нарощування ядерних потенціалів та замороження їх в існуючих об'ємах (зрозуміло, що йшлося передусім про недопущення РСМД в Західній Європі, а у перспективі – мілітаризацію космічного простору. – Ю.Б.). Це, на думку українського міністра, мало стати першим кроком на шляху до скорочення арсеналів ядерної зброї, який мав увінчатись їх повною ліквідацією.

Окрім того, у виступі українського урядовця йшлося про необхідність

переговорів про заборону виробництва та припинення розгортання нейтронної зброї; вказувалось на нагальність виключення застосування хімічної зброї шляхом заборони її виробництва і знищення нагромаджених запасів. Ще однією ваговою проблемою залишалось досі невирішене питання заборони розробки і виробництва нових видів і систем зброї масового знищення [193].

Тему роззброєння та «миру у всьому світі» В. Н. Мартиненко експлуатував і далі. Симптоматичною вважаємо озвучену під час виступу у першому комітеті ГА ООН 30 жовтня 1983 р. Міністром тезу про необхідність термінової розробки і укладення всесвітнього договору про незастосування сили у міжнародних відносинах [194]. На той час обмежений контингент радянських військ уже четвертий рік (з грудня 1979 р.) надавав братерську допомогу народів Афганістану. Очевидно, у цьому конкретному випадку жодна «сила» на підтримку режиму Б. Кармаля не застосовувалась – принаймні, за логікою Москви та Києва.

УРСР безумовно підтримала прийняту XXXIX сесією Генеральної Асамблеї ООН Декларацію про проголошення 80-х рр. другим Десятиріччям роззброєння. В ноті українського МЗС від 3 червня 1985 р., стверджувалося, що конфронтація між воєнно-політичними блоками веде до посилення міжнародної напруженості, підриває довіру між державами, ставить їх взаємне балансування на грань війни. Єдиний вихід із становища, що склалося, представники Української РСР вбачали в негайному припиненні гонки озброєнь та прийнятті конкретних заходів для усунення загрози ядерної війни, розширенні взаємовигідної співпраці між державами у відповідності із Статутом ООН [195, с. 78].

Кількома місяцями раніше до влади у Москві прийшло нове радянське керівництво на чолі з М.С. Горбачовим. У Кремлі активно заговорили про «новое политическое мышление», то ж виступ українського міністра 3 червня 1985 р. можна розцінювати як своєрідну пробну кулю у пошуках діалогу із Заходом.

Однозначною була позиція Української РСР щодо «зняття міжнародного

напруження». Озвучена постійним представником УРСР при ООН В. А. Кравцем, у виступі на XXXV сесії Генеральної Асамблеї, вона констатувала, що «... єдиним і реальним шляхом пошуків згоди в питаннях зміцнення миру є шлях перемовин, заснованих на суворому дотриманні принципів рівності та однакової безпеки» [196, с. 49]. Українська РСР закликала членів міжнародного товариства відновити усі, раніше припинені або відкладені із будь-яких причин, переговори щодо роззброєння, стримування і скорочення ядерних та термоядерних арсеналів, а також із тих проблемних тем, що сприяли б міжнародній розрядці.

До антивоєнних демаршів УРСР в залах засідань ООН активно залучалося населення республіки. Маємо свідчення про тисячі мітингів, маніфестацій, зустрічей з молоддю, походів, інших антивоєнних заходів, що відбувались в рамках Тижнів дій за роззброєння в УРСР у 1980-х роках. Так, наприклад, за підрахунками республіканських журналістів, у жовтні 1983 р. до участі в заходах долучилось близько 9 мільйонів чоловік [197], а в 1986 р. кількість учасників перевищила 11 мільйонів [198].

Ми далекі від того, щоб іронізувати з приводу народної ініціативи простих робітників, трактористів і доярок у боротьбі за мир у всьому світі. Не підлягає сумніву, що простим людям усіх часів і народів війна (а тим більше – війна ядерна) глибоко ворожа й анітрохи не потрібна. Але сьогодні, коли стаємо свідками усіляких «антимайданів» у Москві та загального антиукраїнського психозу у РФ, розуміємо, що здійснювані владою «народні маніфестації» повинні обов'язково оцінюватися з врахуванням реальної міжнародної політики цієї самої влади.

Активне долучення української дипломатії до міжнародних мирних ініціатив виявилось в тому, що уже на 1959 р., за підрахунками радянських науковців, УРСР виступила ініціатором або приєдналась до підписання 65 міжнародних договорів, угод та конвенцій, спрямованих на розвиток дружніх відносин між народами і збереження миру [179, с. 159]. Всього ж за період міжнародної діяльності Радянської України (до 1991 р.) нею було підписано

близько трьохсот міжнародних актів, тією чи іншою мірою покликаних забезпечити мирне співіснування суб'єктів міжнародного права.

3.2 Роль політико-правових суб'єктів Української РСР у становленні сучасної системи міжнародного гуманітарного права, боротьби з расовою дискримінацією та закріплення права самовизначення народів

Людство, на жаль, має сумний досвід масового нехтування принципами гуманізму усіма сторонами військового конфлікту в роки Другої світової війни. У цьому, на жаль, відмітилися й «сили добра». Коли на Нюрнберзькому процесі представники Великобританії та СРСР спробували висунути нацистському керівництву звинувачення в протиправному бомбардуванні цивільного населення та цивільних об'єктів, зокрема житлових кварталів міст (англійський Ковентрі, радянський Ленінград), адвокати захисту негайно нагадали про американське бомбардування Дрездена на заключному етапі війни в Європі. То ж це конкретне звинувачення з нацистської верхівки, внаслідок кулуарної домовленості сторін обвинувачення між собою, було знято.

Після завершення Другої світової війни проблема міжнародно-правового забезпечення прав та основних свобод людини не тільки не зникла, але й загострилася. З одного боку, розвинуті західні демократії приймають т.зв. конституції другого покоління, які гарантують не тільки основоположні права людини (на життя, на рівність перед законом тощо), а й принципово нову групу таких прав (на освіту, на житло, на працю і т.д.). З іншого боку, в країнах т. зв. третього світу розгортаються різного роду військові конфлікти, які ставлять під реальну загрозу навіть дотримання такого фундаментального права людини, як право на життя.

На вирішення проблеми утвердження та ефективного міжнародно-правового захисту прав людини були направлені значні зусилля міжнародної спільноти в рамках ООН та її підрозділів. Відтак, із детальним проробленням окремих питань міжнародного закріплення гуманістичних цінностей, у другій

половині ХХ ст. закладено фундамент нової галузі міжнародного права – захисту прав людини й основних свобод [99, с. 23].

У другий половині ХХ ст. гуманітарний напрямок діяльності на міжнародній арені стає одним із пріоритетних для країн соціалістичного табору. Всебічна активність держав радянського блоку навколо проблематики прав людини була спрямована на доведення ідеологічного постулату про людино-орієнтованість соціалізму. Іншим ефектом, на настання якого спрямовувалися зусилля делегацій соціалістичних країн, стала дискредитація капіталістичного блоку, звинуваченого у «імперіалізмі» та «неоколоніалізмі», а, відтак, нехтуванні правами людини в «експлуатованих» країнах третього світу. Таким чином, в умовах Холодної війни, блокове протистояння стало рушійною силою розвитку системи міжнародного гуманітарного права.

Відразу по завершенню Другої світової війни основні зусилля в області кодифікації міжнародного гуманітарного права були спрямовані на усунення триваючих та запобігання потенційним порушенням прав людини в умовах воєнного конфлікту. Примітно, що в перші повоєнні роки УРСР була перманентним учасником таких дипломатичних ініціатив.

Втім, абстрактна боротьба за права людини не «заважала» дипломатам Радянської Республіки відстоювати власні інтереси. Прикладом може служити проблема залучення робочої сили до відновлення зруйнованої інфраструктури держав, які стали полем військових дій. Вона, в свою чергу, поєднувалась із питанням репатріації біженців та переміщених осіб. Це питання було надзвичайно актуальним для спустошеної війною УРСР, саме тому Республіка була зацікавлена у його розв'язанні та виявляла особливий інтерес до міжнародних зусиль у цьому напрямку. Уже на Першій сесії Генеральної Асамблеї ООН 12 лютого 1946 р. Українська РСР внесла поправку до пункту «д» проекту резолюції про біженців і переміщених осіб. Згідно із запропонованою редакцією, обумовлювалось, що статус біженця та поєднаний із ним режим заступництва ООН не поширюватимуть на осіб, щодо яких встановлено їх вину у воєнних злочинах та зраді батьківщини [177, с. 14]. Саме

у цьому дискурсі українська радянська дипломатія намагалася «витребувати» у західних союзників репатріації (читай – поміщення у радянські табори) сотень тисяч громадян України, особливо її західних областей, приєднаних у 1939 – 1940-х рр., які, побоюючись радянських репресій, відступили на Захід з німецькими військами.

Відтак, міжнародна легалізація інтересів біженців та переміщених осіб досить швидко стала об'єктом політичного зіткнення в умовах біполярного світу, що зароджувався.

Західні Союзники прогнозовано відмовилися визнавати колишніх громадян Другої Речі Посполитої, міжвоєнних Румунії, Чехословаччини та Угорщини радянськими громадянами. У відповідь на II сесії Генеральної Асамблеї делегації УРСР, БРСР та СРСР виступили проти створення Управління Верховного комісара ООН у справах біженців, а також висловилися за подальший бойкот його роботи. Згодом УРСР, як й інші радянські делегації, відмовилась підписувати затверджену 28 липня 1951 р. Спеціальною конференцією Конвенцію про статус біженців. На пояснення вказувалось, що документ обмежується захистом біженців із центральноєвропейських країн, не враховуючи інтереси радянських республік [40**Ошибка! Закладка не определена.**, с. 66]. Вимогою Української РСР стало дотримання принципу добровільності повернення біженців, а також сприяння інформуванню біженців про законодавство окремих держав [199, с. 19]. Тут розрахунок був побудований на ностальгії частини біженців за батьківщиною, а також їх довірі до демонстративних «амністій», що їх Радянська влада пропонувала учасникам збройного підпілля, починаючи з 1944 р.

Окрім власне біженців, в силу тих чи інших причин на території зарубіжних держав в умовах Другої світової війни опинилися й деякі інші категорії громадян.

В дослідженні О. С. Кучика згадується про пропозицію, внесenu делегацією УРСР під час дипломатичної конференції в Женеві (21 квітня – 12 серпня 1949 р.), що стосувалась визначення правового статусу медичного

персоналу, затриманого однією із воюючих сторін. Так, пропонувалось не вважати військовополоненими представників медико-санітарної служби. Натомість, згідно з українською пропозицією, передбачалось, щоб лікарі, санітари, медсестри та інші медичні працівники, які, хоч і не служили в медичних частинах своїх збройних сил, потрапивши до рук ворога, мали змогу надавати медичну допомогу військовополоненим і користуватися тими самими пільгами, що й військовий медичний персонал [167, с. 420].

12 серпня 1949 р. делегати УРСР підписали Женевські конвенції про захист жертв війни, що включали Конвенцію про поліпшення долі поранених і хворих в діючих арміях, Конвенцію про поліпшення долі поранених, хворих і осіб, що потерпіли в корабельних аваріях, зі складу збройних сил на морі, Конвенцію про поводження з військовополоненими, а також Конвенцію про захист цивільного населення під час війни. До честі дипломатії Української РСР вкажемо, що делегати Республіки, спільно із представниками інших країн радянського блоку внесли ряд принципових поправок, зокрема щодо поширення принципів Конвенцій на колоніальні та громадянські війни, заборони застосування тортур, а також вбивств цивільного населення на окупованих територіях. Ці міжнародні документи були ратифіковані одночасно БРСР та УРСР 3 серпня 1954 р. (СРСР в цілому ратифікував Конвенції дещо раніше, 10 травня 1954 р.) [200].

У 1977 р. Женевські конвенції отримали уточнення, викликані вимогами часу. З цією метою було проведено Дипломатичну конференцію з питань підтвердження і розвитку міжнародного гуманітарного права, що застосовується в період збройних конфліктів, на якій було схвалено додатковий Протокол до конвенцій, прийнятих в 1949 р. у Женеві. Українські дипломати подавали численні пропозиції, зокрема щодо режиму організації цивільної оборони на окупованих територіях, процесуальних особливостях переслідування осіб, обвинувачених у вчиненні воєнних злочинів і злочинів проти людства, визнанні порушень положень Протоколу та Конвенцій в якості воєнних злочинів, видачі обвинувачуваних у порушенні положень Протоколу

та Конвенцій на вимогу їх учасників і т.д. Делегація УРСР у співавторстві із представниками 11 країн винесла на затвердження конференції преамбулу документу, текстом якої стверджувалось ефективне, універсальне та повне застосування всіх гуманістичних положень документу до жертв збройних конфліктів, незалежно від характеру, сторін та причин конфлікту [201, с. 209–210].

В 1946 р. при Економічній та Соціальній Раді ООН розпочала свою діяльність Комісія з прав людини. Цей орган став однією із перших (поряд із Комісією по становищу жінок) функціональних комісій, заснованих в структурі ООН. Основними завданнями, що покладалися на Комісію, стали розробка пропозицій та рекомендацій, представлення на розгляд Економічної та Соціальної Ради доповідей з питань цивільних та політичних прав людини, прав жінок та дітей, захисту меншостей, запобігання дискримінації за ознаками статі, раси, мови та релігії, та суміжних питань з прав людини.

В рамках роботи Комісії, міжнародні дипломати підготували та передали на затвердження Генеральної Асамблеї ООН проекти документів, що склали основу системи міжнародного гуманітарного права: Загальну декларацію прав людини, Міжнародні пакти про права людини, Декларацію прав дитини, Декларацію ООН про ліквідацію всіх форм расової дискримінації, Конвенцію про не застосування терміну давності до воєнних злочинців і злочинів проти людства тощо. Вагома роль у прийнятті Комісією численних пропозицій, спрямованих проти колоніалізму, расизму та інших форм масових та грубих порушень прав людини належала радянським делегатам – представникам СРСР, УРСР та БРСР. Так за підрахунками вчених, лише протягом 1950-х років дипломатами Української РСР було внесено 22 поправки та пропозиції, більшість з яких стосувались захисту прав людини, а також проблем слаборозвинутих країн та проблем війни і миру [177, с. 40].

Вагомий вклад у розвиток міжнародного гуманітарного права в питаннях розвитку культурного освітнього та наукового ресурсу держав-учасників міжнародного спілкування був здійснений українською дипломатією із

приєднанням її у 1954 р. до Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО).

Зупинимося на історії вступу Республіки до цієї міжнародної організації. Відомо, що ні СРСР, ні окремі радянські республіки не були представлені у цій організації аж до 1954 р., що, погоджуємось із рядом вітчизняних дослідників, вважається одним із обмежень сталінської зовнішньої політики. Холодна війна, започаткована Фултонською промовою У. Черчилля 1946 р., жодним чином не сприяла культурним контактам СРСР з оточуючим світом, і лише зміна керівництва в Кремлі призвела до пом'якшення колишньої заперечної позиції.

Хоча сама Організація була створена у 1946 р., рішення про приєднання до ЮНЕСКО (здійснюване шляхом ратифікації статуту організації) було прийнято лише на початку 1954 р.

2 квітня 1954 р. Міністр закордонних справ УРСР А. М. Барановський повідомив Генерального директора ЮНЕСКО Л. Еванса «про прийняття Українською Радянською Соціалістичною Республікою Статуту ЮНЕСКО» (йшлося про його ратифікацію ВР УРСР). З огляду на це, ряд дослідників вважає саме 2 квітня датою приєднання УРСР до цієї організації. Ми ж вважаємо таку оцінку дещо невиправданою. Згідно із статутом ЮНЕСКО, датою вступу вважається дата передачі до депозитарію організації, що знаходиться у Лондоні, ратифікаційної грамоти відповідної держави. Так грамота самого Союзу РСР була передана до депозитарію уже 21 квітня 1954 р.

Примітною у цьому контексті є нота посольства Франції у Москві, зареєстрована МЗС УРСР майже за тиждень після цієї події, 27 квітня. Дозволимо собі процитувати витяг із тексту цього документу: «Посольство Франції засвідчує свою повагу Міністерству Закордонних Справ Союзу Радянських Соціалістичних Республік і має честь повідомити йому, що воно поінформоване про передачу Послом СРСР у Лондоні грамот про приєднання СРСР до ЮНЕСКО. Посольство Франції було б вдячне Міністерству Закордонних Справ Союзу Радянських Соціалістичних Республік, якби воно мало ласку повідомити, чи мають намір Україна й Білорусія вчинити так само.

Посольство користується нагодою, щоб ще раз передати Міністерству Закордонних Справ запевнення у своїй високій повазі» [202, с. 164–165].

Впливи старшого брата на дії зовнішньополітичних відомств УРСР та БРСР були настільки очевидним для закордонних партнерів фактом, що вони дозволяли собі іронізувати з цього приводу в офіційних міжнародних документах. Маємо підстави стверджувати, що західні дипломати уже були поінформовані про звернення А. М. Барановського від 2 квітня 1954 р., що надає ситуації ще більшого комізму.

Самі ж ратифікаційні грамоти радянських республік, УРСР та БРСР, були передані на зберігання депозитарію 12 травня 1954 р. Цю дату й слід вважати днем вступу радянських республік до ЮНЕСКО. На доповнення вкажемо, що радянські республіки не мали встановлених двосторонніх зносин із іншими державами, тому офіційні документи від імені урядів УРСР та БРСР були передані через посла СРСР у Лондоні Я. О. Малика.

Одразу ж після вступу до ЮНЕСКО, УРСР активно включилась у діяльність цієї організації. За наполяганням українських дипломатів питанням номер один порядку денного організації стала проблема допомоги слаборозвиненим країнам у справі ліквідації неписьменності та надання безкоштовної освіти для дітей, незалежно від статі, раси, мови і соціального стану батьків. Позиція радянських делегацій носила визначальний характер у питанні прийняття ЮНЕСКО відповідної резолюції (до якої, щоправда, не було включено пропоновану ними статтю про безкоштовну освіту).

Уже в 1956 р. на IX сесії Генеральної конференції ЮНЕСКО Українська РСР активно підтримала проекти трьох основних документів: Про взаємне визнання культурних цінностей Сходу й Заходу, Про поширення початкової освіти в Латинській Америці та Про вивчення посушливих районів світу [179]. За даними О. В. Кульчицької, на цій же конференції делегація УРСР отримала численні запити представників країн Азії та Африки щодо можливого перейняття досвіду радянської республіки для потреб організації освіти у цих країнах [48, с. 93].

На виконання завдання з викоренення неписьменності у грудні 1961 р. XVI сесія Генеральної Асамблеї ООН прийняла резолюцію «Про заходи сприяння ліквідації неписьменності у світі», внесена з ініціативи делегації УРСР. У Резолюції передбачався, зокрема, обов'язок ЮНЕСКО надавати ООН інформацію про стан освіти у світі, а також регулярно вносити пропозиції щодо заходів з ліквідації неписьменності [203].

Ще за рік, 25 листопада 1962 р., у виступі на XII сесії Генеральної конференції ЮНЕСКО Міністр освіти УРСР А. Г. Бондар вказала на актуальність питання ліквідації неписьменності. Урядовець, що очолювала делегацію Радянської України на цій сесії, ознайомила присутніх із союзним та власне українським досвідом лікнепу (ліквідації неписьменності. – Ю.Б.), запропонувавши допомогу щодо його передачі усім зацікавленим державам [204].

УРСР використовувала ЮНЕСКО для розвитку міжнародного іміджу республіки та поширення досягнень української культури. Так, 25 листопада 1962 р. у Парижі українська делегація, спільно із секретаріатом ЮНЕСКО провела вечір Т. Г. Шевченка, приурочений до майбутнього 150-річчя з дня народження українського митця. Міністр освіти А. Г. Бондар також взяла участь у заході з виступом-розповіддю про життєвий та творчий шлях українського поета [206]. За ініціативи українських делегатів, святкування у 1964 р. 150-річчя з дня народження Т. Г. Шевченка, за рішенням XII сесії Генеральної конференції ЮНЕСКО, було вирішено відзначати у всесвітньому масштабі.

Діяльність представництва УРСР в ЮНЕСКО сприяла інтеграції Республіки у міжнародне спілкування з метою обміну науковими досягненнями. Дипломати та науковці відіграли помітну роль в проведенні у канадському Монреалі Дні Української РСР в рамках Міжнародної виставки 1967 р. За підсумками цього заходу постійний представник УРСР при ЮНЕСКО М. Т. Решетняк мав зустрічі із завідувачем відділу наукової політики ЮНЕСКО п. Гемтином (28 червня 1967 р.) та генеральним секретарем

Міжнародної ради соціальних наук п. Геллеро (7 липня 1967 р.), на яких обговорювались можливості залучення наукового потенціалу УРСР до діяльності Організації. Обидва посадовці висловили високий інтерес до участі українських вчених у наукових програмах ЮНЕСКО [41, с. 569].

У вересні 1962 р. УРСР приєдналась шляхом ратифікації до Конвенції про обмін офіційними виданнями та урядовими документами між державами та Конвенції про міжнародний обмін виданнями з питань освіти, науки і культури (обидві Конвенції прийняті Генеральною Асамблеєю ООН ще 3 грудня 1958 р.) За положеннями Конвенцій, держави-учасники, зобов'язувалися заохочувати і полегшувати обмін офіційними виданнями і документами між урядами, неурядовими освітніми, науково-технічними і культурними установами [205, с. 432].

16 листопада 1972 р. Генеральна конференція ЮНЕСКО ухвалила поданий УРСР, БРСР та СРСР проект резолюції зі збереження, охорони та розвитку національних культур як реальної основи культурного прогресу людства та зміцнення міжнародних культурних зв'язків [206]. На тій же сесії УРСР виступила однією із 19 спів-ініціаторів прийняття резолюції № 10 «Внесок ЮНЕСКО в справу миру і її завдання в справі ліквідації колоніалізму і расизму», схваленої Генеральною конференцією 18 листопада 1972 р. [207]

Окрім того, Українська РСР сприяла посиленню ролі ЮНЕСКО у справі розрядки геополітичної обстановки. З подання УРСР 5 жовтня 1976 р. Генеральна Асамблея прийняла резолюцію «Роль ЮНЕСКО у створенні сприятливої громадської думки для припинення гонки озброєнь, скорочення нагромаджених запасів зброї, систематичного зниження воєнних витрат, для переходу до роззброєння», що була спрямована на зниження міжнародної напруги [208].

Відзначимо, що надалі ЮНЕСКО неодноразово поверталася до цього питання. Зокрема 24 жовтня 1980 р. Генеральною конференцією організації була прийнята резолюція, проект якої внесено УРСР та ще 5 країнами, що комплексно окреслила роль ЮНЕСКО у справі створення громадської думки на

користь припинення гонки озброєнь та переходу до загального роззброєння [209, с. 418 – 420].

Співпраця Української РСР із ЮНЕСКО не була односторонньою. Спостерігаємо тісну інтеграцію програм Організації із науковими, освітніми та культурними програмами всередині самої Республіки. Для ефективнішої координації діяльності у 1956 р. Києвом створено Міжвідомчу комісію у справах ЮНЕСКО, а з грудня 1962 р. в Парижі розпочало роботу Постійне представництво УРСР при ЮНЕСКО [210, с. 131]. Продовжуючи співпрацю із Організацією в справі всебічного розвитку освіти, в 1967 р. УРСР приєдналась до проекту асоційованих шкіл ЮНЕСКО.

Радянські делегації долучились й до корегування організаційних засад діяльності ЮНЕСКО. Так у 1972 р. дипломатами УРСР і БРСР спільно із СРСР внесено на розгляд XVII сесії Генеральної конференції ЮНЕСКО проект резолюції про рівноправний «географічний» розподіл посад у секретаріаті, який із незначними правками було схвалено резолюцією Генеральної конференції від 20 листопада 1972 р. [211, с. 169]

За два роки питання дістало продовження – радянські делегації були вимушені вимагати від Генеральної конференції сприяння у виконанні секретаріатом Резолюції з питання географічного розподілу посад. 22 жовтня 1974 р. XVIII сесія Генеральної конференції підтримала вимоги УРСР, БРСР, СРСР та Чехословаччини, прийнявши резолюцію, що зобов'язувала секретаріат більшою мірою враховувати географічне представництво співробітників, не допускаючи переваг певних держав у кадровому питанні [212, с. 305]. Таким чином принцип рівного географічного представництва став невід'ємним у питанні організації виконавчої функції ЮНЕСКО.

Згадаємо також українську позицію в питанні про пріоритети ЮНЕСКО в сфері охорони здоров'я, зокрема у справі боротьби із раковими захворюваннями. Згідно із озвученими українським представником В. П. Тульчинською міркуваннями, Організації належало відмовитись від зосередженості на фінансуванні програм встановлення причин ракових

захворювань, натомість вдатись до негайного впровадження вже одержаних результатів. Ця пропозиція була схвалена більшістю голосів [213, с. 5–7].

Поряд із працею в ЮНЕСКО, делегати УРСР продовжували активну роботу щодо розвитку інститутів гуманітарного права в системі органів ООН. Так, спільно із представниками Нової Зеландії та Ямайки, делегати УРСР 26 лютого 1973 р. внесли на розгляд XXIII сесії Комісії соціального розвитку ООН проект резолюції з питань соціального забезпечення. Цей документ містив рекомендації по здійсненню необхідних заходів щодо соціального забезпечення в рамках загального планування, отримання виплат, приділення належної уваги трудящим, які мають особливі потреби, зокрема жінкам, а також забезпечення фахової підготовки та працевлаштування [214, с. 217–218]. Менш ніж за рік, 14 грудня 1973 р., Генеральна Асамблея одностайно ухвалила Резолюцію про літніх та престарілих осіб, подану делегацією УРСР спільно з представниками Бурунді. Як і в лютневій ініціативі, прийнята Генеральною Асамблеєю Резолюція рекомендувала усім урядам здійснювати, наскільки це можливо в національних умовах, необхідні заходи щодо соціального забезпечення цих груп населення в рамках загального планування [215, с. 238, 489].

Ще одним напрямком діяльності УРСР на міжнародній арені стало закріплення принципу гендерної рівності. 15 грудня 1975 р. Генеральна Асамблея схвалила Резолюцію про рівність між чоловіками і жінками та ліквідацію дискримінації щодо жінок, якою всі держави, які не зробили цього раніше, призивалися ратифікувати усі міжнародні конвенції та інші документи, спрямовані на захист прав жіночого населення та ліквідацію дискримінації за статевою ознакою. Крім того Резолюція наголошувала на необхідності неухильного та ефективного виконання положень таких міжнародних договорів, а також усякого сприяння більш широкому залученню жінок до справи зміцнення міжнародного миру та ослаблення міжнародної напруженості. УРСР була однією із 9 країн, що стояли біля витоків цього рішення ООН [216, с. 423, 498].

В 1976 р. з ініціативи ООН оголошено Десятиріччя жінки, в рамках якого

міжнародною спільнотою проводились заходи щодо покращення становища жінок, гарантування зрівняння прав жінок та чоловіків у всіх сферах суспільного життя.

Протягом Десятиріччя жінки міжнародне співтовариство здійснило ряд рішучих заходів, завдяки яким у сучасному світі практично стерлася грань між суспільним становищем чоловіків та жінок. Одним із суттєвих кроків у цьому керунку стала прийнята 18 грудня 1979 р. Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації по відношенню до жінок, що була введена в дію, відповідно до визначеної процедури, 3 вересня 1981 р. УРСР, поряд із іншими країнами соціалістичного табору, входила до початкового переліку держав, які ратифікували Конвенцію до дня набуття нею чинності [217, с. 461].

Напрямом міжнародно-правової активності УРСР стали й зусилля дипломатів Республіки, спрямовані на боротьбу із переслідуваннями за релігійною ознакою. Представники України були незмінними спів-ініціаторами заходів щодо припинення релігійного утиску у будь-якій формі. 1 листопада 1973 р. при розгляді проекту Декларації про ліквідацію всіх форм релігійної нетерпимості на XVIII сесії Генеральної Асамблеї ООН делегація УРСР запропонувала відокремити церкву від держави та школу від церкви. Також, згідно сформульованій українськими делегатами редакції, містилося твердження про рівність усіх церков, релігійних течій та вірувань перед законом, а отже відсутність у будь-якої церкви чи вірування яких би то не було привілеїв або обмежень у діяльності. Окрім того, пропонувалось гарантувати загальну рівноправність громадян в усіх галузях державного, суспільно-політичного, господарського й культурного життя, незалежно від релігії та інших переконань, декларувалась необхідність докладання якнайширших зусиль з метою боротьби з будь-якою дискримінацією за релігійною ознакою [218, с. 232]. Вкажемо, що цим, в цілому позитивним, ініціативам УРСР не довелось втілитись в життя, через припинення Генеральною Асамблеєю роботи над даною декларацією.

Чи не найскладнішим вектором розвитку нового міжнародного

гуманітарного права стала боротьба із расовою дискримінацією. Цікавим цей аспект діяльності міжнародної спільноти видається тому, що на відміну від інших сфер застосування гуманітарного права, він мав дуже чіткий політичний підтекст в умовах міжблокового протистояння. В силу історичних передумов, держави західного табору пройшли етап розвитку, пов'язаний із колонізацією територій, густонаселених представниками інших рас. Задля забезпечення адміністративного контролю поширеною була практика створення колоніального законодавства, яке забезпечувало привілеї європейського населення, та, навпаки, обмежувало в правах аборигенів.

В той же час, держави соціалістичного блоку не мали такої історичної практики. Населення територій, що були приєднані до Московського царства внаслідок східної експансії, або було асимільоване, або ж становило малочислені закриті соціальні групи, що в умовах автономного проживання та обмеження контактів із зовнішнім світом не мали відкритих осередків расового протистояння.

Поряд із цим, після Другої світової війни посилювались націоналістичні рухи на територіях, населення яких раніше перебувало під колоніальним тиском. Такі тенденції охопили цілі регіони у Південно-Східній Азії та на Африканському континенті. Прогнозовано, національно-визвольні рухи, шукаючи підтримки на міжнародній арені, не мали змоги звертатись до союзників колоніальних режимів, з якими вони боролись.

Ці обставини перетворили питання боротьби із расовою та національною дискримінацією з теми спекуляцій на потужний важіль міжнародних відносин, який держави соціалістичного табору намагались активно використовувати для тиску на капіталістичні країни.

У вересні 1960 р. на XV сесії ГА ООН делегація СРСР, очолювана М. С. Хрущовим, внесла пропозицію прийняти декларацію про надання незалежності колоніальним країнам і народам. У радянському проекті наводились такі вимоги:

1. Негайно надати всім колоніальним країнам, підопічним територіям

повну незалежність і свободу в будівництві власних національних держав. Колоніальний режим, колоніальна адміністрація у всіх її видах повинні бути скасовані повністю з тим, щоб надати можливість народам, які проживають на цих територіях, самим вирішувати свою долю і форми державного управління.

2. Ліквідувати всі опорні пункти колоніалізму у вигляді володінь і орендованих районів на чужих територіях.

3. Закликати уряди всіх країн суворо дотримуватись у відносинах між державами положення Статуту ООН і Декларації про рівність та повагу суверенних прав і територіальної цілісності всіх без винятку держав, не допускаючи жодних виявів колоніалізму, виняткових прав або переваг для одних держав на шкоду іншим [219].

Цілком зрозуміло, що радянська декларація викликала гостру політичну дискусію. Делегація Української РСР підтримала пропозицію СРСР та закликала до якнайповнішого прийняття необхідних заходів з метою прискорення деколонізації. Обговорення знайшло вираження у «Декларації про надання незалежності колоніальним країнам і народам», прийнятій більшістю голосів Генеральною Асамблеєю. До запропонованого СРСР проекту, втім, була внесена поправка щодо допустимості утримувати на території країн Азії і Африки (за згодою відповідної країн) військові бази іноземних держав. Втім, це уточнення було вигідним і самому СРСР. У різні роки ВМФ СРСР мав військово-морські бази на Кубі (Сьєнфугос), у Польщі (Свіноуйсьце), Німеччині (Росток), Фінляндії (Порккала-Удд), Сомалі (Бербера), В'єтнамі (Камрань), Сирії (Тартус), Ємені (Ходейда), Ефіопії (Нокра), Єгипті та Лівії.

Рік 1960 увійшов в історію як Рік Африки. Незалежність отримали 17 держав цього континенту. Як зазначалося на ювілейній конференції ООН 1982 р., прийняття лише одного ООН-івського рішення про ліквідацію колоніалізму вже виправдовує створення Організації Об'єднаних Націй.

Разом з тим, на початку 1960-х рр. питання було вирішене лише частково, на Африканському континенті залишався ряд країн, що перебували в колоніальній залежності від держав західного табору. В векторі політики

соціалістичного блоку МЗС УРСР звернулось 23 травня 1970 р. до Ради Безпеки ООН із нотою з вимогою «рішень антиколоніального характеру». Цей демарш українських делегатів був відверто спрямований проти інтересів західних держав [220, с. 160].

6 листопада 1974 р. XXIX сесія Генеральної Асамблеї ООН схвалила Резолюцію про стан виконання Міжнародної конвенції щодо ліквідації всіх форм расової дискримінації, до авторства якої долучилась українська дипломатія. Цим документом ГА висловлювала задоволення з приводу збільшення кількості країн, що приєднались до Конвенції та ратифікували її. Разом з тим Генеральна Асамблея висловлювала тверде переконання в тому, що всезагальна участь у Конвенції та виконання її положень є необхідними для здійснення цілей десятиріччя дій з боротьби проти расизму і расової дискримінації. [221, с. 302–303].

Симптоматично, що УРСР уже за рік повернулась до цієї проблеми, внівши, разом із групою делегації країн, що розвивались, до уваги XXX сесії Генеральної Асамблеї черговий проект Резолюції про ліквідацію усіх форм расової дискримінації. Цікавим, з-поміж численних проектів резолюцій щодо цієї ж проблеми, він видається тому, що згідно з положеннями документа, пропонувалось до форм расової дискримінації зарахувати сіонізм. Під тиском СРСР після тривалого обговорення проект було схвалено Генеральною Асамблеєю 10 листопада 1975 р. [222, с. 379] Резолюція 3379 стала джерелом постійного напруження у міжнародних відносинах, оскільки ставила Ізраїль, що мав сильне міжнародне лобі, в один ряд із державами-вигнанцями, які практикували політику апартеїду. Це рішення ООН дістало вкрай негативну оцінку західних держав, та призвело до бойкоту ними ряду міжнародних форумів. Тим часом країни соціалістичного блоку, без підтримки яких прийняття цієї резолюції було б неможливим, значно зблизили свої відносини із арабськими державами.

Цей один із найбільш контраверсійних актів, прийнятих Генеральною Асамблеєю ООН за усю її історію, було скасовано 16 грудня 1991 р.

Резолюцією 46/86. Пізніше, відгукуючись про цей документ, Генеральний секретар ООН Кофі Аннан назва його «найнижчою точкою у відносинах Ізраїлю та Об'єднаних Націй», «негативний вплив якої важко переоцінити» [223].

Характерним для міжнародної політики періоду блокового протистояння є співставлення сіонізму із режимом апартеїду, пов'язаним із сегрегацією та систематичним порушенням прав корінного населення британського домініону Південної Африки. Ця політика «виправдовувалась» білою (європейською) меншістю Південної Африки намаганнями запобігти поширенню у регіоні революційних рухів, що активізувались на континенті через зайнятість метрополій у Другій світовій війні. Саме на придушення політичної активності корінного чорношкірого населення була спрямована політика Преторії.

Особливо гостро в середині 1940-х рр. постала питання поширення політики апартеїду та расової дискримінації Південно-Африканським Союзом на підмандатну територію Південно-Західної Африки (сучасної Намібії), що була передана до відповідальності ПАС за Версальським договором. Виступаючи 13 листопада 1946 р. на засіданні Четвертого комітету (з питань опіки) Генеральної Асамблеї український делегат О. Д. Война наголосив на «неправомірності політики держав, які володіли мандатами Ліги Націй на управління певними територіями і, грабуючи їхні природні багатства, нічого не зробили для економічного і культурного розвитку народів цих територій» [224, с. 23]. Виступаючий конкретно вказав на приклад Південно-Західної Африки. Як результат, пропозиції делегації УРСР були враховані в прийнятій ГА ООН 8 грудня 1946 р. Резолюції про Південно-Західну Африку.

Оскільки у перші два десятиріччя після завершення Другої світової війни «білий» уряд ПАС, керований політиками з Національної партії африканерів, впроваджував політику апартеїду поступово, західні демократії мали можливість спостерігати за проблемою крізь пальці. Лондон та Вашингтон, підтримуючи власну репутацію демократій, періодично виступали із помірною критикою режиму ПАС.

Відносини всередині країни загострилися на початку 1960-х рр. із черговим витком активізації національно-визвольних рухів на Чорному континенті. З метою провадження повністю суверенної політики правлячі кола Південно-Африканського Союзу у березні 1961 р. заявили про вихід держави із Британської співдружності (і перейменування держави у Південно-Африканську Республіку). Одночасно було розгорнуто широку боротьбу із опозиційними рухами, за деякий час було ізольовано (ув'язнено) лідерів чорної опозиції.

Саме на цей період припадає початок рішучої боротьби міжнародного співтовариства із національною політикою уряду ПАР. У 1962 р. при ООН утворено Комітет з питань політики апартеїду, у 1974 р. цей орган перейменовано в Спеціальний комітет проти апартеїду. За ініціативою комітету щорічно проводились слухання, міжнародні конференції та інші різноманітні заходи, метою яких стала мобілізація світової громадськості на боротьбу проти расистської політики Південно-Африканської республіки. Головою Спеціального комітету незмінно обирався представник Нігерії, заступником голови – представник Української РСР [22, с. 43].

Примітним в цьому контексті є те, що даний комітет – один із небагатьох, в яких не була представлена делегація Радянського Союзу. На представників УРСР покладалась відповідальна місія представництва інтересів соціалістичного блоку в цьому міжнародному органі [34, с. 90]. Про успіхи УРСР уже на перших етапах діяльності комітету переконуємося з наступного факту: у 1963 р. Міністерство закордонних справ Української РСР отримало лист Африканського національного конгресу Південної Африки, яким ця організація у особі заступника голови О. Р. Тамбо висловила подяку: «Урядові і народові (України. – Ю. Б.) за підтримку резолюції, яка закликає застосувати санкції щодо уряду Південно-Африканської Республіки, яка була схвалена Генеральною Асамблеєю ООН в листопаді 1962 р.» [225, с. 412].

З середини 1960-х рр. Південно-Африканська Республіка поступово перетворювалась на країну-вигнанця на міжнародній арені. Дипломатія Української РСР активно долучилась до проваджуваної міжнародним

співтовариством боротьби із ганебною політикою апартеїду.

21 жовтня 1971 р. представники УРСР, спільно із представниками 35 країн-членів ООН, внесли на розгляд XXVI сесії Генеральної Асамблеї цієї організації проект резолюції, що різко осуджувала політику уряду Південно-Африканської Республіки [226, с. 113–114]. Резолюцію 2764 (XXVI) із незначними поправками схвалено Генеральною Асамблеєю 9 листопада 1971 р. [227, с. 482].

Того ж 9 листопада 1971 р. Українська РСР, спільно із 35 країнами, висунула проект резолюції щодо ембарго на постачання зброї ПАР. Рішучою була й позиція УРСР щодо расової сегрегації. Україна була однією із 35 держав, які 10 листопада 1971 р. внесли на розгляд ГА ООН проект резолюції про т.зв. бантустани [228, с. 119–120]. Документ різко осуджував створення урядом ПАР закритих територій – хоумлендів, куди примусово переміщали корінне населення Південної Африки та Намібії. Обидва проекти було схвалено Генеральною Асамблеєю ООН 29 листопада 1971 р. [229, с. 483]

Протягом 1972 р. Генеральна Асамблея ООН прийняла ряд резолюцій, поданих (у співавторстві) УРСР, що стосувались засудження політики уряду ПАР. Зокрема, були прийняті Резолюція про становище у Південній Африці та Резолюція щодо поширення інформації про апартеїд (обидві прийняті ГА 15.11.1972 р.)

Поворотним у боротьбі із апартеїдом став 1973 р. 30 листопада Генеральна Асамблея ООН прийняла Конвенцію про припинення злочину апартеїду і встановлення покарання за нього. Цим міжнародним договором окреслено риси апартеїду та через них дано міжнародно-правове визначення цього поняття. Апартеїд кваліфіковано як злочин проти людства, що суперечить принципам міжнародного права, а його вчинення таким, що тягне настання кримінальної відповідальності. Особи, організації, винні у вчиненні злочину апартеїду, підлягають судочинству будь-якої держави, що є учасником Конвенції, та юрисдикції якої підлягають обвинувачені, або ж – за рішенням країни-учасника – передаються міжнародному кримінальному трибуналу.

Контроль за виконанням Конвенції покладено на Спеціальний комітет ООН проти апартеїду [230]. 15 лютого 1974 р. Рада Міністрів УРСР підтримала пропозицію Міністерства закордонних справ УРСР та Міністерства юстиції УРСР про приєднання до цієї міжнародної конвенції [231, с. 466], а 10 листопада 1975 р. Конвенцію ратифікувала Верховна Рада УРСР.

Українська РСР розгорнула активну діяльність по залученню інших учасників міжнародного співтовариства до участі у Конвенції. Так 30 вересня 1975 р. делегація УРСР та делегації ще 9 країн внесли до XXX сесії ГА ООН проект Резолюції про стан Міжнародної конвенції з припинення злочину апартеїду та покарання за нього. У схваленому Генеральною Асамблеєю 10 листопада того ж року проекті містився заклик до всіх держав-членів ООН підписати, ратифікувати та невідкладно втілити в життя Конвенцію [232, с. 378]. Сама ж Конвенція набула чинності 18 липня 1976 р.

Того ж 1973 року делегація УРСР разом із 47 іншими державами-членами ООН внесла на розгляд XXVIII сесії Генеральної Асамблеї ООН проект резолюції з питання про діяльність профспілок у боротьбі проти апартеїду. Згідно з проектом, внесеним 26 жовтня 1973 р., пропонувалось Управлінню громадської інформації спільно із Групою з апартеїду залучити представників Міжнародної організації праці для ознайомлення профспілкових організацій в усьому світі із становищем у ПАР та пропагувати діяльність профспілкового руху, спрямовану на ліквідацію апартеїду у Південній Африці. Також було підготовлено (у співавторстві із 37 країнами) та внесено 14 листопада проект резолюції про засудження діяльності країн та компаній, що продовжували постачання до Південної Африки військового обладнання і спорядження. Проект також містив заклик до Ради Безпеки ООН терміново розглянути становище в ПАР та агресивні дії її уряду з метою якнайскорішого застосування заходів, спрямованих на врегулювання ситуації. Обидва проекти розглянуті та схвалені Генеральною Асамблеєю поіменним голосуванням переважною більшістю голосів (резолюції від 14 грудня 1973 р.) [233, с. 321; 234, с. 488; 235, с. 242; 236, с. 489].

Москва розглядала національно-визвольні рухи в Азії та Африці як своїх природних союзників у боротьбі з «світовим імперіалізмом». Зокрема, у Програмі КПРС (1961 р.) містилося положення про те, що партія вважає своїм інтернаціональним обов'язком підтримку боротьби народів, які все ще знаходяться під ярмом расизму і є жертвами системи апартеїду [237]. Африканські народи із ентузіазмом зустріли політичний жест держави-лідера соціалістичного табору, обґрунтовано розраховуючи не лише на широку політичну підтримку, але й масштабну економічну та військову допомогу.

Окрім так би мовити загальних міжнародно-правових питань подолання режиму апартеїду, існували й вузьчі, до вирішення яких радянська дипломатія підключили делегацію Української РСР. УРСР була однією із 19 країн, у співавторстві яких 1 грудня 1973 р. подано в якості проекту, а вже 12 грудня того ж року прийнято у встановленому порядку Резолюцію № 3103 (XXVIII) «Основні принципи правового режиму комбатантів, що борються проти колоніального й іноземного володарювання та расистських режимів» [238]. Цим документом стверджувалось, що боротьба колоніальних народів за право самовизначення та незалежність є повністю законною та відповідає усім принципам міжнародного права. Будь-які спроби придушення цієї боротьби визначалися несумісними із положеннями Статуту ООН, Декларації про принципи міжнародного права, Загальної декларації прав людини, Декларації про надання незалежності колоніальним країнам і народам. Встановлювалось, що такі дії надалі визнаватимуться загрозою міжнародному миру та безпеці [239, с. 260]. Незважаючи на опір делегацій ряду західних держав, зокрема США, Великобританії, Ізраїлю, ПАР, Резолюція 3103 (XXVIII) була схвалена Генеральною Асамблеєю [240, с. 489].

Дипломатичні представники Української РСР в ООН намагалися встановити особливий правовий статус в'язнів режиму апартеїду. 25 листопада 1974 р. делегація УРСР спільно із 61 країною внесла на розгляд XXIX сесії Генеральної Асамблеї ООН проект резолюції про звільнення політичних в'язнів у Південній Африці. За проектом, уряд Південної Африки закликали надати

амністію усім політв'язням, що переслідувались за опозицію політиці апартеїду, та скасувати усі закони, на яких ґрунтувався режим апартеїду [241, с. 336]. 16 грудня 1974 р. ці пропозиції були схвалені Генеральною Асамблеєю [242, с. 493].

Наступного дня, 26 листопада, внесено ще один проект резолюції про ембарго на поставку зброї Південній Африці, співавтором якого, поряд із представниками тих же 61 країн, виступила й Українська РСР. Документ був свого роду відповіддю на неефективність застосування резолюції ГА ООН 1971 р. За проектом, Генеральна Асамблея просила Раду безпеки посилити вплив з метою повного припинення всіма державами поставок Південній Африці будь-якої зброї, боєприпасів, воєнних транспортних засобів і запасних частин до них, а також припинення будь-якого воєнного співробітництва із Південною Африкою [243, с. 335]. Цей проект схвалено резолюцією Генеральної Асамблеї 16 грудня 1974 р. [244, с. 493].

Остаточо режим апартеїду було демонтовано під тиском зовнішніх та внутрішніх факторів на межі 1980–1990-х років.

Підсумовуючи, вкажемо, що систематичні кроки міжнародної спільноти, учасником яких були дипломати УРСР, створили міжнародно-правову основу ліквідації найодіознішого прикладу застосування державою політики расової нетерпимості у новітній історії. У міжнародному праві, не без участі делегації УРСР в ООН, утвердилися принципи рівноправ'я за расовою ознакою та неприпустимості расової дискримінації.

Українська РСР не припиняла активну діяльність у справі боротьби із расизмом аж до розпаду СРСР та здобуття Україною незалежності. В кінці травня 1991 р. керівник делегації УРСР, постійний представник УРСР при ООН Г. Й. Удовенко виступив у ГА ООН із доповіддю про реалізацію програми боротьби проти расизму і расової дискримінації. Зусилля Української РСР щодо захисту пригнобленого населення країн Африки та Азії та боротьби із расистськими режимами сприяли встановленню дружніх дипломатичних зносин незалежної України із урядами цих країн.

3.3 Дипломатія УРСР у врегулюванні локальних конфліктів у повоєнному світі

Одним із принципів нового міжнародного права, що утвердився в системі міжнародних відносин другої половини ХХ ст., став принцип рівноправ'я та самовизначення народів, декларований статтею 1 Статуту ООН, та частково розкритий Главою XI Статуту. Пізніше цей принцип набув свого підтвердження у Декларації про надання незалежності колоніальним країнам і народам 1960 р., Декларації про принципи міжнародного права 1970 р., Гельсінському заключному акті 1975 р. і т.д. Тим не менше, остаточному закріпленню цього принципу у міжнародних угодах передував період усталення цього принципу у практиці міжнародних відносин.

Першим прецедентом здобуття країною незалежності за посередництва ООН стала Індонезія, давня колонія Голландії.

Голландська Ост-Індія, перебувала під владою нідерландської корони починаючи з 1800 р., коли було націоналізовано Голландську Ост-Індську компанію. Ця влада поширювалась через розгалужену мережу факторій і форпостів, та по суті була таласократичною. Із укріпленням метрополії та рядом завоювань другої пол. ХІХ – поч. ХХ століття, впливи метрополії посилювалися, що викликало закономірний спротив місцевих еліт. Із початку ХХ ст. не припинявся активний рух по протидії голландській адміністрації, що став однією із причин лояльного ставлення місцевого населення до японської окупації архіпелагу під час Другої світової війни.

17 серпня 1945 р. спілка революціонерів на чолі з майбутнім багаторічним президентом республіки Сукарно проголосила незалежність Індонезії. Європейці сприйняли цей рух як колабораціоністський та виступили проти нього. 3 жовтня 1945 р. почалась поліційна акція нідерландських військ, які за військової підтримки Великобританії (збройні сили якої прибули для евакуації британських військовополонених, захоплених японцями під час

війни) спробували відновити контроль над архіпелагом. Ці дії призвели до початку збройного конфлікту, який в індонезійській історіографії отримав назву Першої колоніальної війни, а в голландській – Першої поліційної акції. Конфлікт порушував принцип відмови від війни як засобу вирішення спорів, декларований Статутом ООН, та таким чином став одним з перших серйозних викликів, спрямованих на доведення ефективності діяльності цієї міжнародної організації.

Вище керівництво СРСР чітко усвідомлювало, що в умовах повоєнного облаштування світу пріоритетним завданням є завоювання зон впливу. Оскільки значна частина територій із вигідним стратегічним розташуванням перебувала під владою західних країн, рух до деколонізації, поєднаний із підтримкою місцевих еліт, стає важливими вектором політики Радянського Союзу.

Офіційна позиція зовнішньополітичного відомства Союзу РСР щодо Індонезійського питання полягала у необхідності залучення Ради Безпеки ООН до мирного урегулювання індонезійської ситуації, «згідно з принципами справедливості та міжнародного права» (пункт 1 статті 1 Статуту ООН) [57, с. 11]. До розгляду питання було вирішено залучити делегацію Української РСР.

На I сесії Генеральної Асамблеї ООН, 21 січня 1946 р. голова української делегації, Міністр закордонних справ УРСР Д. З. Мануїльський направив листа до Ради Безпеки ООН, яким згідно положень ст. ст. 34 та 35 Статуту ООН закликав провести розслідування ситуації, що склалася в Індонезії [4, с. 145]. Міністр звернув увагу Ради Безпеки на той факт, що заходи, які проводились в Індонезії британськими та голландськими збройними силами проти місцевого населення, мають ознаки воєнної акції, яка, на думку українського уряду, загрожує міжнародній стабільності, миру та безпеці. Д. З. Мануїльський наполягав, що РБ ООН має провести розслідування та вжити заходів, визначених Статутом ООН [245, с. 288].

Вперше в практиці ООН Українською РСР збройну боротьбу проти

національно-визвольного руху кваліфіковано як дію, що загрожувала міжнародному миру та безпеці. Погоджуємось із думкою К. С. Забігайла, що цією кваліфікацією було доповнено зміст принципу права народів на самовизначення. Заява уряду України в 1946 р. була першою спробою залучити ООН до ліквідації системи колоніалізму [57, с. 12].

Заяву делегації Української РСР було розглянуто 9 лютого 1946 р. В обговоренні взяв участь і представник української делегації Д. З. Мануїльський. Він визнав, що англійські війська прибули в Індонезію за згодою ООН, щоб прийняти капітуляцію Японії, втім висловив, що дії Великобританії спрямовані на придушення національно-визвольного руху народу Індонезії [246, с. 292–298]. У свою чергу Міністр закордонних справ Великобританії Е. Бевін вказав, що відсутність вимоги представника УРСР про вивід британських військ, вказує на його згоду з тим, що присутність англійських військових в Індонезії не загрожує справі миру.

Д. З. Мануїльський 11 лютого 1946 р. на 16-му засіданні Ради Безпеки ООН запропонував членам Ради прийняти резолюцію про створення комісії у складі представників США, СРСР, Китаю, Великобританії та Голландії, що має на місці провести розслідування справи, встановити в Індонезії мир та доповісти РБ ООН про результати своєї роботи [247, с. 360].

При обговоренні було піднято питання про наявність правових підстав для внесення українською делегацією як не-членом Ради Безпеки ООН власних пропозицій на розгляд цього органу. Представники Китаю, Франції, а також Єгипту та Голландії підтримали таке право на пропозицію для не-члена РБ ООН. Представник СРСР зазначив, що жодна стаття Статуту ООН не дає УРСР права робити пропозиції РБ ООН, проте «вислухати українську пропозицію з врегулювання індонезійського питання не завадить» [16, с. 29]. Отже створено ще один прецедент у роботі Ради Безпеки ООН, що набув постійну практику. Проект резолюції Української РСР у справі щодо Індонезії було поставлено на голосування, однак він не набрав потрібної кількості голосів і тому не був прийнятий.

Індонезійський конфлікт був тимчасово призупинений за посередництвом створеної при ООН Комісії з добрих послуг, до якої увійшли представники Бельгії, Австралії та США. 17 січня 1948 р. між сторонами конфлікту укладено Ренвільську угоду, за якою було оголошено мир. Втім уже в вересні 1948 р., використавши внутрішні протистояння політичних сил в Індонезії, Нідерланди поновили воєнні дії, розпочавши таким чином Другу колоніальну війну (Другу поліцейську акцію).

На другій сесії Генеральної Асамблеї ООН 13 листопада 1947 р. Українську РСР обрано непостійним членом Ради Безпеки ООН на дворічний термін (1948–1949 рр.). Представники УРСР одразу ж активно включились в роботу над найбільш актуальними питаннями світової безпеки, зокрема в проблему відновлення миру в Індонезії. 1 липня 1948 р. Д.З. Мануїльський виступив у Раді Безпеки ООН із засудженням агресії.

Із відновленням воєнних дій в регіоні, 27 грудня 1948 р., Д. З. Мануїльський вніс до РБ ООН проект резолюції з питання про голландські війська. Передбачалося негайне їх відведення на позиції, які вони займали до відновлення воєнних операцій проти Індонезійської Республіки [248, с. 364]. Проект рішення, запропонований УРСР, не був схвалений, «більшість членів Ради Безпеки відмовилась дати відсіч нідерландським агресорам» [80, с. 93–94].

У серпні – листопаді 1949 р. лідери Індонезійської республіки пішли на компроміс: вони погодились на включення Індонезії до складу Нідерландсько-Індонезійського союзу на чолі з голландською королевою. Проте поступки, хоч і сприяли розв'язанню конфлікту, все ж не задовольнили жодну із сторін, а тому носили тимчасовий характер.

Збройний конфлікт в Індонезії тривав і розширювався. Делегація УРСР продовжувала закликати до припинення вогню. 3 грудня 1949 р. українська делегація внесла на розгляд IV сесії Генеральної Асамблеї проект відповідної резолюції. За прийняття проекту УРСР виступили делегації країн уже окресленого соціалістичного блоку – Радянського Союзу, Польщі, Чехословаччини та деяких інших. Втім, в умовах початку блокового

протистояння більшість Спеціального Політичного комітету відхилила український проект. Формальною причиною стала його невідповідність положенню ст. 12 Статуту ООН (неможливість винесення на розгляд Генеральної Асамблеї питання, що уже розглядається Радою Безпеки). Показово, що на цьому ж засіданні прийнятий інший проект резолюції, що порушував те ж положення Статуту. Ним схвалювалась прийнята в листопаді 1949 р. на т.зв. Конференції круглого столу у Гаазі угода між Нідерландами і залежним від Сполучених Штатів маріонетковим урядом Індонезії.

За ініціативи Української РСР 12 грудня 1949 р. внесено проект резолюції про виведення голландських військ. Пропонувалося відвести війська на позиції, які вони займали до початку воєнних дій у грудні 1948 р.; вимагати від голландського уряду звільнення політичних в'язнів і припинення терору; створити комісію ООН у складі представників держав-членів Ради Безпеки ООН, якій доручити розгляд справи; ліквідувати Комісію ООН з Індонезії [249, с. 365].

15 серпня 1950 р. світове товариство, зокрема і Україна як його член, наполягло на дотриманні норм міжнародного права і легітимізувало незалежність Індонезії. Неухильна позиція Голови делегації Української РСР з індонезійського питання призвела до зародження дружніх стосунків між Д. З. Мануїльським та президентом Сукарно [177, с. 16]. Більше того, виголошена українським міністром закордонних справ з трибуни ООН промова «Руки геть від Індонезії», заклала підґрунтя партнерських стосунків між Джакартою та Києвом, що продовжили існувати й після розвалу Радянського Союзу.

У січні 1961 р. представник Індонезії при ООН Вірджопрапто надіслав на адресу постійного представництва Української РСР при ООН подяку за підтримку урядом УРСР політичного курсу Джакарти.

Вклад молоді дипломатії Української РСР у здобуття незалежності Індонезією відіграв значну роль у покращенні міжнародного іміджу й самого республіканського МЗС, яке при створенні ООН західні країни вважали

придатком радянського зовнішньополітичного відомства. Активна позиція голови делегації Радянської України Д. З. Мануїльського змусила міжнародне співтовариство звернути увагу на Республіку та перестати вважати її простим статистом, протягнутими СРСР до ООН.

Іншим конфліктом, що розгорнувся одразу ж по завершенню Другої світової війни та став викликом новому світовому порядку, стала громадянська війна у Греції. Вона продемонструвала недосконалість організаційних основ діяльності Ради Безпеки, що базувались на принципі однотайності Великих держав при виробленні рішень цього органу.

На початковому етапі Другої світової війни Німеччина зосередилась на проведенні військових операцій на центральноєвропейському (зокрема польському) та західноєвропейському театрах воєнних дій.

Б. Муссоліні теж мав намір реалізувати власні воєнно-стратегічні цілі. Італійський лідер вирішив провести блискавичну воєнну кампанію проти сусідньої Греції. За спогадами особистого секретаря дуче, той заявляв, що має намір захопити Грецію швидким та несподіваним нападом, так, що «Гітлер дізнається з газет про завоювання Італією Греції» [250, с. 155]. Втім, збройна операція, що була розпочата Італійськими військами з території Албанії у листопаді 1940 р., зазнала невдачі. Італійська армія виявилась неготовою до проведення ефективних воєнних дій, за тиждень грецьким силам оборони вдалося переламати хід дій на власну користь та відтіснити супротивника назад за грецько-албанський кордон.

В квітні – травні 1941 р. Грецію було захоплено внаслідок блискавичної операції німецьких військ. Король Георг II та уряд були через Крит евакуйовані з країни до Єгипту. Протягом 1941–1944 рр. Греція перебувала під німецькою окупацією. За цей час в країні сформувався рух опору, у якому чітко позначилися два крила – прокомуністична Народно-визвольна армія Греції (ЕЛАС) та роялістська Національно-республіканська грецька ліга (ЕДЕС). Ідеологічні протиріччя, помножені на владні амбіції, призвели до їхнього конфлікту після звільнення Греції від німецьких військ.

ЕЛАС під керівництвом Комуністичної партії Греції дотримувався лівих поглядів і тяжів до Москви, урядові роялістські війська зайняли яскраво виражену прозахідну позицію.

Згідно неформальної угоди про розподіл зон впливу в Південно-Східній Європі між Москвою та Лондоном, датованої жовтнем 1944 р., Греція належала до зони впливу Великобританії. У країні висадились британські війська, за участю яких на початку грудня була придушена масова демонстрація комуністичних сил у Афінах [251, с. 105]. Поступово праві монархічні сили за підтримки британців та американців посилили свої політичні позиції.

Деякий час Москва виявляла готовність дотримуватись існуючих домовленостей із Лондоном та закликала грецьких комуністів утриматися від початку громадянської війни. 12 грудня 1945 р. конфліктуючі політичні сили Греції уклали т. зв. Варкїзьку угоду (за назвою містечка Варкїза неподалік Афін), якою передбачалось взаємне роззброєння, створення коаліційного уряду, проведення вільних демократичних виборів [252, с. 266]. Вибори у березні 1946 р. через їх бойкот Комуністичною партією Греції принесли перемогу правим силам. У вересні того ж року більшість населення держави висловились на всенародному референдумі за збереження монархії, а вже в жовтні комуністичні сили створили на базі ЕЛАС Демократичну армію Греції, та розв'язали громадянську війну.

Війна у Греції стала першим серйозним збройним конфліктом у Європі після завершення Другої світової війни та заснування ООН, тому одразу ж потрапила до пильної уваги Організації.

На засіданні I сесії Генеральної Асамблеї ООН у 1946 р. представники Української РСР, на підставі положень ст. 35 Статуту Організації Об'єднаних Націй, поставили перед Радою Безпеки питання про захист «грецьких борців за свободу» та вимогу негайного виведення британських військ з території країни [79, с. 313]. Дипломати УРСР вимагали від Ради Безпеки вжити необхідні заходи з метою ліквідації серйозної небезпеки для миру, що виникла на Балканах, а також створення умов, які б гарантували, що внутрішньо грецькі

процеси не піддаватимуться іноземному втручанняю.

У телеграмі на ім'я Генерального секретаря ООН Т. Х. Лі від 24 серпня 1946 р. Міністр закордонних справ УРСР Д. З. Мануїльський висловлював стурбованість з приводу прикордонних інцидентів на кордоні із Албанією, нібито спровокованих грецькими збройними частинами, а також переслідування урядом держави національних меншостей у Македонії, Фракії та Епірі [253, с. 298–300].

Делегація УРСР надала добірку документів, що нібито доводили свідому та планомірну діяльність право-монархічних політичних сил Греції, спрямовану на провокування інцидентів на грецько-албанському кордоні з метою обґрунтування наступної воєнної агресії проти Албанії. Зібрані українським МЗС документи були оприлюднені Д. З. Мануїльським під час виступу на засіданні Ради Безпеки ООН 4 вересня 1946 р. та передані Раді для вивчення [177, с. 18].

На нашу думку, внутрішні процеси в Греції апіорі виключали можливість провокування правлячими колами країни «зовнішньої» війни. Але – Москва неодноразово доводила усьому світові, що може «документально» засвідчити будь-яку ересь (як-от артилерійський обстріл «белофиннами» радянських територій восени 1939 р.) – було б бажання.

З кін. 1946 – поч. 1947 рр. керівництво Радянського Союзу прийняло рішення надати підтримку грецькому комуністичному руху в громадянській війні. Радянська допомога спрямовувалась через Югославію та Болгарію.

Великобританія та США теж виявили зацікавленість у долі Греції, розглядаючи її як ключ до Східного Середземномор'я та важливу комунікаційну ланку між Західною Європою та Близьким Сходом.

12 березня 1947 р. президент США Г. Трумен виступив перед обома палатами Конгресу, що зібралися на спільне засідання. Президент підкреслив серйозність ситуації, що склалась у Європі, відзначивши укріплення протягом останніх місяців у державах Центральної та Східної Європи низки тоталітарних режимів. На думку лідера США, необхідно було запобігти повторенню

прецедентів Польщі, Болгарії та Румунії в інших країнах континенту. З цією метою президент пропонував надати негайну економічну та військову допомогу урядам Туреччини та Греції. У квітні 1947 р. конгрес США підтримав позицію Г. Трумена та проголосував за надання допомоги Греції та Туреччині [159, с. 413]. Це ще більше загострило грецьке питання у політиці колишніх партнерів по антигітлерівській коаліції.

Внутрішньо-грецький конфлікт було врегульовано за сприяння міжнародної спільноти лише в листопаді 1949 р. на черговій Четвертій сесії Генеральної Асамблеї ООН. Голова делегації УРСР Д. З. Мануїльський, виступаючи у Політичному комітеті, заявив, що «підтримка США і Великобританії монархічно-фашистського режиму в Греції суперечить зобов'язанням, котрі ці держави взяли на себе в Тегерані, Ялті та Потсдамі» [254]. Для вирішення конфлікту українська делегація «пропонує провести парламентські вибори під наглядом міжнародної комісії з участю СРСР в цілях ліквідації іноземного втручання у вибори. Вибори – це справа Греції і потрібно надати їй можливість демократичним шляхом вирішити своє внутрішнє питання» [256].

Українська дипломатія взяла активну участь й у розв'язанні проблеми грецько-болгарського кордону (Афіни висунули територіальні претензії до Софії на Паризькій мирній конференції 1947 р. – Ю.Б.). Завдяки зусиллям дипломатичного Києва вдалося не допустити збройного конфлікту на Балканах, що загрожував перерости у масштабне міжблокове зіткнення [42, с. 630].

Однак, не лише внутрішні справи Греції становили загрозу мирного розвитку для післявоєнного світу. Іншим фактором міжнародної стурбованості стало грецько-болгарське протистояння, яке виникло через вимогу Греції, посиляючись на стратегічні міркування, відторгнути від Болгарії 1/10 її державної території. Участь делегації УРСР у розгляді цього питання на Паризькій мирній конференції (29 липня – 15 жовтня 1946 р.) стала першою ознакою помітної надалі тенденції співвідношення дипломатичної риторики радянських делегацій: як представники формально суверенної держави,

дипломати Української РСР могли гостріше, ніж СРСР, виступати при обговоренні складних міжнародних проблем.

Майбутній Міністр закордонних справ УРСР Л. Х. Паламарчук якимось охарактеризував такий стан речей влучною фразою: «Іншого за змістом, ніж делегація Союзу, ми говорити і обстоювати не можемо, тож треба те саме викладати, принаймні дохідливіше і переконливіше» [34, с. 98].

На нашу думку, Л.Х. Паламарчук, як це притаманно для будь-якого дипломата (окрім, хіба що А.Б. Дешиці), сказав не усю правду. Міркування престижу не дозволяли делегації СРСР зазнавати чисельних поразок в дипломатичних дискусіях – принаймні, половина радянських пропозицій повинна була лягати в основу прийнятих «компромісних» рішень. Натомість Українська РСР, рівно як і Білоруська РСР, такими міркуваннями не були обтяжені. Ми спостерігали, як з трьох-чотирьох «українських» пропозицій (приміром, при розгляді індонезійського питання) світове співтовариство приймало одну, а решту відкидало.

На Паризькій конференції Міністр закордонних справ Української РСР Д. З. Мануїльський розповсюдив серед учасників лист-звернення, яким гостро критикувались територіальні претензії Греції щодо Болгарії, у разі виконання яких безпека болгарських міст Софії та Пловдива ставилася б під загрозу. Проблема знайшла продовження у виступі Д. З. Мануїльського 14 серпня, про тональність якого можемо судити зокрема з таких, озвучених Міністром тез: «саме наша пошана до грецького народу зобов'язує нас виступити найрішучіше проти територіальних домагань грецької делегації на землі сусідніх народів. По якому праву грецька делегація претендує на споконвічну болгарську землю, де на 300 тисяч населення є всього 150–200 чоловік грецької національності?» Втім, учасникам Паризької конференції не вдалося знайти вирішення питанню і проблема тимчасово залишилась відкритою.

Остаточні грецькі територіальні претензії було розв'язано на Третій сесії Ради Міністрів закордонних справ п'яти великих держав, що проходила з 4 листопада по 12 грудня 1946 р. у Нью-Йорку. На ній керівники

зовнішньополітичних відомств чітко висловилися на користь збереження Болгарії в кордонах станом на вересень 1940 р.

Одним із визначальних факторів у справі появи та подальшої еволюції т.зв. нового міжнародного права став конфлікт між соціалістичним та буржуазно-демократичним блоками. Внаслідок цього протистояння в умовах післявоєнного світу, практично одночасно із створенням ООН, відбувся штучний поділ кількох держав (Німеччини, Кореї, В'єтнаму), які опинилися на межі протистояння двох суспільно-політичних систем. На територіях з схожими географічними та демографічними характеристиками, не в останню чергу внаслідок втручання зовнішніх сил, утворювалися державні формування із протилежними за суттю владними режимами.

Поява під впливом СРСР та США двох підконтрольних головним політичним антагоністам післявоєнного часу урядів на території Корейського півострова, а надто той факт, що створені держави «пережили» своїх творців, мають важливе значення для сучасного міжнародного правопорядку.

Вивченню ролі дипломатії УРСР у становленні сучасного державно-політичного поділу на Корейському півострові увага в дослідженнях вітчизняних та зарубіжних вчених практично не приділялась. Однак, український внесок у справу міжнародного врегулювання відносин між корейськими урядами є помітним і заслуговує окремої наукової розвідки.

Протягом першої половини ХХ ст. (з 29 серпня 1910 р. по 15 серпня 1945 р.) Корейський півострів перебував під владою Японії. На початках обговорення учасниками антигітлерівської коаліції системи повоєнного облаштування світу, ще в 1941–1943 рр., Союзники дійшли згоди здійснити взаємодію з метою послабленню впливу Японської імперії у Азіатсько-Тихоокеанському регіоні. Як оптимальний варіант розглядався частковий демонтаж східної імперії шляхом позбавлення Японії її континентальних володінь, зокрема й Корейського півострова.

Комюніке, опублікованим 3 грудня 1943 р. за результатами Каїрської конференції США, Великобританії та Китаю, стверджувало, що Корея має

отримати незалежність «у відповідний час» [255, с. 105–106]. У ході Ялтинської конференції 1945 р. СРСР остаточно підтвердив свою готовність підключитися до військового протистояння у Тихоокеанському регіоні. На початку квітня 1945 р. Радянський Союз денонсував Пакт про нейтралітет між СРСР та Японією, а 8 серпня 1945 р. офіційно оголосив Японській імперії війну. Воєнні операції союзників мали на меті звільнення Корейського півострова від японських сил, яке почалося одразу з двох напрямків – з півночі армією СРСР та з півдня силами США. Умовною лінією розподілу зон відповідальності встановлювалася 38-ма паралель. Зауважимо, що з самого початку такий «географічний» поділ Кореї вважався суто технічним і, відповідно, тимчасовим.

В грудні 1945 р. між СРСР та США підписано договір про тимчасове керівництво країною, яким декларувався намір передати Корейський півострів під міжнародну опіку (СРСР, США, Великобританії та Китаю) з становленням у перспективі Кореї як нейтральної держави по типу Австралії.

Зауважимо, що радянська сторона тут зайняла позицію вузьких дипломатичних підходів до проблеми, за якою розгляд корейського питання не належав до компетенції ООН. З огляду на існуючі міжнародні угоди, за якими СРСР та США зобов'язувалися сприяти утворенню тимчасового уряду Кореї, включення корейського питання за ініціативою США до порядку денного II сесії Генеральної Асамблеї було відвертим порушенням Статуту ООН [80, с. 98]. Втручання Генеральної Асамблеї у корейський конфлікт бачилось Москві і Києву необґрунтованим ще й тому, що становище в Кореї з якого б то не було огляду не становило загрози міжнародному миру та безпеці [256]. Саме на цій платформі радянська дипломатія будувала свою подальшу політичну лінію.

Позиція партнерів СРСР по антигітлерівській коаліції була радикально відмінною. За ініціативи західних країн, передусім США, у листопаді 1947 р. Генеральна Асамблея створила Комісію ООН з питання незалежності Кореї, членом якої 14 листопада 1947 р. стала й УРСР [257, с. 112]. Радянські делегати наполягали на запрошення представників прорадянського уряду Північної

Кореї на засідання ГА, проте радянська ініціатива була заблокована американо-англійськими дипломатами [80, с. 98–99].

Протягом 20 місяців переговорів 1946–1947 рр. СРСР та США не дійшли згоди щодо порядку організації єдиного уряду майбутньої Кореїської держави. В обох частинах півострова сформувалися самостійні уряди. На Півдні шляхом проведення виборів (які втім бойкотували партії лівого спрямування) у липні 1948 р. обрано уряд на чолі з Лі Синманом. На Півночі в вересні 1948 р. радянська військова адміністрація передала владу комуністичному уряду Кім Ір Сена. Обидва уряди заявили про поширення юрисдикції на територію усього півострова, що одразу стало джерелом напруги. Зацікавленні у консервації конфлікту сторони вивели свої війська з території Кореї – до кінця 1948 р. з півострова вийшли радянські війська, до червня 1949 р. його покинули й американські сили [258, с. 122].

Тим часом конфлікт корейських урядів перейшов до військового протистояння із нападом північно-корейської армії на Південь. Кореїська війна постала нагальною проблемою міжнародних відносин, до вирішення якої підключилася ООН.

Вирішення Кореїського питання стало заручником більш складної проблеми, пов'язаної із Китайським внутрішньополітичним конфліктом. Внаслідок громадянської війни до кінця 1949 р. КПК на чолі з Мао Цзедунном отримала контроль над усім материковим Китаєм та заснувала Китайську Народну Республіку. Попередній китайський уряд Чан Кайши було витіснено на Тайвань, столицю якого, Тайбей, проголошено тимчасовою столицею Китайської республіки. Уряд КНР в Пекіні виступив з вимогою передачі повноважень, що належали Китаю, включаючи місце в Генеральній Асамблеї та Раді Безпеки, своїм представникам.

Вимоги комуністичного уряду Китаю були підтримані СРСР. 10 січня 1950 р. представник Радянського Союзу звернувся із вимогою до Ради Безпеки виключити із ООН делегацію Гоміндану, натомість запросивши до участі в ООН представника уряду КНР. За три дні, 13 січня, Рада Безпеки відкинула

вимогу СРСР. У відповідь радянська делегація бойкотувала подальші засідання Ради Безпеки. Бойкот тривав до 1 серпня 1950 р., коли представник СРСР Я. О. Малик поновив участь у засіданні цього органу.

В умовах бойкоту делегацією СРСР засідань Ради Безпеки цей орган продовжував приймати резолюції, зокрема й у корейському питанні. Українська дипломатія, природно, піддавала сумніву легальність прийнятих «неповною» Радою Безпеки рішень.

Тим часом вранці 25 червня 1950 р. війська Корейської Народної Армії перейшли державний кордон з південним сусідом. При цьому уряд КНДР оголосив, що «зрадник» Лі Синман напав на територію Північної Кореї. Уже 28 червня війська Корейської Народної Армії узяли Сеул. До середини серпня до 90 % території Півдня було зайнято Корейською Народною Армією. Однак, масове «повстання» на Півдні, на яке розраховало керівництво КНДР, не відбулося.

25 червня 1950 р. була скликана Рада Безпеки ООН, на порядку денному стояло корейське питання. Початкова резолюція щодо введення на територію півострова миротворного контингенту, запропонована американцями, була прийнята 9-ма голосами «за», при відсутності голосів «проти». Утримався представник СФРЮ, а радянський посол при ООН Яків Малик з названих вище причин не з'явився на голосування.

Миротворчий контингент ООН, направлений до Південної Кореї за рішенням Ради Безпеки, включав представників США, Великобританії, Франції, Канади, Австралійського Союзу, Нідерландів, Бельгії, Туреччини, Греції, Колумбії, Південно-Африканського Союзу, Ефіопії, Колумбії, Таїланду та Великого Герцогства Люксембург. На стороні Півночі з осені 1950 р. офіційно воювали китайські «добровольці» та – неофіційно – радянські льотчики, чия присутність в регіоні всіляко заперечувалася. Корейський конфлікт загрожував перерости у Третю світову війну.

20 серпня 1950 р. наступ військ Корейської Народної Армії було зупинено. Війська Об'єднаних Націй зберегли за собою до 120 км по фронту і

до 100–120 км у глибину, і доволі успішно обороняли Пусанський плацдарм. Усі спроби Корейської Народної Армії прорвати лінію фронту не принесли успіху.

Контрнаступ військ 8-ої армії США і південнокорейських військ генерала Чхве Док Сіна почався 15 вересня. Його підтримав Тихоокеанський флот США у складі 230 бойових кораблів.

На кінець вересня 1950 р. війська ООН та Півдня вийшли до 38-ої паралелі. Після висадки потужного авіадесанту військ ООН наприкінці жовтня 1950 р. упав Пхеньян.

Ще у липні 1950 р. до Міністерства закордонних справ УРСР надійшла телеграма від Генерального секретаря ООН Т. Х. Лі, до якої докладався текст резолюції із засудженням «збройного нападу збройних сил Північної Кореї на Республіку Корея». В телеграмі Генерального секретаря містилась рекомендація членам ООН надати Республіці Корея необхідну допомогу для протидії збройному нападкові та відновлення миру та безпеки в регіоні, а також створити Об'єднане командування міжнародним контингентом.

Тим самим Українській РСР офіційно запропонували приєднатися до спільно виробленої стратегії ООН в корейському питанні – незважаючи на те, що радянська союзна дипломатія участі у виробленні цієї стратегії не брала. Зі сторони це виглядало як запрошення Києву приєднатися до протистояння Москві.

У відповідь на телеграму Т. Х. Лі Міністр закордонних справ УРСР Д. З. Мануїльський відповів: «Уряд Української Радянської Соціалістичної Республіки підтверджує одержання Ваших телеграм, що містять текст резолюції Ради Безпеки від 27 червня із закликом до членів ООН про необхідність втручання у корейські справи на користь південнокорейських властей і текст резолюції від 7 липня про надання воєнних сил та інших засобів у розпорядження так званого «Об'єданого командування під керівництвом Сполучених Штатів», щодо прохання до Сполучених Штатів призначити командувача таких сил і про використання прапора Об'єднаних Націй під час

воєнних дій у Кореї, в зв'язку з чим вважає за необхідне заявити таке:

Згідно із Статутом ООН Рада Безпеки приймає рішення з важливих питань сімома голосами, включно з голосами всіх п'яти постійних членів Ради. Тим часом резолюції Ради Безпеки від 27 червня та від 7 липня були прийняті всупереч Статуту за участю тільки трьох постійних членів Ради та за відсутності двох постійних членів Ради — СРСР і Китаю. Крім того, не можна обійти той факт, що ці резолюції прийняті тільки шістьма голосами, а як сьомий був зарахований голос гомінданівця, котрий не представляє Китай. Таким чином, вказані вище резолюції були прийняті з грубим порушенням Статуту ООН і тому позбавлені законної сили.

Вказані резолюції Ради Безпеки спрямовані на використання Організації Об'єднаних Націй та її прапора для прикриття збройної інтервенції Сполучених Штатів Америки в Кореї і становлять пряму підтримку агресії США проти Корейського народу» [41, с. 575].

Маючи на меті негайне припинення воєнних дій на Корейському півострові, представники Української РСР, разом із делегаціями Радянського Союзу, Білоруської РСР, Польщі та Чехословаччини у жовтні 1950 р. спільно винесли на розгляд V сесії Генеральної Асамблеї ООН проект резолюції про мирне врегулювання корейського питання, яким вимагали гарантувати корейському народові можливість «здійснення його невід'ємного суверенного права вільно вирішувати свої внутрішні державні справи» [179, с. 154–155], виведення з Кореї іноземних військ з наступним проведенням виборів до Національних зборів. Пропонувалось також створити окрему комісію ООН за обов'язкової участі у ній представників країн, що межували із Кореєю (фактично – Китаю та СРСР. – Ю. Б.). УРСР закликала ЕКОСОП спільно із представниками Кореї розробити план економічної відбудови регіону [259, с. 367].

Проект резолюції апелював до законних прав корейського народу на створення єдиної незалежної демократичної республіки. Основним завданням ООН у цьому питанні мало бути розв'язання його мирними засобами

«відповідно до принципів міжнародного права і справедливості» [80, с. 100]. Питання про китайських «добровольців» свідомо було обійдене увагою.

До потуг «соціалістичної» дипломатії Рада Безпеки не прислухалась – миротворчий контингент ООН упевнено контролював майже увесь Корейський півострів, а військове втручання Союзу РСР у конфлікт бачилось неможливим – сутичка Радянської Армії з інтернаціональним миротворчим контингентом ООН означала б початок Третьої світової війни. Втім, окрім СРСР, залишалася невизнана Радою Безпеки ООН Китайська Народна Республіка.

Наступ 33 «народно-добровольчих дивізій» Народно-Визвольної Армії КНР розпочався 25 жовтня. Скориставшись несподіванкою, китайські з'єднання зім'яли оборону військ Організації Об'єднаних Націй.

В листопаді, обійшовши Збройні сили ООН із заходу, китайці оточили їх 12 своїми дивізіями і завдали флангового удару по 8-ій армії США. 4 січня 1951 р. війська Корейської Народної Армії і Народно-Визвольної Армії Китаю знову захопили Сеул. Американське командування заговорило про можливість використання ядерної зброї.

Навесні 1951 р. масштабні військові дії на Корейському півострові тривали з перемінним успіхом. До червня 1951 р. року Корейська війна досягла критичної точки. Незважаючи на важкі втрати, кожна зі сторін розширила армії до близько мільйона солдатів і офіцерів. Стало зрозуміло, що досягти перемоги неможливо і необхідні переговори для підписання миру. Вперше сторони сіли за стіл переговорів у Кесоні 8 липня 1951 р., однак ще під час зустрічі делегацій військові дії відновилися. Після довготривалих боїв фронтова смуга зупинилася біля довоєнного кордону, тобто 38-ї паралелі.

27 липня 1953 р. була підписана мирна угода між США, Північною Кореєю та КНР. Південна Корея від підпису відмовилася. Підписанню передували 1076 раундів переговорів, що тривали 2 роки та 19 днів. Угода про перемир'я, яке так ніколи і не оформилося в мирний договір, передбачала створення чотирикілометрової демілітаризованої зони (ДМЗ), по 38 паралелі – новий кордон між двома державами пройшов на місці фронтової смуги на дату

27 липня 1953 р.

Констатуємо, що міжнародна дипломатія виявилась неспроможною запобігти протистоянню ворожих політичних сил Кореї, яке на період з 1950 по 1953 рр. перейшло із дипломатичної у військову фазу і принесло величезні людські жертви з обох сторін. Шляхом дипломатичних зусиль представників Великих держав, без скільки-небудь визначальної ролі ООН у цьому процесі, у 1953 р. вдалось припинити відкрите протистояння. Втім формально КНДР та Південна Корея так і залишились у стані війни.

У міжнародних консультаціях щодо мирного врегулювання конфлікту у Кореї брали певну участь й дипломати Української РСР, існують свідчення залучення до цієї проблеми безпосередньо Міністра закордонних справ УРСР А. Барановського [260].

По завершенню воєнних дій у Кореї дипломати УРСР разом з представниками інших країн соціалістичного табору ініціювали виведення з півострова іноземних військ. Під приводом сприяння об'єднанню країни на мирній демократичній основі дипломати Радянської України протягом двох десятиліть систематично піднімали це питання на сесіях Генеральної Асамблеї ООН [4, с. 146], втім «українські» ініціативи так само систематично зазнавали невдачі через відсутність підтримки західних держав.

Корейська криза мала серйозне значення для розвитку системи нового міжнародного права. Протягом певного часу всередині радянського блоку серйозно розглядалась можливість ініціації перегляду Статуту Організації Об'єднаних Націй через неспроможність існуючої концепції Ради Безпеки гарантувати своєчасне вирішення конфліктів мирним шляхом. МЗС УРСР мав найактивнішим чином бути залученим до просування цієї ініціативи [41, с. 575]. Втім, позитивне вирішення даного починання видавалось малоймовірним, тому Радянський Союз зрештою відмовився від цієї ідеї.

Оскільки із закінченням військових дій на Корейському півострові військове напруження не зникло, міжнародна спільнота неодноразово поверталась до корейського питання.

Зокрема, 24 вересня 1973 р. делегація УРСР (спільно із 34 іншими державами-членами ООН) на XXVIII сесії Генеральної Асамблеї ООН внесла проект резолюції з Корейського питання. Передбачалося розпустити Комісію ООН по об'єднанню і відновленню Кореї; скасувати право на використання прапора ООН іноземними військами, розміщеними у Південній Кореї, і розпустити Командування ООН; пропонувалося вивести всі іноземні війська, розміщені у Південній Кореї, з метою незалежного мирного возз'єднання Кореї [261, с. 223–224].

Делегації соціалістичних країн, в тому числі й УРСР, звертались до проблеми виведення військ, що діяли від прапором ООН, із Південної Кореї також у 1974 р. Проте обидва рази відповідні проекти резолюцій відхилялись Генеральною Асамблеєю [262, с. 292, 491].

Лише 18 листопада 1975 р., вперше за 20 років обговорення питання, на XXX сесії Генеральної Асамблеї прийнято резолюцію за проектом, поданим 43 соціалістичними країнами, включаючи УРСР. Згідно з нею, передбачалося вивести іноземні війська, що знаходилися під прапором ООН у Південній Кореї; замінити угоду про воєнне перемир'я в Кореї мирною угодою, а також різко скоротити збройні сили обох сторін [263, с. 377].

Отже, діяльність дипломатії Української РСР мала певне значення для стабілізації ситуації в регіоні та консервації конфлікту між соціалістичним та капіталістичним режимами. Унікальний державотворчий експеримент в Кореї залишається реліктом Холодної війни, постійно породжуючи напругу в регіоні та світі. Однак, протягом ось уже шести десятиріч далі обміну погрозами між Пхеньяном і Сеулом справа не заходить. Певну роль у саме такому розвитку подій свого часу відіграла й дипломатія УРСР.

Заслуговує уваги й роль МЗС УРСР у питанні визнання Організацією Об'єднаних Націй зміни влади в континентальному Китаї внаслідок громадянської війни. Цікаво, що УРСР включилась до боротьби за права комуністичного Китаю ще до перемоги КПК у громадянській війні. Уже 22 вересня 1947 р. на пленарному засіданні II сесії Генеральної Асамблеї ООН

Міністр закордонних справ України Д. З. Мануїльський різко критикував політику Сполучених Штатів Америки у китайському питанні: «Не підлягає сумніву, що підтримка, яка надається США Гоміндану в його громадянській війні проти демократичних сил Китаю, суперечить принципові невтручання у внутрішні справи чужої країни, який лежить в основі статуту ООН» [264, с. 131]. Про радянську підтримку комуністичних повстанців український дипломат скромно умовчав.

Підтримка Комуністичної Партії Китаю активізувалась у 1949 р., після фактичної перемоги КПК у громадянській війні, узяття під контроль усієї континентальної території держави та формування власного уряду. Делегація Радянського Союзу та дружні їй делегації висловлювались за передання представникам уряду КНР усіх прав у міжнародних зносинах, що попередньо належали урядові Чан Кайши.

Щонайменше у 10 зверненнях, поданих до Генеральної Асамблеї протягом 1950-х років, українські представники в ООН вимагали визнання комуністичної КНР. Також питання піднімалось у численних листах, нотах.

Для прикладу, на пленарному засіданні X сесії Генеральної Асамблеї ООН (1955 р.) Міністр закордонних справ УРСР Л. Ф. Паламарчука вказав: «Не визнання ООН великої КНР є не тільки ненормальним явищем і не відповідає духу Статуту, але являє собою небезпеку для сприяння справі миру і розв'язання міжнародних проблем...» [265, с. 149].

Дещо м'якшою була риторика його виступу на наступній, XI сесії Генасамблеї: «...Доводиться все ж таки пошкодувати про те, що відголоси політики дискримінації, що були відкинуті самим життям, дали про себе знати на цій сесії під час обговорення питання про представництво КНР в ООН. Те, що дійсні представники КНР не зайняли свого місця серед нас, позбавляє нашу Організацію багатьох можливостей при вирішенні міжнародних проблем при існуючих розбіжностях» [266, с. 124].

Послідовна боротьба за міжнародне визнання Китайської Народної Республіки в 50-ті роки мала вплив на поступову легітимацію представників

КПК в ООН: якщо у 1952 р. делегацій, що голосували за визнання КНР в якості правонаступника Китаю в ООН було лише 7, то в 1953 р. таких делегацій було уже 10, в 1954 р. – 11, в 1955 р. – 12, у 1956 р. – 24, а в 1958 р. – 29.. Остаточне питання було вирішено 25 жовтня 1971 р., коли Генеральна Асамблея ООН прийняла Резолюцію 2758 (XXVI), де вказувалось: «відновити Китайську Народну Республіку в усіх її правах і визнати представників її уряду єдиними законними представниками Китаю в ООН, а також негайно позбавити представників Чан Кайши місця, яке вони незаконно займають в ООН і в усіх установах, що пов'язані з нею».

Дипломатія Української РСР залучалась й до вирішення інших міжнародних протиріч. Так, представники УРСР неодноразово брали участь в обговоренні конфлікту в Палестині. 4 липня 1948 р. делегація Радянської України внесла на розгляд Ради Безпеки ООН пропозицію щодо мирного розв'язання конфлікту між арабськими країнами та Ізраїлем. Апелюючи до статті 33 глави VI Статуту ООН, українські представники пропонували Раді Безпеки виступити із закликом до Єгипту, Лівану, Сирії та Трансйорданії, з одного боку, та Ізраїлю, з другого, запросивши сторони до замирення через «прямі переговори або ж за посередництва представника ООН» [57, с. 13].

Окремим епізодом, до участі в якому залучалася дипломатія Радянської України, стало врегулювання політико-правового режиму регіону м. Трієст, розташованого на північному узбережжі Адріатичного моря. Мультинаціональне населення краю, представлене італійцями в міських та словенцями й хорватами у сільських районах.

З 1382 р. Трієст та прилеглі райони входили до складу Австрії. За результатами Першої світової війни, у 1921 р. ці землі були анексовані Італією, що зустріло спротив місцевого слов'янського населення. Після капітуляції Італії у Другій світовій війні (1943 р.) ці території були зайняті німецькими військами. Після війни про свої права щодо цієї території заявили адміністрації Італії та Югославії. Для недопущення загострення міжнародної напруженості у регіоні, згідно з умовами мирного договору з Італією, Рада Безпеки 15 вересня

1947 р. оголосила цей край підмандатною територією Організації Об'єднаних Націй – Вільною територією Трієст [267].

Такий юридичний статус, не надаючи утворенню міжнародної дієздатності, дозволив йому зберігати формальну незалежність. Вільна територія Трієст була поділена на дві зони – Зону А, площею 222,5 км² із населенням понад 260 тис. чоловік, що включала місто Трієст та околиці, та зону В площею 515,5 км², населеною 70 тис. мешканців, що включала північно-західну Істрію. При цьому, зона А знаходилась під управлінням англо-американських військ, зона В – у контролі югославських військових.

Представники Югославського уряду в липні 1948 р. звернулися до Генерального секретаря ООН зі скаргою, що військові командування США, Англії і Франції, порушуючи умови мирного договору, в якому міститься Положення про тимчасовий режим, перетворюють Вільну територію Трієст у провінцію Італійської Республіки. У відповідь на цю заяву представники західних урядів запропонували переглянути мирний договір з Італією.

Користуючись членством у Раді Безпеки ООН делегація Української РСР підключилась до вирішення ситуації. 19 серпня 1948 р. українські представники внесли на розгляд РБ свої пропозиції. Українська РСР закликала сторони твердо додержувалася принципів Статуту ООН, зокрема принципу поваги до міжнародного зобов'язань, порушення якого урядами США, Великобританії та Франції засуджувалося. Радянські дипломати зажадали виконання зобов'язань, покладених на Раду Безпеки, згідно положень мирного договору з Італією, ст. 21 якого зобов'язала ООН гарантувати цілісність і незалежності Вільної території Трієст. Негативно представник України в Раді Безпеки оціни й ініціативу урядів трьох держав вдатись до ревізії договірних відносин із Італією. На його думку, такі дії стали порушенням засадничих актів, що регламентували статус території: рішення Ради Міністрів закордонних справ від 12 грудня 1946 р., мирного договору з Італією, і Статуту ООН [80, с. 80].

УРСР запропонувала вирішити конфліктну ситуацію шляхом виведення адміністрації регіону із підпорядкування англо-американських військових сил

та впровадження інституту генерал-губернатора, що, будучи підзвітним Раді Безпеки ООН, мав управляти Вільною територією Трієст в інтересах міжнародного правопорядку [80, с. 81].

Після тривалого обговорення члени Ради Безпеки ООН більшістю голосів відхилили проект рішення, представлений українською делегацією. Тим самим Рада Безпеки ООН санкціонувала продовження поступової інтеграції Трієсту до складу Італії, що порушувало концепцію мирного врегулювання ситуації в регіоні, на виконання якої Трієсту й було надано спеціальний політико-правовий статус. Представники соціалістичних держав засудили це рішення, вважаючи його спрямованим на розширення американсько-британської військової присутності на північному узбережжі Адріатичного моря.

Ці прецеденти, поза найменшим сумнівом, мали вплив на формування системи нового міжнародного права. Від їх вирішення відштовхується історична традиція врегулювання локальних та регіональних конфліктів засобами Організації Об'єднаних Націй. Тим самим, за безпосередньої участі Української РСР закладалося підґрунтя для розвитку права міжнародного сприяння мирному погодженню воєнних конфліктів.

3.4 Українська радянська дипломатія у політиці СРСР щодо держав соціалістичного блоку. «Доктрина Брежнєва»

Ще в роки Другої світової війни у міжнародних відносинах сформувалися два центри сили, два полюси – у столицях наймогутніших з держав-переможців нацизму, Москві та Вашингтоні. Стратегічним завданням світових наддержав стало поширення впливу на інших учасників міжнародної спільноти. Тактичним ж завданням, особливо нагальним для Радянського Союзу, з огляду на його політико-географічне положення, стало приведення до влади у державах, що межують з СРСР, лояльних режимів.

Шляхом використання досягнутих у Ялті домовленостей, завдяки наполегливим дипломатичним маневрам та щедрій матеріальній допомозі

Москві вдалося створити вздовж свого європейського кордону «буфер» з держав, уряди яких заявили про «соціалістичну орієнтацію».

Із зростанням розриву між світовими центрами сили, що характеризувався загостренням дипломатичних відносин та одночасно високим ризиком виникнення нового серйозного воєнно-політичного конфлікту, представники західної та соціалістичної систем сформуваали два чітко окреслені табори. Учасниками обох блоків було укладено угоди, що у випадку розв'язання нового воєнного зіткнення мали сприяти колективній самообороні. Створена Радянським Союзом та його сателітами Організація Варшавського договору (1955 р.), будучи відповіддю на організацію західними державами НАТО (1949 р.) та входженням до нього ФРН (1955 р.), закріпила європейську систему соціалізму із провідною роллю у ній СРСР.

Створення у 1955 р. Організації Варшавського договору майже співпало із початком лібералізації радянського режиму, що увійшла в історіографію під неофіційною назвою хрущовської «відлиги». Масштабні політичні перетворення всередині Союзу надихнули соціалістичні уряди держав-сателітів до певних політичних реформ. Проте, лібералізація режиму в центральноевропейських країнах призвела до соціальних виступів окремих прошарків населення, що були в опозиції до комуністичної влади.

В 1956 р. падають «сталіністські» уряди в Польщі та Угорщині. Майже одразу після приходу до влади, наприкінці червня 1956 р., польський уряд В. Гомулки стикнувся із повстанням робітників Познанського заводу ім. Сталіна, в ході придушення якого загинуло понад півсотні протестуючих та ще майже півтисячі було поранено. Протести, подавлені польськими силовими відомствами, привернули увагу Радянського Союзу, який, вивчаючи ситуацію в регіоні, розглядав можливість введення на територію сусідньої суверенної держави власних збройних сил.

Втім, увага Москви переключилась на інше джерело нестабільності в Центрально-Східній Європі. Ним стала Угорщина, де восени 1956 р. громадянський конфлікт перейшов в гарячу стадію.

Джерелом напруження в Угорщині стало повернення до влади консервативного крила Угорської партії трудящих, внаслідок зміщення у квітні 1955 р. прогресивного уряду Імре Надя, з іменем якого був пов'язаний ряд ліберальних реформ, що в період з 1953 р. спряли підвищенню рівня життя населення країни. Зміна влади викликала прогнозований спротив широких верств населення, із вимогами повернення І. Надя, проведення прозорих дострокових виборів в країні, та виведення з її території радянських військ, що перебували там з кінця Другої світової війни за умовами мирного договору. Подальша заміна на посаді генерального секретаря УПТ М. Ракоші на колишнього міністра держбезпеки Е. Герьо була сприйнята населенням країни як знак до посилення репресій. Цей факт разом із широким суспільним резонансом Познанських подій червня 1956 р. призвів до радикалізації громадянських протестів.

В другій половині жовтня народні виступи набули широкого масштабу. 23 жовтня антиурядова демонстрація в Будапешті зібрала понад 200 тис. учасників (2 % населення країни). Демонстранти здійснили спробу захоплення будинку радіо, де у зіткненнях із угорськими спецслужбами загинули перші демонстранти. В ніч на 24 жовтня під тиском народних виступів, керівництвом правлячої УПТ прийнято рішення про призначення І. Надя прем'єр-міністром.

Протягом найближчого тижня події розгортались стрімко. До угорської столиці були введені обмежені підрозділи радянських збройних сил, що вступили у сутички з демонстрантами. 26 жовтня уряд І. Надя звернувся, апелюючи до положення статті 34 Статуту ООН до держсекретаря США Дж. Ф. Даллеса та Генерального секретаря ООН Д. Гаммаршельда з проханням про втручання в угорські події з метою забезпечення порядку. Керівництво Радянського Союзу не встигло виробити чіткого плану дій у цій ситуації, та заявило 30 жовтня про виведення з території Угорщини військ.

Наступний виток протистояння припав на кінець жовтня та початок листопада. Цей період співпав із Суецькою кризою – силовою операцією Ізраїлю, Великобританії та Франції проти підтримуваного Радянським Союзом

Єгипту. В цей же час, 29–30 жовтня 1956 р., Сполучені Штати, що уважно спостерігали за подіями в Угорщині, повідомили дипломатичними засобами радянське МЗС про зобов'язання зберегти нейтралітет по відношенню до можливих радянських дій в УНР.

31 жовтня М. С. Хрущов, виступаючи на засіданні Президії ЦК КПРС, заявив про неприпустимість виведення військ з території Угорщини, оскільки це буде розцінене як слабкість та призведе до погіршення позицій СРСР у глобальному політичному протистоянні. Було прийнято рішення про проведення силової операції з метою зміщення уряду І. Надя, та його заміни кабінетом лояльного до Москви Я. Кадара.

1 листопада, угорський уряд заявив про намір виходу із Організації Варшавського договору. В той же день Будапешт звернувся до ООН з проханням про допомогу в захисті суверенітету. Таким чином, угорське питання було включене до порядку чергової XI сесії Генеральної Асамблеї ООН восени 1956 р.

Протягом перших трьох днів листопада керівництво Радянського Союзу провело серію консультацій із представниками держав соцтабору, які погодили спільну позицію про можливість порятунку політичного ладу в Угорщині виключно шляхом збройного втручання.

В ніч на 4 листопада 1956 р. радянськими військами розпочато операцію «Вихор» з метою взяття під контроль території суверенної держави. В той же день по радіо виголошено маніфест новоствореного Угорського революційного робітничо-селянського уряду (УРПСУ), на чолі якого став Я. Кадар.

Прорадянський УРПСУ уже 4 листопада 1956 р. надіслав на ім'я Генерального секретаря ООН телеграму, якою стверджувалось: «Угорський Революційний Робітничо-Селянський Уряд заявляє, що звернення Імре Надя в ООН з проханням про розгляд угорського питання не мають законної сили і не можуть розглядатися як звернення, направлені від імені держави.

Революційний Робітничо-Селянський Уряд категорично заперечує проти обговорення як в Раді Безпеки, так і на Генеральній Асамблеї вказаного

питання, бо це питання входить виключно у компетенцію Угорської Народної Республіки» [268, с. 126]. Таким чином, угорський уряд посилався на положення статті 2 Статуту ООН, що свого часу було внесено за ініціативою Радянського Союзу.

Тим не менше, за ініціативи Ради Безпеки ООН відкрилася надзвичайна сесія ООН, предметом якої стало угорське питання. Сесія, що тривала з 4 по 10 листопада 1956 р., прийняла ряд резолюцій, якими закликала СРСР припинити військову акцію проти Угорщини та утриматись від будь-якої форми втручання, особливо збройного, у внутрішні справи Угорщини

Позиція радянських представників прогнозовано ґрунтувалася на запереченні компетенції ООН щодо угорських подій – шляхом посилення на положення ст. 2 Статуту Організації. Зокрема, на засіданні Генеральної Асамблеї 3 грудня 1956 р. голова делегації Радянського Союзу В. В. Кузнєцов стверджував таке: «Ми закликаємо ООН відкинути всі спроби втручання у внутрішні справи Угорщини. Завдання і обов'язок ООН – захистити суверенітет Угорської Народної Республіки від замахів з боку тих, хто хотів би реставрувати в цій країні панування реакційних сил» [270, с. 127].

Позиція СРСР була підтримана Радянськими Україною та Білоруссю, за ініціативою делегатів яких до порядку денного XI сесії ГА ООН включено питання «Про становище в Угорщині». Різко критикуючи позицію західних країн, зокрема Бельгії, у відношенні Угорщини, українські делегати протиставляли їй «конструктивне спрямування соціалістичної зовнішньої політики», зокрема, посиленнями на надання УРСР економічної допомоги угорському соціалістичному урядові.

У виступі з приводу угорського питання 4 грудня 1956 р. представник УРСР В. І. Сапожніков заявив, що справжньою метою ініціативи західних країн про направлення спостерігачів ООН в Угорщину виступає: «... прикрити авторитетом ООН своє втручання у внутрішні справи Угорщини для того, щоб перешкодити налагодженню нормального життя в країні і підірвати довір'я до Революційного Робітничо-Селянського Уряду ... Делегація УРСР вважає, що

час покласти край спробам втручання у внутрішні справи Угорщини і перейти до ділового обговорення важливих міжнародних проблем, розв'язання яких чекають від ООН народи всього світу» [270, с. 128].

Незважаючи на позицію представників радянського табору, 12 грудня 1956 р. Генеральна Асамблея прийняла резолюцію 1131 (XI), якою засудила дії Радянського Союзу як такі, що вчинені з порушенням Статуту ООН, позбавляючи Угорщину свободи та незалежності. Одночасно Генеральна Асамблея закликала СРСР вивести свої війська з території держави під наглядом міжнародної спільноти та посприяти відновленню Угорської незалежності. Зрозуміло, що СРСР проігнорував положення резолюції.

Ще протягом п'яти років угорське питання продовжувало спорадично підніматись на засіданнях ГА ООН, де західні країни засуджували політику Радянського Союзу щодо придушення повстання у Будапешті. Лише у січні 1963 р. за ініціативи радянських делегацій питання вдалося зняти з порядку денного Генеральної Асамблеї, після чого до нього перестали повертатись [269, с. 212].

Перебування на території Угорщини радянських військ було формально легітимізоване заявою угорського уряду від 5 січня 1957 р. Цим актом Робітничо-Селянський уряд підтвердив, що «в складній міжнародній обстановці Радянська Армія стоїть та стороні інтересів миру, захищаючи угорський народ та інші соціалістичні країни від можливого нападу імперіалістів». Заявою також констатувалося, що всі питання радянсько-угорських відносин, в тому числі й врегулювання перебування в Угорщині військ, вирішуватимуться «шляхом дружніх переговорів» [270, с. 133]. Такі переговори дійсно відбулися у Москві наприкінці березня 1957 р. В ході перемовин було досягнуто згоди щодо перебування на території Угорщини радянської армії, для легалізації якої у травні 1957 р. укладено Угоду про правовий статус радянських військ, тимчасово розташованих на території Угорської Народної Республіки. Немає нічого тривалішого за тимчасові речі – надалі військові сили Радянського Союзу дислокувались на території

Угорщини аж до 1992 р. як Південна група військ.

По суті, зусиллями соціалістичної дипломатії, включаючи й українську радянську дипломатію, було створено прецедент грубого втручання Москви в справи суверенної держави, яка негласно перебувала у її (радянській) сфері впливу. Відсутність політичної волі західних держав, поєднана з брутальним придушенням опору угорських дисидентів радянськими військами та спецслужбами дозволили, з одного боку, уберегти Європу і світ від війни чи, принаймні, урятувати ООН – від самоліквідації. З іншого, кремлівські вожді твердо увірували в переконливість ядерного дубця та свої виключні можливості шантажу світового співтовариства атомною війною. Ці плоди пожинаємо сьогодні.

Подібною була роль українського політикуму у подіях 1968 р., пов'язаних із силовим поваленням чехословацького уряду та придушенням проваджуваних ним політичних реформ, що увійшли у світову історіографію під назвою «Празької весни». В січні 1968 р. на зміну уряду А. Новотного прийшла команда словака А. Дубчека, що проголосила курс на лібералізацію політичного управління держави та рух до «соціалізму з людським обличчям». Уряд пішов на суттєве послаблення цензури, кроки до створення багатопартійної системи. Були задекларовані наміри забезпечення повної свободи слова, зборів та переміщення, встановлення ретельного контролю за діяльністю органів державної безпеки, полегшення організації приватних підприємств та зниження державного контролю над виробництвом. Окремим пріоритетом державної політики оголошено федералізацію держави із розширенням повноважень суб'єктів федерації – Чехії та Словаччини.

Прогнозовано, подібна активність, не узгоджена із Москвою, видалася радянському керівництву небезпечною. Тому з середини весни 1968 р. Кремль почав обмірковувати можливість та методи втручання в політику чехословацького керівництва, що призвело до вироблення сценарію силової зміни уряду. Питання виносилось й на обговорення лідерів держав соціалістичного блоку, як в багатосторонніх, так і в двосторонніх дискусіях.

Реакція провідних держав західного блоку щодо подій «Празької весни» та її придушення у серпні 1968 р. була досить стриманою. Це можна пояснити як внутрішньою нестабільністю в Західній Європі (гостра криза режиму де Голля у Франції), так і психологічними факторами, до яких віднесемо загальне небажання ескалації міжнародного напруження, що пішло на спад після Карибської кризи 1962 р. завдяки політиці розрядки. Окрім того, в 1968 р. США, були не лише втягнуті до воєнного конфлікту у В'єтнамі, але й перебували у розпалі виборчих баталій.

Адміністрація Л. Джонсона уважно слідкували за розвитком подій у Чехословаччині протягом усього 1968 р., вітаючи демократичні перетворення уряду А. Дубчека. Втім США дотримувались обережності: з одного боку намагались не «лити воду» на позиції чехословацьких консервативних сил, не викликати підозри та не привертати увагу СРСР та держав ОВД до реформ в країні; з іншого боку, на цьому історичному етапі не мали наміру переглядати рівновагу сил, що склалася, «визнаючи інтереси СРСР у Східній Європі та не бажаючи, щоб ЧССР стала об'єктом конфронтації Великих держав» [270, с. 33].

Подібною була й політика Франції. Стримано ставилась до чехословацьких подій 1968 р. й Великобританія. Держава переживала економічну кризу, відтак не бажала погіршення відносин з Радянським Союзом.

Ситуація ускладнювалась відсутністю яких би то не було звернень уряду ЧССР з проханням підтримки західних країн. До початку серпня англо-американська позиція зводилась до утримання від будь-яких дій, що могли б бути розцінені як втручання Заходу.

Уряд Радянської України приділяв особливу увагу подіям в ЧССР. Проблема політичних реформ в Чехословаччині стала предметом обговорення двосторонньої контактної групи, що була організована на рівні партійного керівництва прикордонних адміністративних одиниць. В контактах брали участь – з українського боку перший секретар Закарпатського обкому Компартії України Ю. В. Ільницький, з боку ЧССР – перший секретар Східнославацького обкому КПЧ Я. Косцеланський. Маємо свідчення серії

таємних зустрічей, що були проведені сторонами на радянсько-чехословацькому кордоні протягом 1968 р. Перша така зустріч була проведена у розпал Празької весни – 18 березня. Потім подібні наради проводились з певною регулярністю (нерідко – вночі), зокрема мали місце 29 квітня, 14 травня, 6, 10 та 11 червня. Остання зустріч в такому форматі відбулася 11 вересня 1968 р. [271, с. 429–431].

Ще одна українсько-словацька зустріч для обговорення ситуації в Чехословаччині на радянському кордоні була проведена 28 січня 1969 р. Щоправда, що симптоматично, вироблення спільної моделі дій стало предметом обговорення не партійних керівників, а співробітників Управління КДБ у Закарпатській області УРСР та працівників Управління держбезпеки Східнославацької області ЧССР [272, с. 284].

Паралельно із наростанням кризи соціалістичного табору продовжувались міжреспубліканські контакти й на рівні партійного керівництва. В травні 1968 р. Чехословаччину відвідав з офіційним візитом голова Ради міністрів Української РСР В. В. Щербицький. В часи ускладнення відносин із ренегатом соціалістичного блоку офіційною метою візиту керівника уряду Радянської України оголошувався обмін естафетами миру і дружби, присвячений 13-й річниці визволення ЧССР від нацистських загарбників [273, арк. 128].

Менш як за місяць, 3 червня 1968 р. у рамках Днів УРСР в Чехословаччині була проведена зустріч Міністра закордонних справ ЧССР Є. Гаона з головою української делегації заступником Голови Ради міністрів УРСР П. Т. Троньком [274, арк. 208].

Наростання протиріч між Москвою та Прагою змусило СРСР перейти до силового розв'язання проблеми. В 23:00 20 серпня 1968 р. об'єднані війська Організації Варшавського договору були підняті по тривозі, в ніч на 21 серпня розпочато операцію «Дунай». Протягом одного дня військові сили держав ОВД захопили усі стратегічні об'єкти, взявши під контроль територію Чехословаччини. При захопленні Праги відбулись збройні сутички, внаслідок

яких уже в перший день загинуло 58 чоловік. Всього за період операції, що тривала з 21 серпня по 20 вересня 1968 р., вбито 108 та поранено понад 500 громадян ЧССР. Втрати військових сил, що вторглись на територію Чехословаччини, склали 96 чоловік загиблими, а також 87 пораненими та травмованими.

В перший же день операції «Дунай» уряд Великобританії виявив ініціативу до винесення питання про вступ військ ОВД до ЧССР на розгляд Ради Безпеки ООН. В урядовій заяві, що була зроблена вже в 12:35 21 серпня між іншим стверджувалось: «Вторгнення Радянського Союзу за допомогою деяких його союзників до Чехословаччини є очевидним порушенням Статуту ООН та всіх норм міжнародного співіснування. Це серйозний удар по зусиллям багатьох держав покращити відносини між Сходом і Заходом» [272, с. 36].

На засіданні Ради Безпеки учасники виробили резолюцію, що засуджувала інтервенцію та вимагала негайного виведення окупаційних військ держав Варшавського договору. Її було заблоковано Радянським Союзом, який скористався правом вето постійного члена Ради Безпеки ООН.

Проте уже в найближчі дні держави англо-американського блоку провели внутрішні обговорення подій, на яких прийшли до висновку, що акція ОВД щодо Чехословаччини обмежується індивідуальним характером та не загрожує перерости у масштабний військовий конфлікт.

Тим самим уряди західних держав *de facto* визнали т.зв. доктрину Брежнєва, підтвердивши, що не мають намір втручатись у відносини Радянського Союзу із його сателітами. Показовим є приклад Великобританії, уряд якої після докладного обговорення вирішив не приймати будь-яких офіційних заяв протесту, в той же час скоротивши до мінімуму політичні контакти з державами радянського блоку, не перериваючи при цьому, що цікаво, переговорів з торгових питань.

Різкий спротив збройна акція СРСР, ПНР, НДР у Чехословаччині дістала лише з боку урядів соціалістичних держав, що раніше відкололись від радянського блоку – Югославії, Румунії, Албанії, Китаю. Особливо гостро події

серпня – вересня 1968 р. були засуджені чехословацькою інтелігенцією. Уже на другий день окупації держави, 22 серпня, протест проти вторгнення військ ОВД заявив Міністр закордонних справ ЧССР І. Гаєк.

Загострення радянсько-чехословацьких відносин викликало прохолоду у дипломатичних відносинах Радянської України із західним сусідом. Конфлікт був настільки помітним, що 25 вересня 1968 р. Перший секретар ЦК Компартії України П. Ю. Шелест був вимушений звернутися до ЦК КПРС з проханням про відкликання Генерального консула ЧССР у Києві Й. Горака, який відкрито засуджував військову акцію країн Варшавського договору проти Чехословаччини [274, с. 121].

Тим часом під натиском Москви, політичне керівництво Чехословаччини було змушене піти на «компроміс» – представники ЧССР на чолі з президентом республіки Л. Свободою були викликані до столиці Радянського Союзу, де під тиском брежнєвського керівництва підписали «Програму виходу з кризової ситуації».

За цим документом Чехословацька сторона брала на себе зобов'язання визнати недійсним рішення Височанського з'їзду КПЧ (про засудження дій СРСР). Як і в угорському випадку, для забезпечення політичного впливу Радянського Союзу, на території держави було залишено значний військовий контингент, що склав собою Центральну групу військ. Ці військові формування залишались на території Чехословаччини до червня 1991 р.

12 листопада 1968 р. Генеральний секретар ЦК КПРС Л. І. Брежнєв виступив на п'ятому з'їзді Польської об'єднаної робочої партії із тезою, яка стала хрестоматійною: «КПРС завжди виступала за те, щоб кожна соціалістична країна визначала конкретні форми свого розвитку шляхом соціалізму, зважаючи на специфіку своїх національних умов. Втім, відомо, товариші, що існують й загальні закономірності соціалістичного будівництва, відступ від яких міг би призвести до відступу від соціалізму як такого. І коли внутрішні і зовнішні сили, ворожі до соціалізму, намагаються повернути розвиток якої-небудь країни в напрямку реставрації капіталістичних порядків,

коли виникає загроза справі соціалізму в цій країні, загроза безпеці соціалістичної співдружності в цілому – це вже стає не лише проблемою народу даної країни, але й загальною проблемою, турботою усіх соціалістичних країн» [275, с. 329].

В цій тезі вбачаємо квінтесенцію радянської зовнішньої політики 60-80-х рр. ХХ ст. Концепція припустимості втручання однієї держави у внутрішні справи іншої, союзної їй, держави для впливу на політичний курс останньої дістала в працях закордонних дослідників назву доктрини обмеженого суверенітету або також доктрини Брежнєва.

На зовнішньополітичному рівні аж до другої половини 1980-х ця доктрина активно обстоювалась СРСР та його сателітами, в тому числі й УРСР. Представники західного блоку теж фактично визнавали право Радянського Союзу на подібні акції. Завдяки цьому СРСР до кінця свого існування зберігав військову присутність у Центральній Європі, чим сприяв збереженню постійного політичного напруження в регіоні. Дипломатія Української РСР, на жаль, теж відіграла свою роль у закріпленні такого «особливого» статусу Москви в міжнародній політиці цього періоду.

Висновки до розділу 3

1. Роль Української РСР у міжнародних відносинах другої половини ХХ ст. знаходила вираження у трьох основних напрямках: розвиток права міжнародної безпеки; заснування та розвиток міжнародного гуманітарного права, що включало також боротьбу проти расизму та дискримінацій; а також всебічне закріплення права самовизначення народів. Окрім того, вагомим є внесок Радянської України у вирішення окремих гострих внутрішніх міжнародних конфліктів засобами дипломатії.

2. Дипломатія України в цей період діяла в векторі загальної радянської зовнішньої політики, продовжуючи та підсилюючи позицію Радянського Союзу на міжнародній арені. Після сплеску активності дипломатичної діяльності

Української РСР, що мав місце одразу після надання Республіці зовнішньополітичних повноважень та поєднувався із головуванням у київському Міністерстві закордонних справ Д. З. Мануїльського, поволі міжнародна діяльність Радянської України набула характеру, що його Л. Х. Паламарчук характеризує як політику Москви, викладену «дохідливіше і переконливіше».

3. Українська радянська дипломатія (рівно як і білоруська радянська дипломатія) виступала свого роду розвідувальним авангардом загальносоюзної дипломатії. В дискусійних ситуаціях республіканські МЗС пропонували іншим учасникам переговорів ті чи інші радянські ініціативи як би від свого імені. Можливе не сприйняття цих пропозицій не завдавало шкоди авторитету Москви. Натомість загальносоюзне МЗС ініціювало переважно ті резолюції та угоди, які мали високі шанси на схвалення світовою спільнотою, або були покликані висловити ультимативну думку усього соціалістичного табору.

4. Будучи елементом загально-радянської дипломатії, київське МЗС сприяло досягненню зовнішньополітичних цілей Радянського Союзу, що у певних випадках йшли в розріз із принципами міжнародного права, закріпленими Статутом ООН.

ВИСНОВКИ

У дисертації на основі комплексного спеціального дослідження діяльності політико-правових суб'єктів Української РСР (1944–1991 рр.) здійснено історико-правову реконструкцію та узагальнення їхньої ролі у справі створення та видозміни інститутів міжнародного права, напрацьовано певні рекомендації щодо можливого використання цього історичного досвіду в сучасному державотворенні. Відповідно до мети та визначених завдань, зроблені такі висновки.

1. Проблема ролі дипломатичних органів УРСР у становленні інститутів міжнародного права у другій половині ХХ ст. знайшла широке відображення у працях вітчизняних фахівців у галузі міжнародного права. Суттєвим недоліком вітчизняної наукової школи виступає її зосередження на успіхах та позитивних наслідках цієї діяльності, натомість негативи (як-от, «українська» підтримка неправомірних дій Союзу РСР під час угорської кризи 1956 р., чехословацьких подій 1968 р., радянського вторгнення в Афганістан 1979 р. тощо) не дістають належної міжнародно-правової та історико-правової оцінки.

Зарубіжна історіографія питання менш об'ємна. Українська радянська дипломатія розглядається нею не як самостійний суб'єкт міжнародного життя, а у контексті загальної радянської зовнішньополітичної діяльності. Поза увагою зарубіжних учених залишаються питання розподілу ролей між загальносоюзним та республіканськими (УРСР та БРСР) дипломатичними відомствами; ігноруються намагання українського МЗС відігравати більш значущу роль у світовій політиці – особливо на ранньому етапі становлення ООН (1945 – поч. 1950-х рр.) та ін.

Основні підсумки діяльності зовнішньополітичних структур УРСР знайшли своє відображення у кількох збірниках «Українська РСР на міжнародній арені: Зб. док. і матеріалів ...» (за відповідними роками: 1945 – 1961; 1962 – 1970; 1971 – 1975; 1976 – 1980 тощо). Також основні документи

ООН опубліковані на офіційних сайтах ООН та асоційованих установ: ЮНЕСКО, МАГАТЕ тощо.

Архівна джерельна база, свого часу не рекомендована до публікації у відкритих джерелах, й по сьогодні, за невеликим винятком, є фактично недоступною для дослідників питання, як вітчизняних, так і зарубіжних. Це відбувається внаслідок загальнопоширеної закритості відомчих архівів – не лише зовнішньополітичних, а й архівів спецслужб.

2. Система міжнародного права протягом ХХ ст. зазнала суттєвої еволюції, що призвела до докорінної зміни окремих її інститутів. Якісна відмінність того міжнародного права, що значною мірою сформувалось завдяки діяльності Організації Об'єднаних Націй, від права міжнародного спілкування, яке діяло до кінця Другої світової війни, дає науковцям і практикам підстави проводити поділ на старе та нове міжнародне право.

Важливішими документами ООН, які визначили характер т.зв. нового міжнародного права, виступають: Статут ООН (1945 р.), Загальна декларація прав людини» (10 грудня 1948 р.), чисельні резолюції Ради Безпеки ООН, заяви Голови Ради безпеки (від імені РБ ООН), різного роду декларації та конвенції тощо.

Фундаментальними ознаками нового міжнародного права виступають:

- а) антивоєнне спрямування із закріпленням принципу незастосування сили чи погрози силою як засобу міжнародної політики держави;
- б) анти- колоніалізм та визнання права народу на самовизначення як основоположного у питаннях державотворення;
- в) критичне переосмислення уже існуючих галузей та інститутів права та їх всеохоплююча кодифікація;
- г) виникнення у зв'язку із поступом науково-технічного прогресу, нових галузей міжнародного права;
- д) просторове поширення дії міжнародного права, що здобуває характеристику універсальності.

До формування принципів та всезагального утвердження норм нового міжнародного права в міжнародно-правовій практиці тієї чи іншою мірою доклали зусиль не лише т.зв. Великі держави (як це було ще у ХІХ –

сер. XX ст.), але й інші суб'єкти міжнародного права, передусім члени ООН.

Важливою характерною рисою нового міжнародного права, на нашу думку, виступає та обставина, що його творення і творчий розвиток перестали де-факто бути привілеєм відносно вузького кола т.зв. Великих держав. Свій посильний вклад у цю справу вносять й ті суб'єкти міжнародного права чий людські, економічні чи воєнні ресурси є відносно скромними. Власну лепту внесла й українська радянська дипломатія.

3. Період державотворчих пошуків українського народу, початком якого стало падіння Російської імперії, призвів до появи на території нашої країни декількох державних утворень, різних за формою, режимом та політичним спрямуванням. Враховуючи наявний вектор розвитку та політичну кон'юнктуру, державні формування цього періоду з різним ступенем успіху шукали зовнішньої легітимації з метою встановлення дво- та багатосторонніх міжнародних зносин. З утвердженням в ході громадянської війни на території України радянської влади, уряд УСРР (т.зв. Харківський) добивався зовнішнього суверенітету та міжнародної дієздатності. Протягом 1920–1922 рр. український радянський уряд володів усіма ознаками повного міжнародного суверенітету, яким «добровільно» поступився на користь Союзного центру зі вступом до СРСР (30 грудня 1922 р.).

Внаслідок конституційних змін, здійснених Верховною Радою Союзу РСР на її другій (з трьох) за роки радянсько-німецької війни 1941–1945 рр. сесії, на початку лютого 1944 р. Українська РСР з формально-юридичного боку відновила свою міжнародну правоздатність, у добровільно-примусовому порядку передану до компетенції Союзу РСР в 1922–1924 рр. Така постановка питання полегшила сприйняття «нового» суб'єкта міжнародного права Об'єднаними Націями. З іншого боку, ті, формально суверенні, Республіки Союзу РСР (станом на 1945 р. таких налічувалося 16), що не мали досвіду самостійної міжнародно-правової діяльності протягом 1917–1945 рр., не могли не відчувати свою меншовартнісність в системі міжнародних зв'язків.

4. Створення системи т.зв. нового міжнародного права відбувалося в

складних умовах міжблокового протистояння, а також активного виходу на міжнародну арену держав третього світу. В умовах біполярного світу зусилля світових центрів сили, уособлених Вашингтоном та Москвою, могли бути успішними лише за умови підтримки з боку цих нових акторів міжнародного життя. І навпаки, політична ізоляція, продиктована власними вузько клановими інтересами, загрожувала втратою позицій. У багатьох випадках саме такого роду міркування зумовили процеси демократизації міжнародно-правових відносин та утвердження інститутів т.зв. нового міжнародного права. Прикладом продуктивної конкуренції першого та другого світів за симпатії третього світу може служити активна міжнародна кампанія проти режиму апартеїду в Південній Африці. На перший погляд, роль української радянської дипломатії і загальному процесі була мінімальною – його визначали міркування зовсім іншого порядку (конкуренція першого і другого світів). Насправді ж радянські республіканські (УРСР та БРСР) зовнішньополітичні відомства – в силу певних причин – відіграли важливу роль в загальних процесах демократизації міжнародного права. Викладені ними пропозиції не сприймалися, принаймні формально як офіційна (і, відповідно, ультимативна) позиція Москви, залишали широкий простір для дипломатичного торгу і продуктивного компромісу. Цю, дещо невдячну, «піонерську» роль МЗС УРСР та БРСР уперто не помічають не лише західні наукові школи, але й представники пострадянської науки.

5. На жаль, в силу чисельних обставин, передусім політичного характеру, Київ не зумів повною мірою скористатися наданими історичними можливостями. Це сталося передусім внаслідок жорсткого диктату політичного Центру радянської імперії, але також внаслідок відсутності політичної волі українського радянського керівництва. Зокрема, українські радянські «вожді» прогнозовано проігнорували пропозиції окремих західних держав (Великобританія) щодо встановлення двосторонніх дипломатичних відносин за Сталіна (у 1940-х рр.), і не наважилися повернутися до цього питання у часи хрущовської «відлиги», коли переконати союзний центр в певних перевагах

такого кроку було простіше й безпечніше. Встановлення прямих двосторонніх зв'язків з зарубіжними країнами сприяло б не тільки активізації міжнародно-правової діяльності Української РСР, але й формуванню в республіці професійного дипломатичного корпусу.

6. Найактивніший період міжнародної діяльності Української РСР припадає на перші повоєнні роки – час, коли Міністерство Закордонних Справ Радянської України очолював Д. З. Мануїльський. Згодом роль УРСР у процесах кодифікації міжнародного права стає другорядною, втрачаючи навіть зовнішні ознаки «самостійності». Разом з тим у певних випадках позиція республіки і надалі видається значущою для формування окремих інститутів міжнародного права: зокрема у галузях права безпеки, гуманітарного права і т.д. Окрім того, делегація УРСР здійснювала наполегливу боротьбу за мирне урегулювання окремих міжнародних збройних конфліктів, чим створила ряд прецедентів, важливих для системи міжнародних відносин загалом.

Міркування престижу не дозволяли делегації СРСР зазнавати надто чисельних невдач в дипломатичних дискусіях – принаймні, половина радянських пропозицій повинна була лягати в основу прийнятих «компромісних» рішень. Натомість Українська РСР, рівно як і Білоруська РСР, такими міркуваннями не були обтяжені. З трьох-чотирьох «українських» пропозицій (приміром, при розгляді в РБ ООН індонезійського питання) світове співтовариство сприймало одну, а решту відкидало. Відтак, з одного боку, авторитет Союзу РСР підтримувався на високому рівні (виглядало на те, що до Москви прислухаються навіть частіше, ніж до Вашингтона, Лондона чи інших світових центрів сили), з іншого – непрості процеси дипломатичного урегулювання гострих питань йшли своєю чергою.

7. При вирішенні деяких гостро конфліктних питань, як-от урегулювання Індонезійська криза 1940-х – 1950-х рр., Корейська криза поч. 1950-х рр., боротьба світової громадськості з режимом апартеїду в ПАР та ін., роль української радянської дипломатії була, хоч і не визначальною, але досить важливою. Не менше, якщо не більше значення, ніж чисто посередницькі

послуги, мало створення відповідних міжнародно-правових прецедентів в практиці ООН – як у плані участі держав-посередників у врегулюванні внутрішніх та міжнародних конфліктів, так і в процесах пошуку форм міжнародно-правового тиску на порушників основ міжнародно-правового консенсусу, закладеного в процесі формування та ООН та її подальшої практичної діяльності

8. Окрім позитивних впливів на формування діючої у післявоєнний період (1945–1991 рр.) системи міжнародного права, українська радянська дипломатія як невід’ємна складова і активний учасник загальносоюзної радянської зовнішньополітичної діяльності, здійснювала й деконструктивні кроки. Українські радянські дипломати повністю підтримали радянське збройне втручання (фактично – агресію) у внутрішні справи ряду незалежних держав: Угорщини (1956 р.), Чехословаччини (1968 р.), Афганістану (1979–1988 рр.) тощо. т.зв. доктрина Брежнєва, яка «обґрунтовувала» втручання у внутрішні справи суверенних держав надуманими міркуваннями «інтернаціональної допомоги», «відсічі агресії США та НАТО» і т.п. перебувала в непримиренному антагонізмі з проголошуваними міжнародним співтовариством принципами невтручання, утримання від застосування сили у міжнародних відносинах тощо.

Сьогоднішня агресивна політика РФ у т.зв. близькому зарубіжжі (тобто на пострадянському просторі) сягає попередньої історичної епохи (1945–1991 рр.), коли декларовані принципи нового міжнародного права застосовувалися вибірково і не знайшли всезагального застосування. Опосередковано відповідальність за це лежить і на Українській державі та українській дипломатії (радянській та пострадянській) – приміром, офіційний Київ ніколи так і не надав належної правової оцінки вторгненню СРСР у Афганістан.

9. До безперечно позитивних здобутків діяльності української радянської дипломатії віднесемо міжнародно-правове закріплення кордонів УРСР та її правонаступниці – незалежної Української держави. Це стало можливим в руслі

загального дискурсу утвердження права націй на самовизначення як одного з основоположних принципів нового міжнародного права. Сьогоднішні спроби путінського режиму поставити під сумнів територіальну цілісність України з міжнародно-правової точки зору є безпідставними та безперспективними, вони можуть бути тимчасово реалізовані лише відверто протиправними засобами військової агресії та окупації території незалежної держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Білоусов М. М. Рішення Ялтинської конференції про участь УРСР та БРСР в ООН. *Український історичний журнал*. № 2 Київ, «Наукова думка», 1965. С. 117–119.
2. Василенко В. А. Правові аспекти участі УРСР у міжнародних відносинах. К.: «Вид-во Політичної літератури України», 1984. 124 с.
3. Коваль М. В. Крымская конференция и участие Украинской ССР в решении вопросов послевоенного устройства мира. Ялтинская конференция 1945. Уроки истории. М.: Наука, 1985. С. 152–154.
4. Корецкий В. М. Избранные труды: В 2-х кн. К.: Наук. думка, 1989. Кн. 2. 1989. С. 333–336.
5. Уманский Я. Н. Союзная республика – суверенное социалистическое государство *Ученые записки*. М.: ВЮЗИ, 1969. Вып. 4. С. 90–122.
6. Манелис Б. Л. Единство суверенитета Союза ССР и суверенитета союзных республик в период развернутого строительства коммунизма. *Советское государство и право*. М.: Наука, 1964. № 7. С. 17–26.
7. Яновский М. В. Первые советские конституции и международная правосубъектность советских суверенных республик. *Проблемы социалистической законности*. Харьков, 1985. Вып. 15. С. 48–55.
8. Яновский М. В., Попов А. А. О конституционных основах международной правосубъектности советских союзных республик. *Проблемы социалистической законности*. Харьков, 1983. Вып. 11. С. 40–48.
9. Белоусов М. М. Участие Украинской ССР во взаимодействии стран социализма в ООН. *Вестник Киевского университета*. Серия «Международные отношения и международное право». 1982. № 14. С. 5–14.
10. Афанасьев Б. А. Участь України у боротьбі СРСР в ООН за мир і соціальний прогрес. *Український історичний журнал*. Київ, «Наукова думка», 1985. № 10. С. 24–35.

11. Кравець В. О. Членство України в Раді Безпеки ООН // Український історичний журнал. – № 10 – Київ, «Наукова думка», 1986. – С. 16–25.
12. Тараненко М. С. Участь Української РСР у боротьбі Радянського Союзу за прийняття до ООН Болгарії, Румунії та Угорщини // Український історичний журнал. – № 2 – Київ, «Наукова думка», 1987. – С. 122–128.
13. Мацейко Ю. М. Боротьба Української РСР в Організації Об'єднаних Націй за перетворення в життя ленінських принципів-зовнішньої політики: (До 25-річчя ООН) // Український історичний журнал. – № 6, Ч. 0. – Київ, «Наукова думка», 1970. – С. 18–25.
14. Воробйов О. І. Українська РСР на міжнародній арені / Деякі питання зовнішньополітичної діяльності. – К.: Знання, 1970. – 96 с.
15. Хандогій В. Д. Боротьба СРСР в ООН за заборону випробувань ядерної зброї // Український історичний журнал. – № 5 – Київ, «Наукова думка», 1987. – С. 32–43.
16. Удовенко Г. Й. В інтересах миру і співробітництва. Українська РСР в Організації Об'єднаних Націй. – К.: Знання, 1984. – 45 с.
17. Хворостяный И. М. За мир без оружия: Участие Украинской ССР в борьбе СССР в ООН за разоружение, 1945–1987 гг. – К.: Политиздат Украины, 1988. – 280 с.
18. Качуренко Ю. Українська РСР в комісії ООН по правах людини // Радянське право. – К., 1967. – № 11. – С. 93–97.
19. Батюк В. Г. Україна в міжнародній організації праці. – К.: Політвидав України, 1968. – 73 с.
20. Бруз В. С. ООН і врегулювання міжнародних конфліктів. – К.: Либідь, 1995. – 111 с.
21. Бруз В. С. Україна в ООН: проблеми міжнародної національної безпеки // Політична думка – 1994. – № 4.
22. Aspaturian Vernon V. The Union Republics in Soviet Diplomacy: A Study of Soviet Federalism in the Service of Soviet Foreign Policy. – Geneve-Paris: E. Droz, 1960. – 241 p.

23. Bilinsky Y. The Second Soviet Republic. The Ukraine after World War II – New Brunswick, 1964. – 539 p.
24. Голуб В. Україна в Об'єднаних Націях : Огляд історії прийняття та діяльності, з углядженням міжнародно-правової позиції та з деякими політичними висновками / В. Голуб. – Мюнхен : Сучасна Україна, 1953. – 82 с.
25. Olynuk S. D. Soviet Federalism in Theory and Practice. – Washington, 1965.
26. Sawczuk K. The Ukraine in the United Nations Organization: A Study in Soviet Foreign Policy 1944 – 1950. – New York and London, 1975.
27. Сосновський М. Україна на міжнародній арені 1945-1965. Проблеми і перспективи української зовнішньої політики – Торонто, Оттава : Видавництво Дослідного Інституту Студіум, 1966. – 272 с.
28. Шандор В. Об'єднані нації і наша справа // Ювілейний альманах Українського Братського Союзу з нагоди 75-ліття 1910 – 1985 / ред. Д. Корбутяк. – Woodstock. Md: УБС, б. р.
29. Мережко О. Проблема міжнародної правосуб'єктності України // Юридичний журнал. – 2009 – №4. – С. 85 – 89.
30. Грозовский И. Н. Украина в составе ООН как субъект международного права (историко-правовой аспект) // Электронный ресурс – режим доступа: http://library.nulau.edu.ua/VOV/ТЕМА_3/138-143.pdf
31. Шкуратенко О. В. Правові засади зовнішньополітичної діяльності Української РСР як члена ООН (40-і – початок 60-х років ХХ століття): автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук / Київський національний університет внутрішніх справ. – К., 2007. – 21 с.
32. Івченко О. Г. Україна в системі міжнародних відносин : історична ретроспектива та сучасний стан / О. Івченко. – К. : РІЦ УАННП, 1997. – 687 с.
33. Хімей В. В. УРСР у міжнародних відносинах періоду блокового протистояння / В. В. Хімей // Сіверянський літопис [Текст] : Всеукраїнський науковий журнал. – Чернігів : Чернігівський державний педагогічний університет імені Т.Г.Шевченка. – 2012. – № 5/6 – С. 184 – 190.

34. Дещинський Л. Є. Міжнародні відносини України: історія і сучасність: Навчальний посібник / Дещинський Л. Є., Панюк А. В. – Львів: Вид-во НУ «Львівська політехніка», 2001. – 424 с.

35. Головченко В. І. Україна – держава-співзасновник ООН: міфи й історичні реалії / В. Головченко // Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка. Міжнародні відносини. – 2012. – Вип. 38/39. – С. 12–19.

36. Головченко В. І. Українська РСР – держава-співзасновник ООН: погляд політолога-міжнародника // Актуальні проблеми міжнародних відносин. Випуск 96. Частина 1. [Текст] : збірник наукових трудов / ред. В. В. Копійка. – К.: Київський університет ім. Т. Шевченка, 2011 – С. 46–62.

37. Віднянський С. В. Зовнішня політика України як предмет історичного аналізу: концептуальні підходи та перспективи / С. В. Віднянський, А. Ю. Мартинов // Український історичний журнал. – 2001. – № 4. – С. 41–57.

38. Віднянський С. В. Україна в Організації Об'єднаних Націй: 60 років участі у розв'язанні найважливіших проблем / С. В. Віднянський, А. Ю. Мартинов. – К.: Генеза, 2006. – 240 с.

39. Нариси з історії дипломатії України / Від.ред. В.А.Смолій; Авт.кол.: О.І. Галенко, Є.Є. Камінський, М.В. Кірсенко та ін. – К.: Альтернативи, 2001. – 736 с.

40. Табачник Д. В. Українська дипломатія : нариси історії (1917 – 1990 рр.): Навчальний посібник. – К.: Либідь, 2006. – 768 с.

41. Стрельникова І. Ю. Представництво УРСР у закордонних органах СРСР у 1923 – на початку 1930 років / І. Ю. Стрельникова // Пробл. законності: респ. міжвідом. наук. зб. / відп. ред. В. Я. Тацій. – Х.: Національна юридична академія України, 2009. – Вип. 105. – С. 209–215.

42. Стрельникова І. Ю. Правовий статус Уповноваженого Народного Комісаріату Закордонних Справ СРСР при Раді Народних Комісарів УСРР (1923–1929 рр.) // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия «Юридические науки». Том 23 (62). – 2010. –

№ 1. – С. 420–428.

43. Шкуратенко О. В. Правові засади зовнішньополітичної діяльності Української РСР як члена ООН (40-і - початок 60-х років ХХ століття) [Текст] : дис... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Шкуратенко Олена Володимирівна ; Київський національний ун-т внутрішніх справ. – К., 2007. – 225 арк.

44. Кульчицька О. В. Зовнішньополітичні пріоритети Української РСР на сесіях Генеральної Асамблеї ООН / О. В. Кульчицька // Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили]. Сер. : Історія. – 2012. – Т. 198, Вип. 186. – С. 13–17.

45. Кульчицька О. В. Позиція Української РСР щодо проблеми роззброєння на сесіях Генеральної Асамблеї ООН / О. В. Кульчицька // Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія»]. Сер. : Історія. – 2014. – Т. 227, Вип. 215. – С. 55–59.

46. Кульчицька О. В. Міжнародна співпраця України з ЮНЕСКО у галузі освіти: досвід, проблеми, пошуки рішень // Порівняльно-педагогічні студії № 3(13), 2012 – С. 92–97.

47. Овсій І. О. Зовнішня політика України (від давніх часів до 1944 року): Навчальний посібник. – 2-ге вид. – Київ: Либідь, 2002. – 240 с.

48. Чекаленко Л. Д. Зовнішня політика України: Підручник – К.: Либідь, 2006. – 710 с.

49. Чекаленко Л. Д. Витоки української дипломатії : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Л. Д. Чекаленко ; Дип. акад. України при МЗС України. – К. : LAT & K., 2010. – 340 с.

50. Марущак М. Й. Історія дипломатії ХХ ст.: Курс лекцій – Львів, 2003. – 304 с.

51. Кучик О. С. Зовнішня політика України : навч. посіб. / О. С. Кучик, О. А. Заяць; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка, Ф-т міжнар. відносин. – К. : Знання, 2010. – 573 с.

52. Коппель О. А., Пархомчук О. С. Міжнародні відносини ХХ сторіччя.

Навч. посібник для студ. вузів. – К. : Школяр, 1999. – 256 с.

53. Бойко О. Д. Історія України: Посібник для студентів вищих навчальних закладів. – К.: Видавничий центр «Академія», 1999. – 561 с.

54. Бойко В. О. Українська РСР в Організації Об'єднаних Націй (1945-1964 рр.) [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : 07.00.01 - історія України / В. О. Бойко ; ТНПУ ім. В. Гнатюка. – Тернопіль, 2013. – 20 с.

55. Забигайло К. С. Вопросы международного права в практике Украинской ССР (1944-1964 гг.) : автореф. дис... д-р юрид. наук / КГУ. – К., 1966. – 41 с.

56. Костенко О. Ю. Діяльність України в ЮНЕСКО (80-і – початок 90-х років) : Дис. ... канд. іст. наук: 07.00.02. – К., 1994. – 152 с.

57. Шевченко С. І. Україна в міжнародних економічних відносинах (1950-і – 1980-і роки) : Дис. ... канд. іст. наук: 07.00.02. – К., 1997. – 189 с.

58. Дипломатичний корпус : довідник / Міністерство закордонних справ України. Управління державного протоколу. – К. : [б.в.], 2000. – 216 с.

59. Українська дипломатична енциклопедія : у 2 т. Т. 1 : А–Л / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, Ін-т міжнар. відносин; ред. Л. В. Губерський. – К. : Знання України, 2004. – 760 с.

60. Українська дипломатична енциклопедія : у 2 т. Т. 2 : М–Я / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, Ін-т міжнар. відносин; ред.: Л. В. Губерський. – К. : Знання України, 2004. – 812 с.

61. Український дипломатичний словник / Л. І. Абдо-Ясінська [та ін.] ; за ред. М. З. Мальського, Ю. М. Мороза. – К. : Знання, 2011. – 495 с.

62. Україна в міжнародних відносинах. Енциклопедичний словник-довідник. Випуск 1. Предметно–тематична частина: А–Г / Відп. ред. М. М. Варварцев. НАН України. Інститут історії України. – К.: Інститут історії України, 2009. – 184 с.

63. Україна в міжнародних відносинах. Енциклопедичний словник-довідник. Випуск 2. Предметно–тематична частина: Д–Й / Відп. ред.

М. М. Варварцев. НАН України. Інститут історії України. – К.: Інститут історії України, 2010. – 252 с.

64. Україна в міжнародних відносинах. Енциклопедичний словник-довідник. – Випуск 3: Предметно-тематична частина: К–О / Відп. ред. М. М. Варварцев. НАН України. Інститут історії України. – К.: Інститут історії України, 2012. – 315 с.

65. Україна в міжнародних відносинах. Енциклопедичний словник-довідник. – Випуск 4. Предметно-тематична частина: П–Я / Ред. кол.: М. М. Варварцев (відп. ред.), С. В. Віднянський (кер. авт. кол.), О. М. Горенко, О. А. Іваненко (відп. секр.), А. Ю. Мартинов. НАН України. Інститут історії України. – К.: Інститут історії України, 2013. – 357 с.

66. Свилас С. Ф. Об открытии Постоянного представительства Белорусской ССР при ООН / С. Ф. Свилас // Журн. междунар. права и междунар. отношений. – 2006. – № 3. – С. 70–74.

67. Свилас С. Ф. К вопросу о деятельности Постоянного представительства Белорусской ССР при ООН в Нью-Йорке (1960–1964 гг.) / С. Ф. Свилас // Журн. междунар. права и междунар. отношений. – 2007. – № 4. – С. 53–58.

68. Сягровец Е. В. Участие БССР в разработке специальных международных конвенций по защите прав женщин / Е. В. Сягровец // Журнал международного права и международных отношений. – 2007. – № 1. – С. 17–20.

69. Українська РСР на міжнародній арені. Збірник документів і матеріалів. 1944–1961 рр. – К.: Держполітвидав УРСР, 1963. – 532 с.

70. Українська РСР на міжнародній арені. Збірник документів і матеріалів. 1962–1970 рр. – К.: Політвидав, 1977. – 488 с.

71. Українська РСР на міжнародній арені. Збірник документів і матеріалів. 1971–1975 рр. – К.: Політвидав, 1981. – 521 с.

72. Українська РСР на міжнародній арені. Збірник документів і матеріалів. 1976–1980 рр. – К.: Політвидав, 1984. – 550 с.

73. Українська РСР на міжнародній арені. Збірник документів і

матеріалів. 1981–1985 рр. – К.: Політвидав, 1988. – 618 с.

74. Українська РСР на міжнародній арені. Збірник документів і матеріалів. 1986–1990 рр. – К.: Політвидав, 1993. – 552 с.

75. Українська РСР у міжнародних організаціях. Довідник / М.М.Білоусов та ін. – К.: Політвидав України, 1984. – 149 с.

76. Українська РСР у міжнародно-договірних відносинах. Збірник документів. 1976–1985. – К.: Політвидав, 1986. – 360 с.

77. Українська РСР у міжнародних відносинах : Міжнародні договори, конвенції, угоди та інші документи, які складені за участю Української РСР або до яких вона приєдналася (1945–1957) / Упор. К. С. Забігайло. – К.: Держполітвидав УРСР, 1959. – 751 с.

78. Забігайло К. С. В інтересах миру та дружби між народами. Міжнародно-правова діяльність УРСР. 1945-1972 рр. : Документи і матеріали / Автор коментарів і упоряд. К.С. Забігайло. – К.: Вища школа, 1974. – 335 с.

79. Внешняя политика Советского Союза в период Отечественной войны. Т. I. Документы и материалы. 22 июня 1941 г. – 31 декабря 1943 г. – М.: Госполитиздат, 1946. – 804 с.;

80. Внешняя политика Советского Союза в период Отечественной войны. Т. II. Документы и материалы. 1 января – 31 декабря 1944 г. – М.: Госполитиздат, 1946. – 684 с.

81. Сборник Действующих договоров, соглашений и конвенций, заключенных СССР и иностранными государствами. – Т. XI. – М.: Госполитиздат, 1955. – 643 с.

82. UN Official Documentation System // electronic resource – access mode: <http://documents.un.org/welcome.asp>

83. United Nations Bibliographic Information System // electronic resource – access mode: <http://unbisnet.un.org/indexr.htm>

84. Гусарев С. Д., Тихомиров О. Д. Юридична деонтологія (Основи юридичної діяльності): Навчальний посібник / Гусарев С. Д., Тихомиров О. Д. – К.: Знання, 2005. – 655 с.

85. Антонов В. О. Діалектика // Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол. Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. Т. 2 Д–Й. – К.: Укр. енциклопедія, 1998. – 744 с. – С. 204–205.

86. Бабкін В. Д. Сучасна методологія досліджень історії держави і права України // Антологія української юридичної думки. Т. 10: Юридична наука незалежної України / Упорядники: В. Ф. Погорілко, І. Б. Усенко, Н. М. Пархоменко; відп. Редактори Ю. С. Шемшученко і В. Ф. Погорілко. – К.: Видавничий Дім «Юридична книга», 2005. – С. 103–115.

87. Усенко І. Б. Історія держави і права України: Проблеми предмету і методології досліджень // Правова держава. Ювілейний щорічник наукових праць. Випуск десятий. – К., 1999. – № 10. – С. 240.

88. Рабінович П. М. Норма права // Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол. Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. Т. 4. Н–П. – К.: Укр. енциклопедія, 2002. – 720 с. – С. 189–190.

89. Денисов В. Н. Норма міжнародного права // Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол. Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. Т. 4. Н–П. – К.: Укр. енциклопедія, 2002. – 720 с. – С. 187–189.

90. Statute of the Court | International Court of Justice // electronic resource – access mode: <http://www.icj-cij.org/documents/index.php?p1=4&p2=2&p3=0>

91. Баймуратов М. О. Міжнародне право. – Х.: «Одіссей», 2002. – 672 с.

92. Жуковська Н. Ю. Легітимність // Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол. Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. Т. 3. К–М. – К.: Укр. енциклопедія, 2001. – 792 с. – С. 467

93. Тимошенко В. І. Легітимізм // Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол. Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. Т. 3. К–М. – К.: Укр. енциклопедія, 2001. – 792 с. – С. 467

94. Тимошенко В. І. Легітимація // Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол. Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. Т. 3. К–М. – К.: Укр. енциклопедія, 2001. – 792 с. – С. 467

95. Євінтов В. І. Визнання міжнародно-правове // Юридична

енциклопедія: В 6 т. / Редкол. Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. Т. 1 А–Г. – К.: Укр. енциклопедія, 1998. – 672 с. – С. 380–381.

96. Євінтов В. І. Великі держави // Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол. Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. Т. 1 А–Г. – К.: Укр. енциклопедія, 1998. – 672 с. – С. 328.

97. Тимченко Л. Д. Міжнародне право. Навч. посіб. для дистанційного навчання. – К. : Університет «Україна», 2007. – 224 с.

98. Буроменський М. В. Міжнародне право. Навч. посібник – К. : Юрінком Інтер, 2006. – 336 с.

99. Бекашев К. А. Международное публичное право: учеб. для студ. вузов, обуч. по спец. Правоведение. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Проспект, 2003. – 640 с.

100. Гаазькі конвенції 1899 і 1907 років (з практики застосування термінів, слів та словосполучень у юриспруденції) // Електронний ресурс. Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/TS001933.html

101. Декрет о мире // Декреты Советской власти. В 2 т. Т. 1. 25 октября 1917 г. - 16 марта 1918 г. – М., Гос.изд-во полит.литературы, 1957. – 624 с. – С. 12–16.

102. Версальский мирный договор. Полный перевод с французского под редакцией Ю. В. Ключникова и А. Сабанина. – М. : Издание Литиздата НКВД, 1925. – С. 7–15.

103. Емельянова Н. Н. Принцип мирного разрешения споров как средство обеспечения международной безопасности // Вестник Российского университета дружбы народов. Серия: юридические науки. – М: РУДН, 2012, №3. – С. 130–140.

104. Лукашук И. И. Международное право. Общая часть: учеб. для студентов юрид. фак. и вузов / И.И. Лукашук; Рос. акад. наук, Ин-т государства и права, Академ. правовой ун-т. – Изд. 3-е, перераб. и доп. – М. : Волтерс Клувер, 2005. – 432 с.

105. Morrison, Fred L. "Legal Issues in The Nicaragua Opinion". American

Journal of International Law 81 (1): 160–166. doi:10.2307/2202146. JSTOR 2202146. "Appraisals of the ICJ's Decision. Nicaragua vs United State (Merits)"

106. ООН на страже мира и безопасности во всем мире // Электронный ресурс. Режим доступа: <http://www.un.org/ru/aboutun/booklet/peace.shtml>

107. Декларация о предоставлении независимости колониальным странам и народам. Принята резолюцией 1514 (XV) Генеральной Ассамблеи от 14 декабря 1960 года // Электронный ресурс. Режим доступа: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/colonial.shtml

108. Баскин Ю. Я., Фельдман Д. И. История международного права – М. : Международные отношения, 1990. – 205 с.

109. Михутина И. В. Украинский Брестский мир: путь выхода России из Первой мировой войны и анатомия конфликта между Совнаркомом РСФСР и Правительством Украинской Центральной Рады. – М.: Европа, 2007. – 280 с.

110. Третій універсал ЦР. – ЦДАВО України – Ф. 1115, оп. 1, спр. 4, арк. 9

111. Федюшин О. С. Украинская революция 1917-1918. Пер. с англ – М.: Центрполиграф, 2007 – 334 с.

112. Солдатенко В. Ф. Зовнішньополітичний курс Гетьманської держави П.Скоропадського // Проблеми вивчення історії Української революції 1917–1921 рр.: Збірник наукових статей / За ред. проф. В. Верстюка – К., 2002. – С. 116–135.

113. Дорошенко Д. І. Історія України 1917 – 1923 рр. Том II. Українська Гетьманська Держава 1918 р. – Ужгород: друкарня «Свобода», 1930. – 423 с.

114. Дацків І. Б. Українсько-французькі відносини в період Директорії УНР / І. Дацків // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки та знахідки: Міжвід. зб. наук. пр. – 2010. – Вип. 19. – С. 213–228.

115. Шамраєва В. М. Міжнародні відносини УНР доби Директорії : Автореф. дис... канд. іст. наук : 07.00.02 / В. М. Шамраєва; Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. – К., 2003. – 20 с.

116. Дорошко М. С. Утвердження міжнародної правосуб'єктності УСРР у 1919-1922 рр. // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка – Вип. 1 (40) : Міжнародні відносини. – 2013. – С. 9–12.
117. Слюсаренко А. Г. Історія української конституції / А. Г. Слюсаренко, М. В. Томенко. – К.: Т-во «Знання України», 1993. – 191 с.
118. Дацків І. Б. Дипломатичні стосунки Директорії УНР із радянськими урядами Росії та України // Український історичний журнал. – 2009. – № 3. – С. 108–122.
119. Історія Радянської Конституції в декретах і постановах Радянського уряду (1917–1936). – К., 1937. – 657 с.
120. Радянська Україна 1920-х років: «безтілесний» суб'єкт міжнародного права «Дзеркало тижня. Україна» №3, 31 січня 2014
121. Лозинський М. Міжнародне право. – Полтава: Пролетар, 1931. – 513 с.
122. Шелюк Л. О. Українська державність у 1920–1923 рр. та її знищення більшовицькою владою / Л. О. Шелюк // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Держава та армія . – 2014. – № 784. – С. 135–142.
123. Ленин В. И. Полное собрание сочинений. Издание 5. Том 45. Март 1922 – март 1923. – Москва: Политиздат, 1970 – 730 с.
124. ЦДАВО України. – Ф. 4. – Оп. 1. – Спр. 57. – Арк. 42.
125. Гриневич В. А. Утворення Наркомату оборони УРСР у 1944 р.: з історії однієї політичної гри // Український історичний журнал. – 1991. – № 5. – С. 29–37.
126. Положение о Народном комиссариате по иностранным делам Союза Советских Социалистических Республик // Электронный ресурс. Режим доступа: <http://base.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc;base=ESU;n=18252>
127. Похлебкин В. В. Внешняя политика Руси, России и СССР за 1000 лет в именах, датах и фактах (Справочник). Выпуск I: Ведомства внешней политики и их руководители. – М.: Международные отношения, 1992. – 782 с.

128. Збірник законів та розпоряджень робітничо-селянського уряду УСРР. – 1924. – № 45.
129. ЦДАГО України – Ф. 1 – Оп. 16. – Спр. 1.
130. Внешняя политика Советского Союза в период Отечественной войны. В трех томах. 22 июня 1941 г. – 31 декабря 1943 г. – М.: Госполитиздат, 1946. – 803 с.
131. Гафуров Б. Г., Зубок Л. И. Хрестоматия по новейшей истории в трех томах. Том 2: с 1 сентября 1939 г. по 3 сентября 1945 гг – М.: Издательство социально-экономической литературы, 1960. – 768 с.
132. О преобразовании Наркомата Оборона и Наркоминдела из общесоюзных в союзно-республиканские Наркоматы. Доклад тов. В. М. Молотова в Верховном Совете СССР 1 февраля 1944 г. // Сталинский путь. – 1944. – 6 февраля. – С. 1–2.
133. Конституція (основний закон) Української Радянської Соціалістичної Республіки 1937 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : URL : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/001_001
134. Гриневич В. А. Утворення Народного комісаріату закордонних справ Української РСР : проекти і реалії (1944-1945 рр.) // Український історичний журнал. – 1995. – №3. - С. 35–46.
135. Манелис Б. Л. Единство суверенитета Союза ССР и суверенитета Союзных Республик в период развернутого строительства коммунизма / Б. Л. Манелис // Советское государство и право. – 1964. – № 7. – С. 17–26.
136. Вадимов В. К. Верховный совет СССР и международные отношения – М. : И-во Ин-та международных отношений, 1958 – 94 с.
137. Бошко В. И. Суверенитет Советской Украины // Юридический сборник. – 1948. – № 3 – С. 5–35.
138. Броунли Я. Международное право: В двух книгах. Книга первая /Пер. с англ. С. Н. Андрианова; Под ред. и со вступит. ст. Г. И. Тункина. – М. : Прогресс, 1977. – 507 с.
139. Косик В. Україна під час Другої світової війни 1938–1945. – Київ–

Париж–Н(ь)ю Йорк–Торонто, 1992. – 730 с.

140. Білоусов Н. Ялта і Україна / Н. Білоусов // Матеріали міжнародної наукової конференції «Ялта – 2000. Роль Європи в столітті». 7–9 травня 2000. – К., 2000. – С. 36.

141. Яновский М. В. К истории борьбы СССР за членство УССР и БССР в ООН // Проблемы социалистической законности. – Х., 1987. – Вып. 19. – С. 93–98.

142. Советский Союз на международных конференциях периода Великой Отечественной войны 1941–1945 гг. Т. 4. Крымская конференция руководителей трех союзных держав – СССР, США и Великобритании (4–11 февр. 1945 г.). – М.: Политиздат, 1984. – 302 с.

143. Переписка Председателя Совета Министров СССР с президентами США и премьер-министрами Великобритании во время Великой Отечественной войны 1941–1945 гг. Том II. Переписка с Ф. Рузвельтом и Г. Трумэном (август 1941 г. – декабрь 1945 г.). – М.: Госполитиздат, 1958. – 296 с.

144. Латыш Ю. В. Украина в годы послевоенного восстановления (1944–1953): Учебное пособие для студентов гуманитарных факультетов / Юрий Владимирович Латыш. – К.: Логос, 2011. – 204 с.

145. Нота пасла СССР у ЗША А. А. Грамыкі дзяржсакратару ЗША аб удзеле у канферэнцыі у Санфранцыска у якасці першапачатковых членау Беларусі і Украіны // История дипломатической и консульской службы Беларуси (Хрестоматия) / Сост. И. Н. Кузнецов. – Минск: БГУ, 2004. – С. 321–322.

146. З запісу гутаркі пасла СССР у ЗША А. А. Грамыкі з памочнікам дзяржсакратара ЗША Дж. Данам аб удзеле Беларусі і Украіны у канферэнцыі аб'яднаных нацый у Санфранцыска // История дипломатической и консульской службы Беларуси (Хрестоматия) / Сост. И. Н. Кузнецов. – Минск: БГУ, 2004. – С. 320–321.

147. Звернення уряду Украінскай РСР до конференцыі у Сан-Францыско (26 квітня 1945 р.) // Хрестоматія з історіі держави і права Украіны: Навч.

посібник для студентів юридичних спеціальностей вищих навчальних закладів / За ред. В. Д. Гончаренка.— 3-тє вид., перероб. Уклад. В. Д. Гончаренко, О. Д. Святоцький.— К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. — С. 586–587.

148. З пратакола пасяджэння кірауніков дэлегацый аб'яднаных нацый па пытані аб запрашэнні БССР і УССР у лік членау-заснавальнікау ААН. // *История дипломатической и консульской службы Беларуси (Хрестоматия)* / Сост. И. Н. Кузнецов. – Минск: БГУ, 2004. – С. 323–326.

149. ЦДАВО. – Ф. 1. – Оп. 25. – С. 432.

150. Голуб В. Україна в Об'єднаних націях / В. Голуб. – Мюнхен : Вид-во сучасна Україна, 1953. – 65 с.

151. Табачник Д. В. Історія української дипломатії: Навч. посібник – К.: Либідь; Х.: Фоліо, 2009. – 888 с.

152. Шевченко В. Участь Д. Мануїльського у створенні ООН / В. Шевченко // *Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченко : Історія.* – 01/2007. – № 89/90 . – С. 117–119.

153. Шкуратенко О. В. Правові засади зовнішньополітичної діяльності Української РСР як члена ООН (40-і – початок 60-х років ХХ ст.) : Автореф. дис... канд. юрид. наук / О. В. Шкуратенко; Київ. нац. ун-т внутр. справ. – К., 2007. – 21 с.

154. Сорока Д. І. Историческая ретроспектива взаимодействия Украины и Организации Объединенных Наций // *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету.* – 2013. – вип. XXXVII. – С. 157–162.

155. Суярко Л. А. Дмитрий Захарович Мануильский: революционер, дипломат, ученый / Леонид Алексеевич Суярко. – К., 1983. – 167 с.

156. 168 (II). День Объединенных Наций // *Електронний ресурс.* Режим доступу: [http://www.un.org/ru/documents/ods.asp?m=A/RES/168\(II\)](http://www.un.org/ru/documents/ods.asp?m=A/RES/168(II))

157. Дюрозель, Жан-Батіст Історія дипломатії від 1919 року до наших днів / Ж. Дюрозель ; пер. з фр. Є. Марічев [та ін.]. – К. : Основи, 2005. – 903 с.

158. Батюк В. У повний голос // *Політика і час.* – 1995. – № 3. –

159. Радянська Україна – 1944 – 25 березня

160. Марьина В. В. Закарпатская Украина (Подкарпатская Русь) в политике Бенеша и Сталина 1939–1945 гг. Документальный очерк – М.: Новый хронограф, 2003. – 304 с.

161. Угода між Урядом Української Радянської Соціалістичної Республіки і Польським Комітетом Національного визволення про евакуацію українського населення з території Польщі і польських громадян з території УРСР // Електронний ресурс. Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/616_065

162. Макарчук В. С. Проблема границ Второй Речи Посполитой (1918 – 1939 гг.): аспекты международного права и европейской безопасности // Журнал российских и восточноевропейских исторических исследований. – 2010. – № 1. – С. 33–46.

163. Українська РСР у радянсько-угорському співробітництві (1945–1970 рр.) / Відп. ред. І.М. Гранчак. – К.: Наукова думка, 1972. – 292 с.

164. Дипломатический словарь. В 3-х т. Гл. ред. А. А. Громыко [и др.]. Том III. Р-Я – М : Политиздат, 1973. – 720 с.

165. Кучик О. С. Зовнішня політика України : навч. посіб. / О. С. Кучик, О. А. Заяць; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка, Ф-т міжнар. відносин. – К. : Знання, 2010. – 573 с.

166. Конвенція про режим судноплавства на Дунаї // Електронний ресурс – режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_175

167. Правда – 1948 – 19 августа.

168. Официальные отчеты – вторая сессия. Первый комитет. Политические вопросы и вопросы безопасности, включая регулирование вооружений. 16 сентября – 19 ноября 1947 г. – Лейк Соксес, Нью-Йорк: ООН.

169. Перша сесія Генеральної Асамблеї ООН. Виступ в Комітеті № 3 М. Бажана // Радянська Україна. – 1946. – 5 лютого.

170. Объединенные Нации. Официальные отчеты. Вторая часть Первой сессии. Пятый комитет. Административные и бюджетные вопросы: Краткие отчеты заседаний с 1 ноября по 13 декабря 1946 г. – Лейк Соксес, Нью-Йорк,

1946.

171. Качуренко Ю. Українська РСР в комісії ООН по правах людини // Радянське право. – 1967. – № 11. – С. 93–97.

172. Буроменский М. В. Борьба СССР за закрепление в Уставе ООН принципа разоружения (1944 – 1945 гг.) // Проблемы социалистической законности. – Харьков, 1991. – Вып. 25. – С. 123–128.

173. U. S. Strategic Bombing Survey: The Effects of the Atomic Bombings of Hiroshima and Nagasaki, June 19, 1946. President's Secretary's File, Truman Papers.
//
http://www.trumanlibrary.org/whistlestop/study_collections/bomb/large/documents/pdfs/65.pdf#zoom=100

174. Rumble, Greville. The Politics of Nuclear Defence – A Comprehensive Introduction (1st ed.) – Cambridge: Polity Press, 1985. – pp. 285 (8–9, 219).

175. Васильєва-Чекаленко Л. Д. Україна в міжнародних відносинах (1944–1996 рр.) : Навчальний посібник / Л. Д. Васильєва-Чекаленко. – К. : Освіта, 1998. – 176 с.

176. Поправки до проекту резолюції, запропонованої делегаціями Болівії та інших країн, з питання про Декларацію про усунення загрози нової війни и зміцнення миру та безпеки народів, 30.X.1950 р. // Українська РСР на міжнародній арені. Збірник документів і матеріалів. 1944–1961 рр. – К.: Держполітвидав УРСР, 1963. – 576 с. – сс.368-369

177. Історія Української РСР: У 8 т., 10 кн. Т. 8: Радянська Україна в період зміцнення соціалізму і поступового переходу до комунізму (1945–70-ті роки). Кн. 1: Українська РСР в період зміцнення соціалізму (1945–50-і роки) / АН УРСР. Ін-т історії; Голов. редкол.: Ю. Ю. Кондуфор (голов. ред.) та ін.; Редкол. тому: А. В. Лихолат (відп. ред.) та ін. – К.: Наук. думка, 1979. – 390 с.

178. Архів МЗС України. – Ф.1. – Оп.1. – Спр. 526. – Арк. 70.

179. Протченко И. В. Сотрудничество с МАГАТЭ. Международный чернобыльский проект // Беларусь в современном мире: материалы II Республиканской научной конференции, 17–18 декабря 2003 г. / редкол.:

А. В. Шарапо [и др.]. – Минск: РИВШ, 2004. – С. 27–29.

180. Радянська Україна. – 1963. – 27 жовтня.

181. Радянська Україна. – 1963. – 13 листопада.

182. Проект резолюції про настійну необхідність припинення ядерних і термоядерних випробувань, 31.X.1963 р. // Українська РСР на міжнародній арені. Збірник документів і матеріалів. 1962 – 1970. – К.: Політвидав України, 1977. – 491 с. – С.162–163.

183. Аничкина Т. Б. Международный режим нераспространения ядерного оружия (теоретико-методологические аспекты) // Россия и Америка в XXI веке. Электронный журнал – 2011. – № 2 – Электронный ресурс. Режим доступа: <http://www.rusus.ru/?act=read&id=262>

184. Виступ глави делегації міністра закордонних справ УРСР Г. Г. Шевеля в загальній дискусії на пленарному засіданні XXVII сесії Генеральної Асамблеї ООН, 6.10.1972 р. // Українська РСР на міжнародній арені: Зб. док. і матеріалів 1971 – 1975 рр.– К: Політвидав України, 1981. – 521 с. – С. 31–40.

185. Внешняя политика Советского Союза. 1976 г. – М.: Издательство «Международные отношения», 1977 // Электронный ресурс. Режим доступа: <http://istmat.info/node/22434>

186. Проект Конвенції про заборону розробки, виробництва і нагромадження запасів бактеріологічної (біологічної) зброї і токсинів та про їх знищення, 30.03.1971 р. // Українська РСР на міжнародній арені: Зб. док. і матеріалів 1971-1975 рр. – К: Політвидав України, 1981. – 521 с. – С. 104–109.

187. Переглянутий проект резолюції щодо Конвенції про заборону розробки, виробництва і нагромадження запасів бактеріологічної (біологічної) зброї і токсинів та про їх знищення, 16.11.1971 р. // Українська РСР на міжнародній арені: Зб. док. і матеріалів 1971 – 1975 рр.– К: Політвидав України, 1981. – 521 с. – С. 121–122.

188. Проект резолюції з питання про хімічну і бактеріологічну (біологічну) зброю, 2.12.1971 р. // Українська РСР на міжнародній арені: Зб.

док. і матеріалів 1971 – 1975 рр.– К: Політвидав України, 1981. – 521 с. – С. 125–127.

189. Проект резолюції «Хімічна і бактеріологічна (біологічна) зброя», 17.11.1972 р. // Українська РСР на міжнародній арені: Зб. док. і матеріалів 1971 – 1975 рр.– К: Політвидав України, 1981. – 521 с. – С. 205–207.

190. ЦДАВО – Ф. 5111. – Оп. 1. – С. 896.

191. Проект резолюції про заборону впливу на природне середовище і клімат у воєнних і інших цілях, несумісних з інтересами забезпечення міжнародної безпеки, добробуту і здоров'я людей, 21.11.1974 р. // Українська РСР на міжнародній арені: Зб. док. і матеріалів 1971 – 1975 рр.– К: Політвидав України, 1981. – 521 с. – С. 325–332.

192. Переглянутий проект резолюції про заборону розробки і виробництва нових видів зброї масового знищення та нових систем такої зброї, 1.12.1975 р. // Українська РСР на міжнародній арені: Зб. док. і матеріалів 1971 – 1975 рр.– К: Політвидав України, 1981. – 521 с. – С. 418–423.

193. Радянська Україна. – 1982. – 24 червня.

194. Радянська Україна. – 1983. – 30 жовтня.

195. Щодо Декларації про проголошення 80-х років другим Десятиріччям роззброєння (витяг з ноти Міністерства закордонних справ Української РСР 3.06.1985 р.) // Українська РСР на міжнародній арені: Зб. документів і матеріалів, 1981-1985 рр. – Редкол.: Качуренко Ю. К. – К.: Політвидав України, 1988. – С. 77–88.

196. Делегация Украинской ССР на XXXV сессии Генеральной Ассамблеи ООН. Сборник материалов и документов. – К., 1981. – 325 с.

197. Радянська Україна. – 1983. – 1 листопада.

198. Радянська Україна. – 1986. – 1 листопада.

199. Забигайло К. С. Вопросы международного права в практике Украинской СРСР (1944-1964 гг.) : автореф. дис...д-р юрид. наук / КГУ. – К., 1966. – С. 19.

200. Convention (III) relative to the Treatment of Prisoners of War. Geneva,

12 August 1949. // Електронний ресурс. Режим доступу: https://www.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/States.xsp?xp_viewStates=XPages_NORMStatesParties&xp_treatySelected=375

201. Проект тексту преамбули додаткового Протоколу до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року щодо захист жертв міжнародних збройних конфліктів, 6.05.1977 р. // Українська РСР на міжнародній арені. Збірник документів і матеріалів. 1976–1980 рр. – К.: Політвидав України, 1984. – 550 с. – С. 209–210

202. Україна і ЮНЕСКО: 50 років інтеграції у міжнародний освітній простір (Добірка статей) // Відкритий урок: розробки, технології, досвід. – 2005. – № 1–4. – С. 164–181.

203. Радянська Україна. – 1961. – 17 грудня.

204. Радянська Україна. – 1962. – 25 листопада.

205. Про ратифікацію Конвенції про обмін офіційними виданнями і урядовими документами між державами та Конвенції про міжнародний обмін виданнями, 29.IX.1962 р. // Українська РСР на міжнародній арені. Збірник документів і матеріалів. 1962 – 1970. – К.: Політвидав України, 1977. – 491 с. – С.432.

206. Проект резолюції про заходи по збереженню, охороні та розвитку національних культур як реальної основи культурного прогресу людства та зміцненню міжнародних культурних звязків, 21.09.1972 р. // Українська РСР на міжнародній арені: Зб. док. і матеріалів 1971 – 1975 рр.– К: Політвидав України, 1981. – 521 с. – С. 171–174.

207. Проект резолюції про виконання резолюцій шістнадцятої сесії Генеральної конференції щодо внеску ЮНЕСКО в справу миру та її завдань у справі ліквідації колоніалізму, 3.11.1972 р. // Українська РСР на міжнародній арені: Зб. док. і матеріалів 1971 – 1975 рр.– К: Політвидав України, 1981. – 521 с. – С. 190–191.

208. Радянська Україна. – 1976. – 24 жовтня; 7 листопада.

209. Проект резолюції «Роль ЮНЕСКО в створенні громадської думки

на користь припинення гонки озброєнь і переходу до роззброєння», 24.10.1980 р. // Українська РСР на міжнародній арені. Збірник документів і матеріалів. 1976–1980 рр. – К.: Політвидав України, 1984. – 550 с. – С. 416–420

210. Крегул І. Ю. Організаційно-правовий механізм співробітництва України з ЮНЕСКО в умовах розвитку інформаційного суспільства / І. Ю. Крегул // Інформація і право. – 2011. – № 3 (3). – С. 128–133.

211. Проект резолюції про рівноправний географічний розподіл посад у Секретаріаті, 21.09.1972 р. // Українська РСР на міжнародній арені: Зб. док. і матеріалів 1971-1975 рр.– К: Політвидав України, 1981. – 521 с. – С. 169–171.

212. Проект резолюції про виконання рішень сімнадцятої сесії Генеральної конференції з питання справедливого географічного розподілу посад у Секретаріаті ЮНЕСКО, 22.10.1974 р. // Українська РСР на міжнародній арені: Зб. док. і матеріалів 1971 – 1975 рр.– К: Політвидав України, 1981. – 521 с. – С. 305–307.

213. Яценківський, О. В. Україна в ЮНЕСКО / О. Яценківський // Педагогіка толерантності : Громадський психолого-педагогічний журнал для вчителів, вихователів, науковців, батьків та юнацтва – для всіх, кого турбують проблеми виховання та освіти. – 01/2002. – №1. – С.4–12.

214. Проект резолюції з питання про престарілих і соціальне забезпечення, 26.02.1973 р. // Українська РСР на міжнародній арені: Зб. док. і матеріалів 1971-1975 рр.– К: Політвидав України, 1981. – 521 с. – С. 217–218.

215. Проект резолюції з питання про літніх і престарілих, 12.11.1973 р. // Українська РСР на міжнародній арені: Зб. док. і матеріалів 1971-1975 рр.– К: Політвидав України, 1981. – 521 с. – С. 238–240.

216. Проект резолюції про рівність між чоловіками і жінками та ліквідацію дискримінації щодо жінок, 2.12.1975 р. // Українська РСР на міжнародній арені: Зб. док. і матеріалів 1971-1975 рр.– К: Політвидав України, 1981. – 521 с. – С. 423–425.

217. Відомості Верховної Ради УРСР. – 1982. – №31. – Ст.461.

218. Поправки до статей проекту Декларації про ліквідацію всіх форм

релігійної нетерпимості, 1.11.1973 р. // Українська РСР на міжнародній арені: Зб. док. і матеріалів 1971-1975 рр.– К: Політвидав України, 1981. – 521 с. – С. 232–233.

219. Правда. – 1960. – 24 сентября.

220. Сорока Д. И. Историческая ретроспектива взаимодействия Украины и Организации Объединенных Наций / Д. И. Сорока // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – 2013. – Вип. 37. – С. 157–162.

221. Проект резолюції про стан Міжнародної конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації, 8.10.1974 р. // Українська РСР на міжнародній арені: Зб. док. і матеріалів 1971-1975 рр.– К: Політвидав України, 1981. – 521 с. – С. 301–302.

222. Проект резолюції «Ліквідація всіх форм расової дискримінації», 30.09.1975 р. // Українська РСР на міжнародній арені: Зб. док. і матеріалів 1971-1975 рр. – К: Політвидав України, 1981. – 521 с. – С. 379–380.

223. The 2009 U.N. Durban Review Conference: Follow-Up to the 2001 U.N. World Conference Against Racism, Luisa Blanchfield, November 20, 2008. // <http://fpc.state.gov/documents/organization/115952.pdf>

224. Объединенные Нации. Официальные отчеты. Вторая часть Первой сессии. Четвертый комитет. Опека. Часть 1: Краткие отчеты заседаний с 1 ноября по 15 декабря 1946 г. – Лейк Соксес, Нью-Йорк, 1946.

225. Подяка за підтримку в ООН боротьби поневолених народів Південної Африки. 23 березня 1963 р. // Українська РСР на міжнародній арені. Збірник документів і матеріалів. 1962 – 1970. – К.: Політвидав України, 1977. – 490 с., сс. 412 – 413.

226. Проект резолюції щодо політики апартеїду уряду Південної Африки. 21 жовтня 1971 р. // Українська РСР на міжнародній арені: Збірник документів і матеріалів 1971–1975 рр. – К.: Політвидав України, 1981. – 521 с., сс. 113 – 114.

227. Коментарі до документів збірника (Коментар 22) // Українська РСР

на міжнародній арені: Збірник документів і матеріалів 1971–1975 рр. – К.: Політвидав України, 1981. – 521 с., сс. 479 – 506.

228. Проект резолюції про бантустани. 10 листопада 1971 р. // Українська РСР на міжнародній арені: Збірник документів і матеріалів 1971 – 1975 рр. – К.: Політвидав України, 1981. – 521 с., сс. 119 – 120.

229. Коментарі до документів збірника (Коментар 26) // Українська РСР на міжнародній арені: Збірник документів і матеріалів 1971–1975 рр. – К.: Політвидав України, 1981. – 521 с., сс. 479–506.

230. Конвенція про припинення злочину апартеїду та покарання за нього від 30 листопада 1973 року // ООН; Конвенція, Міжнародний документ від 30.11.1973 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : URL : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_149

231. Про підписання Українською РСР Міжнародної Конвенції про припинення злочину апартеїду та покарання за нього (витяг з Постанови Ради Міністрів УРСР). 15 лютого 1974 р. // Українська РСР на міжнародній арені: Збірник документів і матеріалів 1971 – 1975 рр. – К.: Політвидав України, 1981. – 521 с.

232. Проект резолюції про припинення злочину апартеїду та покарання за нього. 30 вересня 1975 р. // Українська РСР на міжнародній арені: Збірник документів і матеріалів 1971–1975 рр. – К.: Політвидав України, 1981. – 521 с., сс. 378 – 379.

233. Проект резолюції про становище у Південній Африці. 11 грудня 1978 р. // Українська РСР на міжнародній арені: Збірник документів і матеріалів 1976–1980 рр. – К.: Політвидав України, 1981. – 549 с., сс. 320 – 322.

234. Коментарі до документів збірника (Коментар 110) // Українська РСР на міжнародній арені: Збірник документів і матеріалів 1976–1980 рр. – К.: Політвидав України, 1981, сс. 510 – 535.

235. Проект резолюції про становище в Південній Африці. 17 листопада. 1977 р. // Українська РСР на міжнародній арені: Збірник документів і матеріалів 1976–1980 рр. – К.: Політвидав України, 1981. – 549 с., сс. 242 – 243.

236. Коментарі до документів збірника (Коментар 75) // Українська РСР на міжнародній арені: Збірник документів і матеріалів 1976–1980 рр. – К.: Політвидав України, 1981, сс. 510 – 535.

237. Фокеев Г. В. (ред.) История международных отношений и внешней политики СССР: В 3-х томах. Т.3. – М.: Международные отношения, 1987. – 514 с.

238. Резолюция 3103 (XXVIII). Основные принципы правового режима комбатантов, борющихся против колониального и иностранного господства и расистских режимов [Электронный ресурс]. – Режим доступа : URL : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_j34

239. Проект резолюції про основні принципи правового режиму комбатантів, які борються проти колоніального й іноземного панування і расистських режимів. 1 грудня 1973 р. // Українська РСР на міжнародній арені: Збірник документів і матеріалів 1971 – 1975 рр. – К.: Політвидав України, 1981. – 521 с., сс. 260 – 262.

240. Коментарі до документів збірника (Коментар 84) // Українська РСР на міжнародній арені: Збірник документів і матеріалів 1971–1975 рр. – К.: Політвидав України, 1981. – 521 с., сс. 479–506.

241. Проект резолюції про звільнення політичних в'язнів у Південній Африці. 25 листопада 1974 р. // Українська РСР на міжнародній арені: Збірник документів і матеріалів 1976–1980 рр. – К.: Політвидав України, 1981. – 549 с., сс. 336 – 337.

242. Коментарі до документів збірника (Коментар 145) // Українська РСР на міжнародній арені: Збірник документів і матеріалів 1976–1980 рр. – К.: Політвидав України, 1981, сс. 510 – 535.

243. Проект резолюції ембарго на поставку зброї Південній Африці. 25 листопада 1974 р. // Коментарі до документів збірника (Коментар 84) // Українська РСР на міжнародній арені: Збірник документів і матеріалів 1971–1975 рр. – К.: Політвидав України, 1981. – 521 с., сс. 479–506.

244. Коментарі до документів збірника (Коментар 119) // Українська

РСР на міжнародній арені: Збірник документів і матеріалів 1971–1975 рр. – К.: Політвидав України, 1981. – 521 с., сс. 479–506.

245. Звернення делегації Української РСР до Ради Безпеки, 21.I.1946 р. // Українська РСР на міжнародній арені. Збірник документів і матеріалів. 1944–1961 рр. – К.: Держполітвидав УРСР, 1963. – 576 с. – С. 288.

246. Виступ міністра закордонних справ УРСР Д. З. Мануїльського в Раді Безпеки при обговоренні індонезійського питання, 9.II.1946 р. // Українська РСР на міжнародній арені. Збірник документів і матеріалів. 1944–1961 рр. – К.: Держполітвидав УРСР, 1963. – 576 с. – С. 292-298.

247. Проект резолюції з питання створення Комісії для розслідування становища, що склалося в Індонезії, 11.II.1946 р. // Українська РСР на міжнародній арені. Збірник документів і матеріалів. 1944–1961 рр. – К.: Держполітвидав УРСР, 1963. – 576 с. – С. 360.

248. Проект резолюції з питання про відведення голландських військ на первісні позиції, 27.XII.1948 р. // Українська РСР на міжнародній арені. Збірник документів і матеріалів. 1944–1961 рр. – К.: Держполітвидав УРСР, 1963. – 576 с. – С. 364.

249. Проект резолюції з питання про виведення голландських військ та інші заходи, 12.XII.1949 р. // Українська РСР на міжнародній арені. Збірник документів і матеріалів. 1944–1961 рр. – К.: Держполітвидав УРСР, 1963. – 576 с. – С. 365.

250. История Второй Мировой войны. 1939–1945. В двенадцати томах. Том третий. Начало войны. Подготовка агрессии против СССР – М.: Военное издательство Министерства обороны СССР, 1974. – 504 с.

251. Гибианский Л. Я. Проблемы Восточной Европы и начало формирования Советского блока // Холодная война. 1945 – 1963 гг. Историческая ретроспектива: Сб. ст. / Рос. Акад. Наук. Ин-т всеобщей истории / Отв. Ред. Н. И. Егорова, А. О. Чубарьян. – М.: ОЛМА-ПРЕСС, 2003. – С. 105–136.

252. Дипломатический словарь. В 3-х т. Гл. ред. А. А. Громько [и др.].

Том I. А-И – М : Политиздат, 1971. – 612 с.

253. Телеграма міністра закордонних справ УРСР Генеральному Секретареві ООН з пропозицією розглянути в Раді Безпеки грецьке питання, 24.VIII.1946 р, // Українська РСР на міжнародній арені. Збірник документів і матеріалів. 1944–1961 рр. – К.: Держполітвидав УРСР, 1963. – 576 с. – С. 298–300.

254. Выступление главы делегации Украинской СРС на пленарном Заседании Генеральной Ассамблеи по греческому вопросу (18 ноября 1949). – ЦДАВО України, Ф. 4669, Оп.1, Спр.86.

255. 26 июля 1945 г. Заявление Глав Правительств Соединенных Штатов, Соединенного Королевства и Китая (Потсдамская декларация) // Сборник действующих договоров, соглашений и конвенций, заключенных СССР с иностранными государствами. Выпуск XI – М.: Госполитиздат, 1955. – С. 104–107.

256. Выступления Д. З. Мануильского на заседании Первого Комитета II сессии Генеральной Ассамблеи по корейскому вопросу (4 ноября 1947 год). – ЦДАВО України, Ф. 4669, Оп.1, Спр.58.

257. До обрання УРСР членом Комісії ООН з питання незалежності Кореї, 14.XI.1947 р. // Українська РСР на міжнародній арені. Збірник документів і матеріалів. 1944–1961 рр. – К.: Держполітвидав УРСР, 1963. – 576 с. – С. 112.

258. Системная история международных отношений. В четырех томах. 1918–2003. События и документы / Под ред. А. Д. Богатурова. Том III – М.: НОФМО, 2003. – 720 с.

259. Проект резолюції про мирне врегулювання корейського питання, 2.X.1950 р. // Українська РСР на міжнародній арені. Збірник документів і матеріалів. 1944–1961 рр. – К.: Держполітвидав УРСР, 1963. – 576 с. – С. 367–368.

260. Радянська Україна. – 1953. – 12 серпня.

261. Проект резолюції з корейського питання, 24.09.1973 р. // Українська

РСР на міжнародній арені: Зб. док. і матеріалів 1971-1975 рр.– К: Політвидав України, 1981. – 521 с. – С. 223–224.

262. Про включення додаткового пункту «Виведення всіх іноземних військ, що перебувають під прапором ООН в Південній Кореї» до порядку денного ХХІХ сесії Генеральної Асамблеї ООН, 16.08.1974 р. // Українська РСР на міжнародній арені: Зб. док. і матеріалів 1971-1975 рр.– К: Політвидав України, 1981. – 521 с. – С. 292–294.

263. Проект резолюції з корейського питання, 24.09.1975 р. // Українська РСР на міжнародній арені: Зб. док. і матеріалів 1971-1975 рр.– К: Політвидав України, 1981. – 521 с. – С. 377–378.

264. Виступ глави делегації Української РСР Д. З. Мануїльського в загальній дискусії на пленарному засіданні ІІ сесії Генеральної Асамблеї ООН, 22.IX.1947 р. // Українська РСР на міжнародній арені. Збірник документів і матеріалів. 1944–1961 рр. – К.: Держполітвидав УРСР, 1963. – 576 с. – С. 131–139.

265. Официальные отчеты Генеральной Ассамблеи ООН, десятая сессия, стенографические отчеты заседаний, 20 сентября – 20 декабря 1955 года. Нью-Йорк.

266. Урусов В. Б. Україна і «китайське питання» в ООН (1949–1959 рр.) / В. Б. Урусов // Сходознавство. – 2004. – Вип. 27–28. – С. 115–128.

267. The free territory of Trieste // Resolutions adopted and decisions taken by the Security Council in 1947 / Electronic resource – access mode: <http://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/Chap%20VII%20SRES%2016.pdf>

268. Українська РСР у радянсько-угорському співробітництві (1945–1970 рр.) / Відп. ред. І.М. Гранчак. – К.: Наукова думка, 1972. – 292 с.

269. Советский Союз в Организации Объединенных Наций. В 2 т. Т. 2. 1953–1960 гг. / отв. ред. И. Г. Усачев; под ред. С. И. Вискова. – М.: Наука, 1965. – 672 с.

270. Марьина В. В. Пражская весна 1968 года: к вопросу о

международном резонансе (по опубликованным в Чешской Республике документам и материалам чешского журнала "Soudobe dejiny") // Славяноведение – 2008. – № 3. – С. 22–40.

271. Дмитрук В. І. Документи державного архівного фонду України про події 1968 року в Чехословаччині та реакцію українського суспільства // Історія України. Маловідомі імена, події, факти: Зб. ст. – Вип. 13. – К., 2001. – С. 429–431.

272. Дмитрук В. І. Україна не мовчала: Реакція українського суспільства на події 1968 р. в Чехословаччині. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2004. – 314 с.

273. ЦДАВО України. – Ф. 5111. – Оп. 1. – Спр. 647.

274. ЦДАВО України. – Ф. 5111. – Оп. 1. – Спр. 648.

275. Брежнев Л. И. Ленинским курсом. Речи и статьи. Том 2. – М.: Политиздат, 1970. – 608 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Біленкова Ю. С. Внесок дипломатичного відомства УРСР у питання міжнародно-правового регулювання ядерних озброєнь (1945–1991 рр.). *Право і Безпека*. 2014. № 3. С. 7–13.

2. Біленкова Ю. С. Дипломатичні зусилля УРСР у боротьбі із апартеїдом: аспекти міжнародного права. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. Серія юридична. 2014. Вип. 4. С. 10–19.

3. Біленкова Ю. С. Участь делегації Української РСР в ООН у мирному врегулюванні Індонезійського питання (1946–1950 рр.). *Науковий вісник Чернівецького університету*. Правознавство. 2014. Вип. 728. С. 50–52.

4. Біленкова Ю. С. Роль дипломатії УРСР у врегулюванні воєнного конфлікту між КНДР та Республікою Корея (1950–1953 рр.) засобами міжнародного права. *Порівняльно-правові дослідження*. 2014. № 2. С. 230–237.

5. Беленкова Ю. С. вопросу о сотрудничестве Украинской ССР с ЮНЕСКО в становлении институтов международного гуманитарного права. *Международный научно-практический правовой журнал «Закон и Жизнь» («Legea si Viata»)*. 2015. №2. С. 46–49.

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

6. Дудакова Ю. С. Діяльність Української РСР у міжнародній системі спеціалізованих установ ООН у 40-60-х рр. Матеріали звітної наукової конференції факультету з підготовки слідчих (20 лютого 2009 р.). Львів: ЛьвДУВС, 2009. С. 158–162.

7. Дудакова Ю. С. Виникнення міжнародної правосуб'єктності Української РСР. *Проблеми юридичної науки: філософський, теоретичний та*

історичний аспекти: матеріали міжрегіонального круглого столу (Львів, 14 квітня 2011 р.). Львів: ЛьвДУВС, 2011. 244 с., С. 62–66.

8. Біленкова Ю. С. Версальська система договорів як форма організації міжнародних відносин в Європі у міжвоєнний період (1919 – 1939 рр.). *Інформаційні технології, економіка та право: стан та перспективи розвитку*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції молодих вчених та студентів, 28 – 31 березня 2012 р. Чернівці: Книги – XXI, 2012. 294 с., С. 165–166.

9. Макаруч В. С., Дудакова Ю. С. Наступність зовнішньополітичної доктрини Союзу РСР та пост-Єльцинської Росії: аспекти міжнародно-правового обґрунтування. *Держава в умовах надзвичайного, воєнного стану та/чи військової окупації: історія і сучасність (правові аспекти)*: матеріали Четвертої Всеукраїнської наукової Інтернет-конференції. Наук. Інтернет-конференції. Вип. 4. Терлюк І. Я. (укладач). ІНПП НУ «Львівська політехніка» (19 червня, 2015 р.). Львів: Ліга-Прес, 2015. 138 с., С. 19 – 26.